سنڌ جي ڪهاڻي سيد جي زباني

جي. ايم. سيد

سنڌ جي ڪهاڻي
سيد جي زباني

چوند تقريرون

۽

بيان

نئين سنڌ پبليڪيشن ڪراچي

هن ڪتاب جا حق ۽ واسطا نئين سنڌ پبليڪيشن ڪراچيءَ وٽ محفوظ آهن

[ڇاپو پهريون   تعداد: هڪ هزار]

مارچ
١٩٧٥ع

قيمت:
١٨.٠٠ روپيا
ارڙهن
رپيه

هي ڪتاب نئين سنڌ پبليڪيشن طرفان، نئين سنڌ پريس،
ابراهيم منزل، آءِ- آءِ- چندريگر روڊ، ڪراچيءَ مان ڇپرائي،
پبليڪيشن جي آفيس مان پڌرو ڪيو ويو.

جي. ايم. سيد

فهرست

١- تعارف ٥

٢- اليڪشن جي موقع تي ريڊيو تان نشر ڪيل تقرير. ٧

(نومبر ١٩٧٠ع ڪراچي)

٣- ٦٩ سالگره جي موقع تي ڪيل تقرير ٢١

(١٧ جنوري ١٩٧٢ع سن)

٤- ٤ مارچ جي سالگره جي موقعي تي بسنت هال ۾ ڪيل تقرير. ٣١

(٤ مارچ ١٩٧٢ع حيدرآباد)

٥- سنڌ جي گشت تي روانو ٿيڻ وقت ڏنل بيان. (٣١ جولاءِ ١٩٧٢ع ڪراچي) ٤١

٦- جشن لطيف جي موقعي تي ميرپوربٺوري ۾ ڪيل تقرير. ٤٧

(١٤ مئي ١٩٧٢ع ميرپوربٺورو)

٧- گشت ۾ ميرپور بٺوري ۾ ڪيل تقرير ٥٢

(١ آگسٽ ١٩٧٢ع ميرپوربٺورو)

٨- گشت ۾ حيدرآباد ۾ پرگڙي هائوس ۾ ڪيل تقرير. ٦١

(٣ آگسٽ ١٩٧٢ع حيدرآباد)

٩- ٤ مارچ جي سالگره تي هارون ڪاليج ۾ ڪيل تقرير. ٦٧

(٤ مارچ ١٩٧٣ع ڪراچي)

١٠- ٤ مارچ جي سالگره تي سنڌي مسلم هاءِ اسڪول هاسٽل جي موقع تي ڪيل تقرير. ٧١

(٤ مارچ ١٩٧٣ع حيدرآباد)

١١- سنڌي شام سنڌ يونيورسٽي جي موقع جي موقعي تي ڪيل تقرير. ٨١

(٣١ مارچ ١٩٧٣ع سنڌ يونيورسٽي ڪئمپس

١٢- سپيريئر سائنس ڪاليج خيرپور ميرس جي موقع تي ڪيل تقرير. ٩١

(٢٠ اپريل ١٩٧٣ع خيرپورميرس)

تعارف

هن ڪتاب ۾ جناب سيد غلام مرتضيٰ شاه عرف جي- ايم- سيد جي تازين ڪيل تقريرن ۽ بيانن جو مجموعو ڏنل آهي.

شاه صاحب جي ناليِ کان ڪير واقف نه آهي. ليڪن جنهن صورت ۾ هي مضمون آئينده تاريخ جو حصو بنجي انهن نوجوانن اڳيان پيش ٿيندا جي شايد صاحب جي سوانح حيات کان پوريءَ طرح واقف نه هجن. ان ڪري مختصر طور سندس زندگيءَ جو احوال ناظرينن جي واقفيت لاءِ پيش ڪجي ٿو.

سيد صاحب مٽياري سيدن جي خاندان مان سنائي سيدن جي درويش شاه حيدر عليہ رحمت جو ١٤ پيڙهي سجاده نشين آهي.

پاڻ ١٧ جنوري ١٩٠٤ع تي ڄائو هو. پاڻ اڃان ١٦ مهينن جو هو ته سندس والد شهيد ٿي ويو. ساري ڪٽنب ۾ ٻيو ڪو مرد نه هئڻ ڪري هن کي تعليم لاءِ ٻاهر موڪلي نه سگهيا ۽ سندس تعليم اڌوري رهجي ويئي تنهنڪري صرف سنڌي، فارسي، عربي ۽ انگريزيءَ مان ابتدائي واقفيت حاصل ٿيس.

پاڻ ١٩٢٠ع کان پهريون خلافت ۽ ڪانگريس تحريڪ ۾ شامل ٿي سياست ۾ گهڙيو پوءِ ١٩٢٥ع کان ڪراچي لوڪلبورڊ، ميونسپل ڪراچي، پراونشل ڪوآپريٽو بئنڪ جي ادارن ۾ ڪم ڪرڻ سان انتظامي تربيت حاصل ڪئي.

١٩٣٧ع کان سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبر طور مکيه ڀاڱو ورتو.

١٩٤٠ع ۾ ڪجهه عرصي لاءِ وزير تعليم به ٿي رهيو.

پاڻ خلافت، ڪانگريس، مسلم ليگ، خاڪسار، اتحاد پارٽي، نيشنل عوامي پارٽي، متحده محاذ ۽ جيئي سنڌ تحريڪن ۾ رهي سياسي ڪم ڪيو آهي.

پاڻ سياستدان هئڻ جي باوجود گهڻن ڪتابن جو مصنف به آهي. پاڻ ٤٠ کن ڪتاب لکيا آهن جن مان ڪيترا ڇپجي چڪا آهن ۽ ڪيترا ڇپائي هيٺ آهن.

پاڻ سياست عمل جو پوئلڳ نه آهي بلڪ سنڌس سياست جو بنياد ڪن نظرين ۽ اصولن تي پئي رهيو آهي. جنهنڪري سندن اڪثر زندگي مخالفت ۽ مشڪلاتن ۾ پئي گذري آهي.

هن وقت تائين اٽڪل سا ڍا ١٣ سال جيل ۽ نظربنديءَ جون صعوبتون ڪاٽي چڪو آهي. اڄان تائين نظربند آهي. سنڌس ڏوهه سنڌين کي جدا گانه قوم سمجهي ان جي سياسي آزادي، اقتصادي خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقيءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ آهي.

مطلب ته لوڪ لاهوارو وهي، هي اوبارو وهي رهيو آهي.

خدا سائين تندرستي ۽ توفيق ڏئيس.

محمد عثمان

جي- ايم- سيد جي نشري تقرير

هيءَ تقرير گذريل اليڪشن کان اڳ، نومبر ١٩٧٠ع ۾ سائين جي-ايم- سيد پارٽي پروگرام جي وضاحت لاءِ سنڌ متحده محاذ جي صدر جي حيثيت ۾ ريڊيو ۽ ٽيليويزن تان پيش ڪئي هئي.

سنڌ متحده محاذ جنهن جو آءٌ صدر آهيان هڪ سياسي تنظيم آهي جنهن جا اغراض ۽ مقاصد هيٺينءَ ريت آهن.

(١) پاڪستان جو استحڪام، سلامتي ۽ خوشحالي.

(٢) پاڪستان ۾ جمهوري وفاقي حڪومت جو قيام جنهن جي صوبن کي ١٩٤٠ع جي قرارداد پاڪستان مطابق وفاقي يونٽن جي حيثيت سان خود مختاري حاصل هجي.

(٣) پاڪستان جي عوام خاص ڪري اهل سنڌ جي معاشي، سياسي ۽ سماجي حقن جو تحفظ ۽ سنڌين معاشي، سياسي، ثقافتي ۽ لساني حقن جي بحالي ۽ فروغ.

(٤) مساوات، اظهار خيال جي آزادي ۽ انجمن سازي جي بنياد تي سڀني شهرين جي بنيادي حقن جي حمايت.

(٥) پارٽي جي منشور ۽ انهن پروگرامن مطابق چونڪي

وقت بوقت جاري ٿيندا رهندا عوام جي سماجي، اقتصادي ۽ ثقافتي اقتدار کي فروغ ڏين.

پاويهن سالن جا تجربا

ان ۾ ڪو شڪ نه آهي ته سنڌ متحده محاذ جون سرگرميون صوبي سنڌ تائين محدود آهن ليڪن ان جي عمل جو دائرو ملڪ گير آهي. سنڌ پاڪستان جو ناقابل تنسيخ حصو آهي سنڌ جي عوام جي ڀلائي لاءِ جيڪو ڪم سرانجام ڏنو ويندو اهو مجموعي طور ساري ملڪ جي ترقي ۽ ڀلائي ۾ مددگار ثابت ٿي رهندو. انهي اصولن کي مڪمل طرح پيش نظر رکندي پارٽي جا هي اغراض ۽ مقاصد ترتيب ڏنا ويا آهن، جيڪي سون اڳهو اوهان جي اڳيان، مٿي بيان ڪيا آهن.

هيءَ حقيقت انهيءَ امر جو پڌريون دليل آهي ته اسان پنهنجي ميدان عمل کي علاقائي سرگرمين تائين انڪري محدود نه رکيو آهي ته اسان جي ارادن ته ڪنهن به قسم جي علاقائي عصبيت کي ڪو دخل آهي بلڪ اسان اهو اهم ڪم عظيم تر مقصدن ۽ بعض ان تر مجبورين جي سبب ڪيو آهي. جيڪي بدقسمتيءَ سان اسان جي ڀاران غلط فهمين ۽ سخت نڪته چينين جو باعث ٿيون آهن.

سڀ کان اول آءٌ اوهان کي اهي مجبوريون ۽ حالتون ٻڌايان ٿو جنهن جي بناء تي اسان پنهنجون سرگرميون سنڌ جي علائقي تائين محدود رکيون آهن. هي چوڻ غلط نه ٿيندو ته گذريل پاويهن ورهين جي تجربن مان هيءَ ڳالهه ثابت ٿي چڪي آهي ته اهي سياسي جماعتون جيڪي پوري ملڪ لاءِ پروگرام ترتيب ڏينديون آهن سي اهو ڪم نه ٿيون ڪري سگهن ۽ انهن جون پاڙون مختلف علائقن جي عوام تائين پهچي ڪونه ٿيون سگهن. اهي سياسي پارٽيون صوبن ۾ رهڻ وارن ماڻهن جي احساسن ۽ خواهشن جو ڪو به اندازو ڪري نه ٿيون سگهن. چاڪاڻ ته عوام جي پهچ انهن بلند بالا افراد تائين ٿي نٿي

سگهي. انهن جماعتن جي خيال جو دائرو ايڏو ته وسيع هوندو آهي جو اهي ڪنهن به مسئلي کي پوري ڏيان سان جاچي نٿيون سگهن. اهي جماعتون پنهنجي ڪلهن تي ڪارروائي جي حد تائين ڪي ذميواريون ته کڻي سگهن ٿيون ليڪن موثر طور ڪنهن به ذميداري جي اهل نه ٿيون رهن. پوري ملڪ تي پنهنجو تسلط ۽ اثر نفوذ قائم ڪرڻ جي فڪر ۾ هو پنهنجون صلاحيتون ضايع ڪندي ڪنهن مخصوص صوبي جي ماڻهن سان ڪوبه رابطو قائم ڪري نه ٿيون سگهن، جنهن جو نتيجو هي نڪري ٿو ته ڪنهن اهم آزمائشي گهڙيءَ ۾ اهي جماعتون مختلف صوبن جي ماڻهن تي پنهنجو اثر وجهي صوبن جي ڀلائي جو ڪوبه ڪم سرانجام ڏيڻ جي قابل نه ٿيون رهن. آهي هوا ۾ لڙڪيل رهن ٿيون، البت ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي زنده هئڻ جو ثبوت ڏيڻ لاءِ غير سياسي ۽ نامناسب طريقا اختيار ڪنديون آهن. اهي پارٽيون ڪڏهن حڪومت جي نگاهه ڪرم جون طلبگار رهن ٿيون ته ڪڏهن نوڪر شاهي سان سازباز ڪري اليڪشن ۾ ڌانڌلي ڪسان ڪم وٺنديون رهن ٿيون. ۽ انهيءَ ڌانڌلي جي معاوضي ۾ نوڪرشاهي کي ملڪ ۾ ڦرلٽ جي عام اجازت ڏئي ڇڏين ٿيون. بعض اوقات سياسي پارٽيون ننڍن مسئلن کي اڳيان آڻي عوام جي جذبن کي اڀاريندڙيون آهن ۽ انهن کي هڪ ٻئي جي خلاف ڀڙڪائينديون آهن. هي ڪڏهن عوام کي نهايت حسين مگر ڪوڙا وعدا ڏئي بي حساب سبز باغ ڏيکارين ٿيون، هي سمجهن ٿيون ته سندن اهي وعدا ڪڏهن به پورا ڪين ٿيندا، ڪڏهن ڪڏهن مايوسي جي عالم ۾ يا هوس کان مغلوب ٿي اهي جماعتون پنهنجن مخالفن تي ڪوڙا الزام مڙهينديون آهن ۽ انهن تي دشنام طرازي به ڪنديون آهن جنهن کان سياسي ماحول بگڙي پوندو آهي. انهيءَ مان ٻاهرين ملڪن ۾ اهو تاثر قائم ٿيندو آهي ته پاڪستان جي سياسي زندگي محض هڪ تماشو آهي، ۽ پاڪستان ۾ محب وطن افراد جي به نسبت وطن جي غدارن جو تعداد وڌيڪ آهي انهن افسوس ناڪ ۽ اڻ وڻندڙ حالتن جي ڪري

سنڌ متحده محاذ جي ماڻهن محسوس ڪيو تہ اهي سموريون حالتون اهڙين سياسي جماعتن جون پيدا ڪيل آهن جيڪي عوام ۾ ڪابہ اهميت نہ ٿيون رکن ، ٻين لفظن ۾ سياسي جماعتون جيڪي ظاهر ۾ تہ ڪل پاڪستاني پروگرام رکن ٿيون. ليڪن افسوس جو انهن جون پاڙون پاڪستان جي سيني حصن ۾ واقعي موجود نہ آهن اهي سياسي جماعتون انهي اصول تي قائم ڪيل هيون تہ جڳهہ جي ڇت ڀريان وڏي وڃي ۽ ان جو بنياد پوءِ وڌو وڃي .

سياسي زندگي ۾ عدم استحڪام

پاڪستان جي سياسي زندگي جو اهوئي افسوس ناڪ رجحان هو جنهن جي ڪري گذريل ڏاويهن سالن ۾ پاڪستان جي سياسي زندگي ۾ استحڪام پيدا ٿي نہ سگهيو آهي. اهو رجحان نہ هجي ها تہ موجوده سنگيني تہ نہ هجي ها پر پيا مسئلا بہ ايڏا پيچيده نہ ٿي پون ها .

آخر اهو ڪهڙو سبب آهي جو پورن ڏاويهن ورهين کان آزادي جي نعمت سان مالا مال هوندي بہ اسان اڄ بہ پاڻ کي پرندڙ جبل جي ڪنڌيءَ تي ويٺل محسوس پيا ڪريون هيل تائين ڪوبہ آئين قائم رهي نہ سگهيو نہ وري ڪو مسئلو حل ٿيو آهي ۽ نہ ئي ڪا پائدار عوامي حڪومت وجود ۾ اچي سگهي آهي .

پاڪستان جي قيام وارن مقصدن کي ڪنهن بہ ريت پورو نہ ڪيو ويو آهي، اڄ سموري ملڪ ۾ ڇڙيءَ پاسن ذهني طوائف الملوڪي جو دور آهي تہ ڪٿي ڪٿي جسماني طوائف الملوڪي پڻ منهن ڪڍندي رهي ٿي. عوام جو اتحاد لوڏن ۾ اچي چڪو آهي قومي يڪجهتي جو بہ ڪو مقصد پورو ٿيل نٿو ڏسجي . جنهن جو سبب اهوئي آهي تہ اسان جو نقطہ نظر ۽ اسان جو طريقہ ڪار غلط پئي رهيو آهي . اسان پنهنجي مسئلن کي سمجهڻ جي قطعي ڪوشش نہ ڪئي آهي .

آءٌ اڪثر محسوس ڪندو آهيان تہ، ڇو ڪي اسان ڪنهن ٻي سياري ڪان زمين تي لهي اونداهين ۾ ڀٽڪي رهيا آهيون. اسان کي اهو بہ معلوم نہ، ٿي سگهيو آهي تہ، انهيءَ نئين جڳهہ جي طور طريقن کي ڪهڙيءَ ريت پنهنجو بڻايو وڃي. ان جو جواب هن ڪان سواءِ ٻيو ٿي نٿو سگهي تہ، سڀڪجهہ اسان جي پيدا ڪيل گڙٻڙ جو نتيجو آهي. منهنجي خيال ۾ جيڪڏهن هاڻ اسان حالتن کي سڌارڻ چاهيون ٿا تہ، ان لاءِ اسان کي ماضي جي تجربن مان سبق وٺڻو پوندو، ان لاءِ اسان کي بلڪل ابتدا ڪان پنهنجي ڪم جي شروعات ڪرڻي پوندي. اهي اسباب آهن جن جي بناءَ تي اسان پنهنجي سرگرمين جو آغاز سنڌ ڪان ڪيو آهي. هي اسان جي انڪساري ۽ حقيقت پسندي جو ثبوت آهي نہ اسان جي صوبائي عصبيت جو.

هن باري ۾ آءٌ بہ عرض ڪندس تہ اهو بلڪل صحيح آهي جيئن ڪي مخالف اسان تي الزام مڙهي رهيا آهن تہ اسان کي صرف سنڌ سان محبت آهي. اسان جا مخالف انهيءَ الزام مڙهڻ وقت ٻہ، خاص ڳالهيون وساري ٿا ڇڏين جن مان پهرين هي آهي تہ سنڌ بهرحال پاڪستان جو هڪ حصو آهي ۽ ٻي اها تہ سنڌ سان اسان جي محبت پاڪستان سان متضادم نٿي ٿئي، هي قدرتي ڳالهہ آهي تہ، هر شخص کي انهي سرزمين سان جنهن تي هو پيدا ٿيو آهي هڪ خاص اڪير ٿئي ٿي جنهن جو اهو مطلب ناهي تہ، هن جي دل ۾ ساري ملڪ لاءِ ڪا بہ محبت ڪانہ آهي.

ملڪ سان محبت

اسڪاٽ لينڊ جا رهاڪو اسڪاٽ لينڊ سان محبت ڪرڻ ۾ مشهور آهن مگر انهن جي اها محبت برطانيہ لاءِ سر جي بازي لڳائڻ ۾ رڪاوٽ نٿي بڻجي. علائقي جي محبت ۽ ملڪ جي محبت هڪ ٻئي جو ضد ٿي نہ ٿيون سگهن، ٻنهي جي وچ ۾ مڪمل مصالحت ضروري آهي، حقيقت ۾ ٻئي هڪ ٻئي کي تقويت بخشن ٿيون انسان جي دل

خدا جو عطيو آهي اها مختلف محبتن جي متحمل ٿي سگهي ٿي، مثال طور انسان جي دل ۾ پيءُ ماءُ ۽ ٻارن لاءِ هڪ ٻي محبت ٿئي ٿي، اهڙيءَ طرح دل ۾ خوشحال زندگي بسر ڪرڻ جي تمنا به هوندي آهي. انهيءَ نسبت سان آءٌ ائين چوان ٿو ته سنڌ سان اسان جي محبت رکڻ سبب ساري ملڪ جي محبت ۾ ڪا به ڪمي واقع ٿي نٿي سگهي. ان ڪري ڪنهن کي به اسان جي وطن دوستي تي ڪو شڪ نه ڪرڻ گهرجي. مون اڪثر اهو سوچيو آهي ۽ تاريخ ڪنهن ڏينهن انهيءَ جو ثبوت به مهيا ڪري رهندي ته آهي تنگ نظر افراد جيڪي پاڪستان ۽ ان جي صوبن کي هڪ ٻي جي پيٽ ۾ ٻيهارين ٿا اهي هن ملڪ سان ڪا به خيرخواهي نٿا ڪن، جنهن ڏينهن کان انهن مرڪز ۽ صوبن درميان نفرت جو ٻج پوکڻ شروع ڪيو ان ڏينهن کان مرڪز جي استحڪام ۽ مقبوليت کي وڌائڻ ۾ هنن ڪو به حصو نه ورتو.

اڄ مان اوهان کان پڇان ٿو ته اهو ڪيئن ٿيو ته اسان کي صوبائي خودمختاري جي نام نهاد خطري کان مرڪز کي محفوظ رکڻ جون خاص تدبيرون اختيار ڪرڻيون پيون. ڇا ان جو سبب اهوئي هو ته اسان غلط وڪالت ڪئي جنهن ڪري مرڪز جي خلاف شديد ردعمل جنم ورتو. هتي هي به عرض ڪجي ٿو ته ان ردعمل جي شدت کي گهٽ ڪرڻ لاءِ سنڌ متحده محاذ درمياني رستو اختيار ڪيو. يعني ان جو مطالبو آهي ته اهي صوبا جن ۾ واقعي پاڪستان جو عوام رهي ٿو تن کي گهٽ کان گهٽ خود مختاري ڏني وڃي. جنهن جي وضاحت شيخ مجيب الرحمان جي ڇهن نڪتن واري پروگرام ۾ سٺي ۽ مناسب نموني سان ڪئي وئي آهي ته مرڪز کي ايترا ڪافي اختيار ڏنا وڃن جن جي مدد سان هو بين الاقوامي تعلقات قائم رکي سگهي ۽ امن توڙي جنگ جي زماني ۾ دفاعي ذميدارين سان منهن ڏئي سگهي، اسان جي جماعت جي انهي نڪتي نظر جو بنياد انهي فلسفي تي مبني آهي ته، خودمختار ۽ مطمئن صوبن جو عوام ڪنهن ڪاغذي اقتدار جي برعڪس مرڪز لاءِ زيادهِ استحڪام جو باعث

هوندا، اها ڳالهه ڪاغذي اختيارات جي تنظيم جي معاملي ۾ مرڪز ۽ صوبن درميان مڪمل تصادم جي مترادف آهي.

اصل ۾ حقيقي اقتدار اهو آهي جيڪو عوام جي وفاداري سان حاصل ٿئي ٿو، ۽ اهو اقتدار عوام ۾ طمانيت جو مڪمل احساس قائم ڪرڻ ڪانسواءِ ۽ ڪنهن اعتماد ڪان سواءِ استوار ٿي نٿو سگهي ته، آزادي جون زياده ڪان زياده برڪتون انهن کي سونپيون ويون آهن، هن سلسلي ۾ آءٌ وري به چوندس ته سنڌ متحده محاذ، ماضيءَ ڪان رهنمائي حاصل ڪئي آهي. گذريل پاويهن سالن جي عرصي ۾ مرڪز کي لامحدود اختيارات حاصل پئي رهيا آهن ليڪن ڇا ان مان ڪوبه قومي استحڪام پيدا ٿي سگهيو آهي؟ يا ماڻهن درميان قومي يڪجهتي جو ڪو شعور آيو آهي. جيڪڏهن نه ته ان باري ۾ نئين انداز سان سوچڻ جي ضرورت نه آهي؟

اسانکي يقين آهي ته اسان ائين ٿي ڪيو آهي ۽ اسان محسوس ٿا ڪريون ته ائين ٿي ڪرڻ سان اسان صحيح طرف ڏانهن قدم کنيو آهي. مرڪز کي ان جا جائز حق ۽ صوبن کي انهن جا جائز حقوق هر حالت ۾ ملڻ گهرجن.

مسئلا نظرانداز ڪري نٿا سگهجن:

هيءَ ڳالهه لاهور ١٩٤٠ع جي قرارداد پاڪستان جو روح ۽ اسانجي حالتن جي عين مطابق آهي ته پاڪستان واضح طور انهن حصن تي مشتمل آهي جن جي پنهنجي زبان، تاريخ ثقافت، روايت ۽ اقتصادي سياسي مفاد آهن اها حقيقت انڪري ۾ تسليم ٿيل آهي ته اسان هميشه ملڪ ۾ وفاقي طرز حڪومت قائم ڪرڻ جي باري ۾ سوچيندا رهيا آهيون. ايوب خان جي دور ۾ وحداني يا نيم وحداني طرز حڪومت قائم ڪرڻ جون سڀئي ڪوششون اهڙيون هيون، جن جو تباهه ڪندڙ نتيجو ظاهر ٿيو. اسين جيڪي سنڌ متحده محاذ سان تعلق رکون ٿا، اهو اعتراف ٿا ڪريون ته اسان جو مقصد اهو آهي

۽ پاڪستان جي مختلف حصن کي هڪ ٻئي جي ايترو ويجهو آندو وڃي ۽ انهن ۾ ايڏو اتحاد قائم ڪيو وڃي جو هو مٿين سطح تي هڪ متحده قوم بڻجي سگهن. ليڪن اهو عمل ٻه تدريج ۽ رضاڪارانه طور، سواءِ ڪنهن دٻاءَ جي ئي ممڪن ٿي سگهي ٿو. چاڪاڻ ته جتي به ڪنهن مجبوري يا فريب جو دخل هوندو اتي ڪنهن باهمي رضامندي جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. سمجهائڻ سان مناسب حالتن ۽ آمادگي جو جذبو پيدا ڪرڻ کان سواءِ صرف انساني حقوق تي يلغار يا جسماني دٻاءَ سان صدين جي پراڻي تاريخ ۽ روايتن کي ختم ڪري نٿو سگهجي. اسانکي نهايت هوشمندي جو ثبوت ڏيڻو پوندو، اسانکي اقتدار جي نشي ۾ ايڏو مست نه ٿيڻ کپي جو اسان زندگي جي بنيادي حقن کي فراموش ڪري ڇڏيون.

بهرحال اسان ويهين صدي ۾ پيا رهون ۽ اسانکي ويهين صدي جا مسئلا حل ڪرڻا آهن، هن ڪاڻ انسان سڀ کان وڏو جيڪو سبق سکيو آهي سو هي ته ڏنڊي جي زور سان حڪومت زياده عرصي تائين هلي نٿي سگهي، ويهين صدي جو انسان چاهي ٿو ته انکي پيار ۽ محبت سان سمجهايو وڃي. ان کي دل شڪسته ۽ مايوس ڪري ڇڏڻ کان بهتر آهي ته پاڻ سان ملايو وڃي ۽ کيس نظرانداز يا تباهه نه ڪيو وڃي. توهان ڪڏهن ٻه اسان کي هميشه لاءِ هيسائي نٿا سگهو.

جيستائين آئين سازي جو تعلق آهي اسان ان ۾ مڪمل طور پنهنجي وسيلن جي حد تائين تعاون ڪرڻ لاءِ تيار آهيون. جيئن ان ڳالهه جو يقين ٿي سگهي ته قومي سطح تي غور فڪر ڪرڻ سان بهتر آئين ترتيب ڏئي سگهجي ٿو. هن باري ۾ اها ڳالهه انتهائي شرمناڪ آهي ته پاويهن ورهين گذرڻ کانپوءِ به ملڪ ۾ ڪو به آئين نه تيار ٿي سگهيو آهي، يا هي جيڪو آئين هجي اهو اهڙو ته نازڪ ۽ ڪمزور هجي جو ان کي ڪو به موقعي پرست منسوخ ڪري اقتدار تي قبضو ڄمائي، هاڻ اها صورتحال ختم ٿيڻ کپي ڇو ته اسان هڪ پائدار، جامع آئين چاهيون ٿا.

جمهوري دستور جي تشڪيل:

ڪي ماڻهو اهو پڇڻ گهرندا ته اسان جي نقطہ نظر کان ڪهڙي قسم جو دستور ملڪ لاءِ هاڻ زياده اطمينان بخش ٿي سگهي ٿو. جيئن اسان جي اغراض ۽ مقاصد مان ظاهر آهي ته اسان هڪ مڪمل جمهوري دستور چاهيون ٿا جنهن ۾ بالغ راءِ دهي جي بنياد تي مستحڪم پارلياماني حڪومت جي ضمانت ڏني وڃي ان کان علاوه آئين سازي لاءِ آڄ پنهنجي پارٽي جي بعض نظرياتي نڪتن جي وضاحت به ضروري سمجهان ٿو.

اسان انهيءَ ڳالهه تي يقين رکون ٿا ته دستور جي عام خاڪي جو بنياد انهن اصولن مطابق هئڻ کپي جيڪي قائداعظم ١١ آگسٽ ١٩٤٧ع ڌاري پهرين دستور ساز اسيمبلي ۾ پنهنجي تقرير جي دوران بيان ڪيا هئا. اسان سمجهون ٿا ته انهن اصولن کان انحراف ڪرڻ پاڪستان جي مفادات کي نقصان پهچائڻ برابر ٿيندو اسان قائداعظم کي باباءِ قوم چئون ٿا ان لاءِ اسان کي ان جي اصولن جي به پيروي ڪرڻ گهرجي، جيڪي هن اسان لاءِ متعين ڪيا هئا. اهو ٿي نٿو سگهي ته ان جي ڪن اصولن تي عمل ڪيو وڃي ۽ ٻين کي اصول نظرانداز ڪيا وڃن. ديانتداري جي تقاضا به اها هئي ته اسان ان جي سڀني هدايتن ۽ اصولن تي پوريءَ طرح عمل ڪريون. قائداعظم جي هدايتن جي روشني ۾ اسان جي نزديڪ دستور جهڙي دستاويز ۾ مذهب کي شامل ڪرڻ نه صرف بي موقع ٿيندو ۽ چاڪاڻ ته دستور مذهبي عقائد جو مجموعو ٿي نٿو سگهي. بلڪ ائين ڪرڻ سان مذهبي اختلافن جو طوفان بپا ٿي ويندو جنهن کان قوم ۾ وڏيڪ انتشار پيدا ٿيندو اهڙي طرح دستور ۾ اسلامي سوشلزم جهڙين فضول اصطلاحن لاءِ به ڪا گنجائش نه آهي اسان جي خيال ۾ اسلامي سوشلزم جهڙي ڪنهن شيءِ جو وجود ئي نه آهي، هي هڪ ڍوڪو آهي جو پاڪستاني عوام کي ڏنو وڃي ٿو. اسلام ۾ نجي املاڪ کي هڪ حد تائين تحفظ مليل آهي ۽ سوشلزم ۾ نجي املاڪ جي ان تحفظ جو عنصر

ختم ٿيندو ويو وڃي. ان ڪري ٻئي نظام هيڪاندا هلي نٿا سگهن انهن ٻنهي ۾ صرف هڪ کي اختيار ڪري سگهجي ٿو. ليڪن اسان اهو پڇڻ ٿا چاهيون ته اسلامي نظام جي بلند بانگ نعرن جو دستور سازي جي معاملن سان ڪهڙو تعلق آهي. حالانڪ انهن سڀني شين تي مباحثي لاءِ دستور ساز اداري کي بس مناسب چئي نٿو سگهجي انهن شين تي بحث انهن اسيمبلين ۾ ٿيڻ کپي جيڪي دستور ٺهڻ کان پوءِ وجود ۾ اچن ٿيون. اهو مرحلو تڏهن درپيش اچي سگهي ٿو جڏهن اسان دستور بنائڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃون ۽ ملڪ جي سماجي، اقتصادي مسئلن کي حل ڪرڻ جو ڪم تفصيل سان ۽ مناسب جڳهه تي شروع ڪري سگهجي.

اسلامي سوشلزم بي مهل آهي

انهن حقيقتن جي پيش نظر اسان جا ذهن ان سلسلي ۾ بلڪل صاف آهن ته اسلامي سوشلزم ۽ اسلامي نظام يا سوشلزم جون ڳالهيون هن مرحلي تي قبل از وقت بي موقع آهن. اسان جي نقط نظر کان هن مسئلي جو حل هي آهي ته اسان جي ملڪ ۾ صنعت جي ٻنهي شعبن ۾ نجي شعبا ۽ سرڪاري شعبا ترقي جا مستحق هئڻ کپن جيئن ملڪ جي اقتصادي ترقي ۾ مدد ملي سگهي، موجوده غير بنيادي صنعتن کي قومي تحويل ۾ آڻي انهن کي مفلوج ڪرڻ بدران اسان کي ان ڳالهه تي زور ڏيڻ کپي ته بنيادي صنعتون حڪومت خود قائم ڪري ۽ قوم جي طرفان انهن جو انتظام هلائي اسان کي خطرو آهي ته سياسي مفاهمت موجب غير اهم ۽ غير ضروري صنعتن کي قومي تحويل ۾ آڻڻ سان ملڪ کي فائدي بجاءِ نقصان پهچندو. جيستائين صوبائي معاملن جو تعلق آهي ان جو فيصلو ڪرڻ وقت اسان جي غور و فڪر ۽ عمل جو محرڪ اهي بنيادي اصول هئڻ کپن جيڪي مون ڪوئيٽا ۾ ماڻهن جي اڳيان پيش ڪيا هئا.

مون چيو هو ته جيڪڏهن آءٌ اوهان کي اهو مشورو ڏيان

۽ هر انهي ماڻهوءَ کي جنهن توهان جي صوبي ۾ رهائش اختيار ڪئي هجي. بلوچستاني سمجهو خواه اهو ڪٿان به اچي هتي آباد ٿيو هجي ته اوهان اها ڳالهه دل ۾ نه ڪندا.

بلوچستان جي سرزمين تي انهن مختلف عناصر ۾ ڪوبه امتياز يا فرق نه هئڻ کپي جيڪي هتان جي اجتماعي معاشرتي ۽ اقتصادي ڪليات جا جز آهن. سڀني ماڻهن سان برابري جو سلوڪ ڪيو وڃي ۽ سڀني کي هڪجهڙا حق حاصل هئڻ کپن.

پين لفظن ۾ آءٌ اوهان کي ٻڌايان ٿو ته اوهان جي ورثاءُ جو بنياد نفرت بجاءِ محبت تي هئڻ گهرجي ڇو ته نفرت هڪ بنيادي ڪمزوري آهي جا خود پنهنجي مقصد جي تڪميل ۾ ناڪام ٿي رهي آهي. ان اصول جي روشني ۾ انهن سڀني ماڻهن کي پنهنجو سمجهي ساڻن هڪجهڙو سلوڪ ڪرڻ کپي جيڪي سنڌ کي پنهنجو گهر بڻائي چڪا آهن تن لاءِ اسان جو پڻ اهوئي جذبو آهي.

ليڪن حقوق سان گڏ ڪي ذميداريون به ٿين ٿيون اسان کي اميد آهي ته اسان جا شهري خلوص نيت سان پنهنجون ذميداريون پوريون ڪندا. مثال طور اسان انهن مان اها اميد رکون ٿا ته هو صوبي ۾ ثقافتي يڪسانيت پيدا ڪرڻ ۾ اسان کي مدد ڏين اسان انهن کان اها توقع به رکون ٿا ته جنهن سرزمين تي انهن پنهنجا گهر اڏيا آهن. هو ان جا وفادار رهن اسان کي اها به اميد آهي ته هو سنڌين جي مادري زبان سنڌي کي فروغ ڏيڻ ۾ اسان سان ٻانهن ٻيلي ٿي رهندا.

اسان انهن مان اها توقع به رکون ٿا ته هو اصولي طور ان ڳالهه تي متفق ٿي وڃن ته صوبي ۾ صوبائي زبان کي ئي سرڪاري زبان جي حيثيت يڪسانيت نه هوندي تيستائين ڪنهن به قسم جو اتحاد ممڪن ناهي. اسان اميد ٿا ڪريون ۽ اسان جي خواهش آهي ته صوبي ۾ اهڙو اتحاد ۽ اهڙي يڪسانيت پيدا ڪئي وڃي جنهن

سنڌي معاشري جا تمام عناصر خوشحال زندگي بسر ڪري رهن ۽ ملڪ جي عظمت، خوشحالي لاءِ متحد ٿي ڪم ڪندا رهن.

جماعت جا اهم نڪتا:

پڇاڙيءَ ۾ آءٌ اوهان جي سامهون پنهنجي جماعت جي پروگرام ۽ منشور جا ڪي نڪات پيش ڪندس.

(۱) پاڪستان جي سلامتي، اتحاد، وقار ۽ خوشحالي لاءِ اسان چاهيون ٿا ته حڪومت جي مشينري، اقتصادي حقن، ثقافتي ورثن، سياسي آزادين ۽ قومي تعمير نو سان گڏ ترقي جا سڀئي ذريعا ۽ وسيلا اسان جي هٿ هيٺ رهن.

(۲) اسان وفاق پاڪستان ۾ مڪمل خود مختيار صوبن جي حيثيت سان رهڻ ٿا چاهيون اهڙيءَ طرح اسان ڪنهن وحداني طرز حڪومت جي ماتحت رهڻ پنهنجي بنيادي حقن جي خلاف ورزي سمجهون ٿا. ان ڪري اسان ڪنهن به اهڙي جماعت سان اتحاد ڪرڻ قومي مفاد جي خلاف مقرر ڪريون ٿا، جيڪا وحداني طرز حڪومت جي حامي هجي.

(۳) اسان چاهيون ٿا ته روزگار، تجارت، زرعي ترقياتي ڪارپوريشن، مغربي پاڪستان صنعتي ترقياتي ڪارپوريشن، ننڍين صنعتن جي ڪارپوريشن، صوبائي واپڊا، ريلوي، بندرگاهه، صنعتون، زمين، مواصلات، پريس اطلاعات، ريڊيو، ٽيليويزن، ڪارخانن، بجلي، تعليم، صحت، قانون، انتظاميه جي شعبن ۽ سڀني ترقياتي اسڪيمن تي سنڌ جي حڪومت جو ڪنٽرول رهي.

(٤) اسان مرڪز ۾ ٻه ايواني مقننه جا حامي آهيون جن ۾ ايوان زيرين جو انتخاب آبادي جي بنياد تي هجي ۽ ايوان بالا کي اهي اختيار ڏنا وڃن جيڪي برطانوي دارالامرا کي حاصل آهن.

(۵) اسان چاهيون ٿا ته ڏهن سالن جي اندر وفاقي ملازمتن جي سڀني محڪمن ۾ آبادي جي لحاظ کان صوبن کي نمائندگي ڏيڻ جو

بندوبست ڪيو ويندو.

(٦) اسان اهڙا ادارا قائم ڪرڻ ٿا چاهيون جن جي ذريعي صحيح اسلامي روح جي مطابق سماجي، ثقافتي ترقي ۽ قومي يڪجهتي جي فروغ جو ڪم ڪري سگهجي. يعني انسانن ۾ محبت رواداري ۽ ڀلائي جو جذبو پيدا ڪيو ويندو.

(٧) اسان چاهيون ٿا سنڌي کي حڪومت سنڌ جي سرڪاري زبان تسليم ڪيو وڃي، ۽ اعليٰ سطح تائين ان کي تعليم جو ذريعو بڻايو وڃي. ان کان علاوه سنڌي کي قومي زبانن ۾ پڻ شمار ڪيو وڃي.

(٨) اسان انهيءَ ڳالهه جي حمايت ڪريون ٿا ته اردو ۽ بنگالي زبان کي پنهنجي صوبن درميان ۽ مرڪزي زبان طور استعمال ڪيو وڃي. جيستائين صوبي جو عوام انهن زبانن کان پوريءَ طرح واقفيت حاصل نه ڪري تيستائين انگريزي زبان کي برقرار رکيو وڃي.

(٩) اسان جي خيال ۾ سنڌ ۾ هر طالب علم کي پرائمري تعليم ان جي مادري زبان ۾ ڏني وڃي.

(١٠) اسان چاهيون ٿا ته سنڌ ۾ پرائمري تعليم کان پوءِ ثانوي سطح تائين اردو ڳالهائڻ وارن شاگردن لاءِ سنڌي جي تعليم لازمي قرار ڏني وڃي. اهڙيءَ طرح سنڌي شاگردن لاءِ اردو جي تعليم لازمي قرار ڏني وڃي. ان سان گڏ انگريزي جي تعليم لازمي قرار ڏني وڃي.

(١١) اسان انهيءَ ڳالهه جي حمايت ٿا ڪريون ته ثقافتي اقليتن کي آبادي جي بنياد تي ملازمتن ۽ تجارت ۾ مناسب نمائندگي ڏني وڃي.

اسان جي اقتصادي پروگرام جون خاص ڳالهيون هي آهن.

(١) افراد يا نجي ادارن وٽ سرڪاري شعبن جي صنعتن جو وڪرو بند ڪيو وڃي.

(٢) بنيادي صنعتون سرڪاري شعبي ۾ قائم ڪيون وڃن.

(٣) نجي صنعتن جي انتظام ۾ به حڪومت ۽ مزدورن کي

نمائندگي حاصل هجي، جيئن استحصال جو خاتمو ٿي سگهي.

(۴) سنڌ جي سڀني سرڪاري ۽ غير سرڪاري ملازمتن ۾ صرف سنڌ جي مستقل رهاڪن جو تقرر ڪيو وڃي.

(۵) بئراج جي علائقن ۾ زمين جي ملڪيت جي حد پنج سؤ چاليهه ايڪڙ ۽ غير بئراج واري علائقن ۾ چار سؤ ايڪڙ مقرر ڪيا وڃن، جن ماڻهن وٽ ان کان زياده زمين هجي انهن کي مناسب معاوضو ڏئي ڪانئن زائد زمين واپس ورتي وڃي.

(۶) اهڙيءَ طرح حاصل ڪيل زمين ۽ سرڪاري زمين کي هارين ۾ آسان قسطن تي ورهايو وڃي. بئراج جي علائقي ۾ هر هاري کي اٺيتاليهه ايڪڙ ۽ غير بئراج واري علائقي ۾ هڪ سؤ ڇهانوي

٦٩ سالگرهه جي موقع تي تقرير

جي. ايم سيد

١٧ جنوري ١٩٧٢ع

هيءَ تقرير شاهه صاحب سندس سالگره جي موقع تي سن ڳوٺ ۾ سڏايل مجلس اڳيان ڪئي هئي.

عزيزان من!

اسلام عليڪم:- هن مجلس ۾ شريڪ ٿيندڙ جملي صاحبن جو شڪريو ادا ڪريان ٿو.

دوستو! گذريل سال پاڪستان لاءِ نحس ثابت ٿيو. اليڪشن ڪان پوءِ اميد هئي ته حڪومت جون واڳون عوام جي حوالي ٿينديون پر ائين نه ٿيو. اڪثريتي پارٽيءَ کي واڳ ڏيڻ جي عيوض ٢٥ مارچ ١٩٧١ع تي ملٽري سڌو قدم کڻي حالتون نازڪ بنائي ڇڏيون، سڄا سارا نو مهينا بنگال ۾ سول وار جاري رهي. لکين ماڻهو قتل ٿيا ۽ ڪروڙ کن ماڻهن ملڪ ڇڏي وڃي ڀارت ۾ پناهه ورتي. ٣ ڊسمبر ٧١ع تي جنگ مغربي پاڪستان طرف به ڇڪجي آئي. ٦ ڊسمبر تي ڀارت بنگال جي عوامي ليگ حڪومت کي تسليم ڪندي، ڪليو ڪلايو اوڀر پاڪستان تي لشڪر موڪلي حملو ڪيو. نيٺ ١٦ ڊسمبر ٧١ع

تي تيرهن ڏينهن جي جنگ کانپوءِ پاڪستاني فوجون بنگال ۾ هٿيار ڦٽا ڪري پيش پيون.

جنهن بعد ڀارت طرفان يڪ طرفو جنگ بند ڪرڻ جو اعلان ٿيو. ان جي جواب ۾ پاڪستاني حڪومت به جنگ بند ڪرڻ جو اعلان ڪيو. ان جي ردعمل ۾ جنرل يحيٰ خان خلاف سخت مخالفت پيدا ٿي جنهن ڪان مجبور ٿي هن سندس عهدي تان استيعفا ڏيئي ذوالفقارعلي خان ڀٽي کي ۲۰ ڊسمبر ۷۱ع تي پنهنجي جاءِ تي صدر نامزد ڪيو. ۲۲ ڊسمبر ۷۱ع تي آزاد بنگلہ ديش حڪومت ڍاڪا ۾ داخل ٿي حڪومت جون واڳون سنڀاليون. ان سموري ڪارگذاريءَ جي نتيجو اهو نڪتو ته بنگال ساڍا ۷ ڪروڙ ماڻهن سميت پاڪستان کان جدا ٿي ويو.

آءٌ اهو سمورو عرصو نظربند هوس ڪيترا منهنجا دوست به جيلن ۾ هئا مون کي ان سموري عرصي ۾ پڙهڻ، لکڻ ۽ غور فڪر ڪرڻ لاءِ چڱو وقت مليو جنهن سبب معلومات ۾ اضافو ٿيڻ ڪري پنهنجا تاثرات قلمبند ڪري سگهيو آهيان.

نئين صدر همت ڪان ڪم وٺي هڪ طرف اسان کي آزاد ڪيو ۽ ٻئي طرف ۸ جنوري ۷۲ع تي شيخ مجيب الرحمان کي آزاد ڪري ڍاڪا وڃڻ لاءِ اجازت ڏني جتي هن ۱۰ جنوريءَ تي وڃي حڪومت جون واڳون سنڀاليون.

نئين صدر حڪومت جون واڳون ان وقت ورتيون آهن جڏهن پاڪستان جي سامهون ڪيئي مسئلا ۽ مشڪلاتون درپيش آهن. جنگ ۾ شڪست اچڻ ڪري هڪ لک کن سپاهي نظربند آهن ملڪ کي اربها روپين جو نقصان رسيو آهي مغربي پاڪستان مان به ڪجهه حصا ڀارت جي هٿ هيٺ ويل آهن، فوجون سرحدن تي آهن، مارشل لا هٽائڻ ۽ صوبن ۾ حڪومتن بحال ڪرڻ جو مطالبو ٿي رهيو آهي. اڃان تائين بنگلہ ديش کي تسليم ڪرڻ، ڀارت ۽ افغانستان سان تعلقات قائم ڪرڻ ۽ عوام جي غربت دور ڪرڻ جا مسئلا حل طلب آهن.

ملڪ جي آئنده سلامتي، ترقي ۽ تعمير جو مدار انهن سوالن جي خاطرخواه نموني حل ڪرڻ تي آهي. جيتري قدر مون ان مسئلي تي غور ڪيو آهي، آءٌ هن نتيجي تي پهتو آهيان ته پاڪستان جي انتشار، افراتفري ۽ موجوده پست حاليءَ جا هيٺيان ڪارڻ آهن:

١- مسلمانن جي جداگاني قوم جو نظريو.
٢- مذهبي نظامِ حڪومت جو تخيل.
٣- فسطائي نظريهء سياست.
٤- چند مستقل مفاد طرفان ملڪ جو استحصال.
٥- پرڏيهي ملڪن سان دشمني.

اچو ته مٿي ذڪر ڪيل مسئلن جي مختلف پهلوئن تي نظر ڪريون.

١- مسلمانن جي جداگاني قوم جو نظريو:

دنيا ۾ ڪٿي به مذهبي بنياد تي قوم جو وجود تسليم ڪيل نظر نه ايندو. هندوستان ۾ ڪن عارضي اختلافن جي پيدا ٿيڻ سبب مسلم اقليتن ۽ پنجاب جي مستقل مفاد مسلمانن طرفان اهو نظريو ايجاد ڪري سامراجي خيال جي انگريز آفيسرن معرفت ملڪ جي ورهاست ڪرائي.

پاڪستان جي بانيءَ ان نظريي جي دائمي طور ڪتب آڻڻ کي نقصانڪار ڄاڻي ١١ آگسٽ ١٩٤٧ع تي آئين ساز اسيمبلي جي ڀرين نشست ۾ ان کي رد ڪري ڇڏيو. ليڪن هو گهڻو وقت زنده نه رهيو. بعد ۾ مذڪور بالا گروهه سندن اقتدار ۽ استحصال کي قائم رکڻ خاطر ان کي ڪتب آڻيندو رهيو آهي. ان نظريه ۾ اعتماد رکڻ ڪري ملڪ کي هيٺين مشڪلاتن ۾ مبتلا ٿيڻو پيو آهي.

(الف) بينگال، سنڌ، بلوچستان ۽ پختون اراضي جي هزارها سالن جي قديم قومن جي وجود کان انڪار ڪرڻو پوي ٿو.

(ب) جنهن ڪري اتي جي قومن جي زبان، ڪلچر، سياسي ۽ اقتصادي مفاد ۽ وطن کي نقصان پهچي ٿو.

(ت) مستقل مفاد ان نظرئي جي آڙ وٺي مذهبي نظام حڪومت، ڀارت دشمني، علائقن جي حڪومت جا نعره لڳائي عوام جو توجهه حقيقي مسئلن کان هٽائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا.

(ث) سياست ملڪ کي نفرت جي بنياد تي هلايو وڃي ٿو. انهي ڪري ئي ون يونٽ ٺاهي وئي. جنهن سبب اوله پاڪستان جي صوبن ۾ رد عمل پيدا ٿي صوبائي عصبيت زور ورتو. انهي ڪري ئي بنگال علحده ٿي ويو. انهي وجه ڪري پنجاب، سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان ۾ عوامي نمايندن جون حڪومتون اقتدار ۾ اڃا تائين اچي نه سگهيون آهن.

نئين صدر صاحب اعلان ڪيو آهي ته ملڪ جون حالتون نهايت گنڀير آهن. تنهنڪري ملڪ جي ساري پاليسيءَ تي ازسرنو غور ڪندو. ان ڪري هرهڪ شهري جو فرض آهي ته ڪيئن اهڙي نئين پاليسي مرتب ڪرڻ لاءِ مشوره پيش ڪري. انهي نقطہ نگاه کان آئون به ڪي تجويزون پيش ڪريان ٿو، جي سنڌس ۽ عوام جي ويچار هيٺ اچڻ گهرجن.

وقت آيو آهي ته گذشته ٢٤ سالن جي تجربه مان فائدو وٺي اسان کي بنيادي تبديليون آڻيون. انهن مان سڀ کان وڏي تبديلي مسلمانن جي جداگانه قوم جي نظريه کي خيرآباد چئي پاڪستان کي پنجن قومن جو وطن تسليم ڪرڻو آهي. جنهن صورت ۾ هرهڪ قوم کي خود ارادي جو حق رهي ٿو ته ان بنياد تي جيڪڏهن اهل بنگال آزاد ٿي جدا رهڻ گهرن ٿا ته سنڌن اهڙي تقاضا کي صحيح سمجهي، بنگله ديش کي تسليم ڪرڻ گهرجي.

مغربي پاڪستان جي باقي چئن قومن جي رياستن کي اندروني طور مڪمل خودمختياري ڏئي، سنڌن باهمي سمجهوته سان هڪ فيڊريشن ٺاهجي. جنهن ۾ مرڪزي حڪومت کي صرف ٣ کاتا سپرد

ڪيا ويندا. دفاع، خارجي معاملات ۽ ڪرينسي. باقي سڀ کاتا علائقائي رياستن جي حوالي ۾ رهڻ ڏجن. ٻي صورت ۾ پاڪستان جو اندروني انتشار ختم ٿي، ملڪ جو مستحڪم ٿيڻ مشڪل پيو نظر اچي.

(٢) مذهبي نظام حڪومت:-

هيءَ ڳالهه به خاص ذهن ۾ وهارڻ جي لائق آهي ته دنيا جي ڪنهن به ملڪ ۾ مذهبي نظام حڪومت مروج نه آهي. دنيا جي جديد حالات مطابق ان جي مستقبل ۾ ڪٿي به رائج ٿيڻ جو امڪان نه آهي. مٿي ذڪر ڪيل نظريه ۾ اعتماد رکڻ سبب پاڪستان جي جملي حڪومتن لفظي طرح ان نظريه موجب نظام ئاهڻ جا واعدا پئي ڪيا آهن. جنهن صورت ۾ اهڙو نظام قائم ٿيڻ ناممڪن آهي. ان ڪري ان تي عمل ٿي نه سگهيو آهي. نتيجو اهو ٿي نڪتو آهي ته حڪومتن جي قول ۽ فعل ۾ تفاوت پئي ٿيو آهي. جنهن ڪري رجعت پسند گروهن طرفان حڪومتن خلاف پروپيگنڊا ڪرڻ ۽ پنهنجي قوتن کي زور وٺائڻ لاءِ اسباب پئي رهيا آهن.

نظر ڪري ڏسبو ته دنيا جي اڪثري حڪومتن جو آئين ۽ نظام سيڪيولر طريقي جو آهي. تنهنڪري هن ملڪ ۾ جداگانه آئين ۽ نظام قائم ڪرڻ قريباً ناممڪن پيو نظر اچي. تنهنڪري بهتر ائين آهي ته صاف ظاهر ڪجي ته اهڙو آئيني نظام قائم ڪري نه سگهبو.

جيڪڏهن هن وقت صاف گوئي کان ڪم نه ورتو ويو ته ترقي پسند گروهن کي آئينده هلي رجعت پسند طاقتن کي منهن ڏيڻ مشڪل ٿي پوندو. ان ڪري نئين صدر صاحب کي عرض ڪجي ٿو ته ان بابت صاف ذهن کان ڪم وٺي سيڪيولر نظام حڪومت واري پاليسي مرتب ڪري ته اهي قومون سندس سوشلزم ۽ عوامي مفاد جي پروگرام ۾ ڇپ ڇپ تي مذهب جي نالي ۾ رنڊڪون وجهنديون رهنديون.

(٣) فسطائي نظريہ سياست:-

بدقسمتيءَ کان پاڪستان ۾ ابتدا کان وٺي مستقل مفاد جي تسلط هئڻ سبب صحيح طور تي جمهوريت ۽ عوامي حڪومت قائم ٿي نہ سگهي آهي. جنهن ڪري ملڪ ۾ چوندن تي آئين ٺهي نہ سگهيو آهي. مستقل مفاد طرفان هڪ ٻئي پٺيان حڪومتن کي بدلائڻ جو دستور هلندو رهيو آهي.

ابتدا ۾ تہ نالي خاطر چونڊيل ميمبرن جون اسيمبليون هونديون هيون. پر آهستہ ٿي ڊڪٽيٽري راڄ قائم ٿيو، جنهن جو دور اڄ کان وڏيڪ عرصي تائين قائم رهيو.

اهي ڊڪٽيٽر ڪڏهن ڪنٽرولڊ ڊيموڪريسي (ضابطہ واري جمهوريت) ڪڏهن بنيادي جمهوريت، ڪڏهن مضبوط مرڪز جا نعره لڳائي، پنهنجي تسلط کي قائم رکندا آيا آهن.

هي ٻهريون دفع آهي تہ عوام طرفان چونڊيل ميمبرن کي اقتدار هٿ ڪرڻ جو موقعو مليو آهي. ممڪن آهي اهي طاقتون جن اڳي جمهوريت بحال ڪرڻ ۾ رنڊڪون وڌيون هيون، وري بہ ان ڪي ناڪامياب بنائين تنهنڪري هرهڪ شهري جو فرض آهي تہ هن موقع کي ناڪامياب بنائڻ نہ ڏين.

اهو تڏهين ٿي سگهندو جڏهين اول ۾ صوبائي حڪومتن کي مڪمل اختيار ڏئي ڪاروبار هلائڻ ڏنو وڃي. تنهنڪري مرڪزي اسيمبلي سڏڻ ۾ دير ٿئي تہ پرواه نہ آهي پر صوبائي اسيمبليون ۽ وزارتون جلد ٺاهڻ ڏنيون وڃن. انهي اصول کي مدنظر رکي سنڌ ۽ پنجاب ۾ حڪومت جون واڳون پيپلس پارٽي جي هٿ ۾ هئڻ گهرجن ۽ سرحد ۽ بلوچستان ۾ حڪومت جون واڳون ڪوليشن پارٽين جي حوالي ڪرڻ گهرجن. صوبن جا گورنر انهي اصول پٽاندر صوبن جي حڪمران پارٽين جا هئڻ گهرجن. ٻي صورت ۾ صوبائي خود مختياري بي معنيٰ ٿي پوندي. ملڪ جو آئين انڊين پاڪستان انڊيپينڊنٽس ائڪٽ مطابق هلايو وڃي. آئنده جو آئين ١٢ مهينن جي تجربي بعد رياستن

جي رضامندي سان پارليامينٽري طرز جو ٺاهيو وڃي، جنهن جي ٺاهڻ لاءِ اڪثريت موجب فيصلا نہ ڪيا وڃن بلڪ هرهڪ صوبي جي رضامندي حاصل ڪرڻ گهرجي. مرڪز کي صرف ٽي کاتا سپرد ڪيا وڃن.

وقت آيو آهي تہ صدر صاحب ان طرف غور ڪري ترت فيصلا ڪري، نہ تہ ممڪن آهي رجعت پسند طبقا وري انهي موقع کي بہ ناڪامياب بڻائين.

(۴) مستقل مفاد طرفان استحصال:-

تجربي ۽ تاريخي حقائق جي بنياد تي ڪيترا ماڻهو ان نتيجي تي پهتا آهن تہ مسلم اقليت وارن صوبن ۽ پنجاب جي ڪامورن ۽ زميندار طبقي جي مسلم مستقل مفاد طرفان مسلمانن جي جدا قوم جو نظريو ايجاد تي ملڪ جو ورهاڱو ڪرايو ويو. ان جي پويان انهي طبقي جي نئين ملڪ ۾ تسلط ۽ استحصال قائم ڪرڻ جو جذبو مضمر هو. گذريل ۲۴ سالن عرصي جي تاريخ گواهي ڏي ٿي تہ انهي مفاد نہ ملڪ جو آئين ٺاهڻ ڏنو نہ عوامي حڪومتن کي وجود ۾ اچڻ ڏنو.

هن وقت مس مس عوامي طرح چونڊيل صدر اقتدار ۾ آيو آهي سندس پارٽي جي پروگرام ۽ واعدن ڪري مستقل مفاد کي ڪک ۾ ڪان هوندو، ممڪن آهي هو سندس هٽائڻ لاءِ ڪي طريقا استعمال ڪن. ان ڪري اهو نهايت ضروري آهي تہ سندن استحصال کي ختم ڪرڻ ڪان اڳ سندن وري اقتدار ۾ اچڻ جا رستا ۽ ذريعا ختم ڪيا وڃن. چاڪاڻ تہ قومن جي تعمير ۽ ترقي چند مهينن ۾ ڪانہ ٿي سگهندي آهي. سوويت يونين ۽ چين جا مثال اسان جي سامهون آهن، جن کي نئين طرز تي تعمير ڪرڻ لاءِ سالن جا سال گذري ويا آهن پر اڃا تائين سندن ڪم پايہ تڪميل تي ڪونہ پهتا آهن. انهي لاءِ عرصہ دراز جي ضرورت آهي، تنهنڪري صدر صاحب کي اهي طريقا

اختيار ڪرڻ گھرجن جـي عوامي دور ڪي قائـم رکڻ لاءِ ڪارائتا ٿين ـ جيڪڏهن چند سڌارا ڪيائين ۽ ان ڪان پوءِ هنن ڪيس هٽائي ڇڏيو ته ساري محنت رائگان ٿي ويندي. تنهنڪري بنيادي طرح سان ڪيس اول ۾ اهي مسئلا حل ڪرڻ گھرجن جن جي ڪري هنن جو حڪومت تي تسلط ۽ اثر رهي ٿو.

منهنجي نظر ۾ اهي ذريعا جيڪي مستقل مفاد ڪي حڪومتن تي تسلط ۽ اثر ڏين ٿا سي هيٺيان آهن.

١- مـرڪزي حڪومت جـي مضبوطي. جنهنڪري ملٽري ۽ سول سروس وارا ساري نظام حڪومت تي اثرانداز ٿين ٿا.

٢- مسلمانن جي جدا گانه قـوم جو نظريو. جنهنڪري مختلف علائقائي قومن جي حقن جي پائمالي ڪري مستقل مفاد سندن استحصال جاري رکڻ لاءِ منصوبا بندي ڪن ٿا.

٣- اسلامي نظام حڪومت ـ جنهنڪري عوام جو توجهه سندن روزمره جي مسئلن ڪان هٽائي، عقل جـي عيوض جذباتي بنيادن تي رکي مستقل مفاد جـي استحصال جاري رکڻ لاءِ ميدان هموار ڪيو وڃي ٿو.

٤- پروارن ملڪن جي مخالفت ـ جنهنڪري هنگامي حالتن جو اظهار ڪري لشڪر وڌائڻ ۽ عـوام جي آزادي سلب ڪرڻ لاءِ جواز پيدا ڪيا وڃن ٿا.

ان ڪري صدر صاحب ڪي سندس پروگرام ڪي پايه تڪميل تي پهچائڻ لاءِ پهرين مذڪور بالا چئني سوالن جو فيصلو ڪرڻو پوندو. جيئن: ”نه هجي بانس، نه وڃي بانسري.“

پـارٽ سان سمجهوته، بنگله ديش ڪي تسليم ڪرڻ، مغربي پاڪستان جي چئن قومن ڪي تسليم ڪري انهن ڪي آزادي ڏيارڻ، پيرن ۽ ملن جو سياست مان اثر زائل ڪرڻ نهايت ضروري آهن.

انهن ڪي زائل ڪرڻ بعد هـو پنجسالا منصوبا بندين ذريعي آهسته آهسته ڪري ملڪ جي تـرقي ۽ تعمير ڪري سگھي ٿو. باقي مارشل لا جاري رکي مرڪزي حڪومت مضبوط ڪرڻ، اسلامي نظام

حڪومت ۽ مسلمانن جي جدا قوم جي نظريي کي سچو ۽ پروارن ملڪن سان مخاصمت جي پاليسي جاري رکڻ بعد نہ سول سروس ۽ ملٽري جو اثر گھٽائي سگھندو ۽ نہ ڪيس عرصي دراز تائين ڪم ڪرڻ لاءِ وقت ڏنو ويندو.

(۵) پروارن ملڪن سان دشمني:-

پاڪستان قائم ٿيڻ کان وٺي جملي حڪومتن جي پاليسي پارت ۽ افغانستان جي مخاصمت جي آڌار تي رٿيل رهي آهي. انهي پاليسي سبب لشڪر وڌائڻ ضروري سمجهيو ويو، ان لاءِ ٻاهرين سامراجي طاقتن کان مدد حاصل ڪرڻ واسطي عهدناما ڪيا ويا. انهي ڪري ٽي جنگيون لڙڻيون پيون. لشڪر وڌائڻ سبب ملٽري کي ملڪي سياست ۾ دست اندازي ڪرڻ جو موقعو ميسر ٿيو ۽ ڊڪٽيٽري نظام قائم ٿيو.

جيڪڏهن ان مسئلي جي تہ ۾ وڃبو تہ ملڪي سياست کي نفرت جي بنياد تي تعمير ڪرڻ ان جو مکيہ ڪارڻ آهي.

پاڪستان کي مضبوط ڪرڻ لاءِ امن جي ضرورت آهي اهو تڏهن حاصل ٿي سگھندو جڏهن هن جا تعلقات پروارن ملڪن سان دوستانہ هجن. مستقل مفاد ڪڏهن بہ نہ چاهيندا تہ پاڪستان جي موجوده مخاصمت واري پاليسي ختم ڪئي وڃي. ڇاڪاڻ تہ ان ڪري ئي هنگامي حالتن جي عذر تي هو پنهنجو اقتدار ۽ استحصال قائم رکي سگھن ٿا.

اهي چند سوال آهن جن جو خاطر خواه حل پاڪستان کي موجوده گنڀير حالتن مان ڪڍي سگھي ٿو.

سنڌ جي دانشور طبقي لاءِ مون چند تجويزون رٿيون آهن. جيڪڏهن هو ان تي عمل ڪندا تہ ملڪ جا گھڻا مسئلا حل ڪرڻ ۾ مدد ڏئي سگھندا.

۱- مذڪور بالا پنجن اصولن جي تشريح ڪري ذهني تبديلي آڻڻ لاءِ مون ڪي خيال قلمبند ڪيا آهن انهن کان واقفيت حاصل ڪن.

۲- صدر جي نالي چند معروضات پيش ڪري انهي بنياد تي عام راءِ پيدا ڪن.

٣- مخلص ڪارڪنن تي مشتمل خدام سنڌ جا جٿا تيار ڪن.
منهنجي سمجهه موجب نئين صدر جي همٿ هيٺ عوام کي آخري موقع مليو آهي ته ملڪي مسئلن کي حل ڪرائين نه ته پاڪستان پرزا پرزا ٿي ويندو.

جيئن ته صدر جي چوطرف ڪيئي ماڻهو ڦريا بيٺا آهن، انڪري موثر تجويزون ان تائين پهچائڻ لاءِ عوامي آواز پيدا ڪرڻو پوندو.

جيئي سنڌ.

حيدرآباد ۾ ۴ مارچ ۱۹۷۲ع تي جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي تقريب تي مسٽر جي- ايم- سيد جي

ڪيل تقرير ۽ پاس ڪيل ٺهراءَ

سنڌ جي حقن جو چارٽر

عزيز دوستو! اسلام عليڪم - جيئي سنڌ!

اڄوڪو ڏينهن سنڌو ديش جي تاريخ ۾ نهايت اهميت رکندڙ آهي. هن تاريخ تي ۵ سال اڳي اسان جي ديش جي ستل قومي روح بيدار ٿي سنڌس وجود جي بحاليءَ لاءِ نوجوانن ذريعي قربانيون ڏئي ثبوت پيش ڪيو. شڪر آهي ته موجوده سرڪار به، ان حقيقت کي تسليم ڪري اڄوڪو ڏينهن چٽي ڪيو آهي. ڪره ارض تي سرزمين پاڪ و هند ۾ سنڌو ديش هڪ مستقل جاگرافيائي خطي جي حيثيت رکي ٿو. انجو وجود قدرت جو پيداوار آهي. ان جون روايتون تواريخي آهن. سنڌو درياهه ان جي جسم جي شريان آهي. عربي سمنڊ ان جو پاسبان آهي. ان جا پيلا، ڍنڍيون، جبل، ٿرون ۽ ميدان طبعي ارتقا ڪري وجود ۾ آيل آهن. سندس زمين زرخيز، ماڻهو سڀاجهڙا ۽ محبتي آهن. مخالفن لاءِ ڦهري تلوار ۽ دوستن لاءِ ٿڌو ڪهڙو آهن. ”اشداءُ علي الڪفارِ رحماءُ بينهم“ جو زنده مثال آهن.

هتي جا رهاڪو، هتي جي زبان، هتي جو ڪلچر، قومي ڪردار، زرعي ۽ معدني پيداوار هزارن ورهين جي پيداوار آهن.

هر شيءِ جا فطرت جي پيداوار آهي، سا اسلامي قانون مطابق تهيل ٿئي ٿي. هيءَ زمين ۽ ان جا ماڻهو سندن وجود لاءِ ڪنهن فيلسوف يا سياستدان جا مرهون منت نه آهن. سنڌين جي ذهني ساخت جذبهٔ آزادي، جمهوريت، بي تعصبي، مساوات ۽ سوشلزم جي خمير سان تعمير ٿيل آهي. هو ڪنهن جا غلام رهڻ لاءِ تيار نه آهن. پوءِ اها غلامي مٿن مذهب جي نالي ڇو نه مڙهي وڃي.

ڪيترن ئي حملہ آورن تلوار جي زور تي مٿن تسلط قائم ڪري اچي راڄ ڪيو. ايراني، يوناني، عرب، پٺاڻ، مغل، انگريز فاتح ٿي آيا. ليڪن اهي سڀ هليا ويا. سنڌو ديش ۽ اتي جا رهاڪو سندن زبان ۽ ڪلچر سميت اڃا تائين موجود آهن. هي سچ جي پوڙهي آهي جنهن حوادث زماني جا گهڻا لوڏا ڪاڏا آهن پر پڏي نه آهي. هن وقت سندس مٿان بيشڪ نامناسب هوائون ۽ ڪارا ڪڪر ڇانيل آهن پر سنڌ جو روح ڪين پڪاري چوي پيو ته :—

آڏو ٽڪر ٽر، مٿان روهه رتيون ٿئين!

سنڌو ديش جي قدامت جو پنجن هزار سالن ڪان تاريخي ثبوت ملي ٿو. مٿس نالو ”سنڌو درياهه“ تان پيو. جنهن ڪري ان جو صحيح وارث آهي سندس مٽي اسان لاءِ خاڪ شفا آهي. ان جو پاڻي ”آب ڪوثر“ آهي. ان جي هر شيءِ باعث رحمت آهي.

پيغمبر خدا ڪي سنڌ ڪان ٿڌي هير لڳي هئي جنهن ڪري سندس دعائون مٿس وسن پيئون. سنڌ جا دوست اسان جا دوست آهن ان جا دشمن اسان جا دشمن آهن. اچو ته ان جا سپوت ٿي ڪري خدا کي حاضر ناظر ڄاڻي وعدو ڪريون ته:—

۱. سنڌو ديش کي ٻاهر جي سياسي تسلط، اقتصادي استحصال ۽ ڪلچرل غلبي ڪان آزادي وٺي ڏيڻ لاءِ جدوجهد ڪنداسون.

۲. سنڌي زبان کي واحد قومي ۽ سرڪاري زبان تسليم

ڪرائڻ ۽ سنڌ ۾ رهندڙ هرهڪ ماڻهو لاءِ سنڌي زبان سکڻ ۽ پڙهڻ لازمي ٺهرائڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسون.

۳. سنڌ ۾ سرڪاري يا غير سرڪاري ادارن ۾ نوڪري ڪندڙن ڪي سنڌي ٻولي لازمي طرح پڙهائڻ لاءِ قانون پاس ڪرائينداسون.

۴. سنڌ جي زمينن، ڪارخانن، نوڪرين، واپار تي دائمي رهندڙ ماڻهن ۽ سنڌي زبان ڄاڻندڙن کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي حق نہ ڏيارينداسون.

۵. مرڪزي حڪومت جو آئين فيڊرل نموني تي آبادي جي وڌڻ مطابق نہ پرصوبن جي اسيمبلين جي رضامندي مطابق ٺهرائينداسون ان ۾ بچاءُ، خارجہ، ڪرنسي کان سواءِ ٻيا سڀ کاتا صوبن کي ڏيارڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسون.

۶. صوبن کي پنهنجي مليشيا قائم ڪرڻ جو اختيار وٺي ڏيڻ لاءِ تحريڪ هلائينداسون.

۷. سنڌ جي ٻاهر واپار جي جملي ايڪسچينج جو جدا حساب ڪتاب رکي صوبہ سنڌ جي ڪمايل ٻاهرين مٽا سٽا سنڌ تي خرچ ڪرائينداسون.

۸. سنڌ کان ٻاهر جيُ ماڻهوءَ کي سنڌ اندر زمين خريد ڻ، نوڪري ڪرڻ، واپار ڪرڻ ۽ ڪارخانا کڻڻ جي بندش وجهنداسون موجوده نوڪريءَ وارن کي ہہ شرط ڏيارينداسون تہ دائمي طرح سنڌ جا رهاڪو ٿي وڃن ۽ سنڌي زبان سکن ٻي حالت ۾ کين نوڪري کان خارج ڪيو وڃي.

۹. ٻاهرين کي ڏنل زمينون کسائڻ کسي سنڌي بي زمين هارين ۾ ورهائينداسون.

۱۰. سنڌ جو پاڻي پنجاب جي کڻي وڃڻ ڪري سرڪاري پيدائش گهٽ ٿيڻ جو انديشو آهي، ان ڪري مدارا نہ ٿي سگهندا. ان حالت ۾ سنڌ مان وصول ٿيل انڪم ٽيڪس، ڪسٽمس ۽ ايڪسائيز

ڊيوٽي جا ٽيڪس سنڌ سرڪار جي حوالي ڪرائيندا سون.

۱۱. سرڪاري ۽ نيم سرڪاري ادارا جهڙوڪ واپڊا، ريلوي، ٽيليگراف، پوسٽ، ريڊيو، ٽيليويزن، انڊسٽريز، ڪاٽيون ۽ بئنڪون سنڌ سرڪار جي حوالي ڪرائيندا سون.

۱۲. سي - ايس - پي - ۽ پي - ايس - پي - پراونشل سروس ۾ آڻيندا سون.

۱۳. سنڌو درياهه ۽ ٻين ندين جو پاڻي ۱۹۴۵ع جي عهدنامي موجب سنڌ کي ڏياريندا سون.

۱۴. سڀني ڪارخانن، ملين، سنڌ جي سرڪاري ۽ خانگي نوڪرين ۾ صرف سنڌ جي رهاڪن کي ملازمت ۾ رکندا سون.

۱۵. بحري، فضائي ۽ بري فوجن ۾ سنڌ کي صوبائي حيثيت سان چوٿون حصو نوڪريون ڏياريندا سون.

۱۶. سنڌو ديش ۾ اوپرا بنگال کان مهاجرين جي اچڻ تي بندش وجهڻ لاءِ ڪوشش ڪندا سون ۽ جيڪي ماڻهو انهن جي آڻڻ لاءِ گهر ڪندا تن کي سنڌ جو دشمن ڪري سمجهندا سون.

۷. سنڌ کان ٻاهر پئسو نيڻ تي بندش وجهائڻ لاءِ ڪوشش ڪندا سون.

۱۸ ثانوي ۽ هاءِ اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ سنڌي زبان سکڻ لازمي ٺهرائڻ لاءِ ڪوشش ڪندا سون.

۱۹. سنڌ سيڪريٽريٽ جا سيڪريٽري، سڀني کاتن جا هيڊ، ضلعن جا ريوينيو ۽ پوليس عملدار، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جا مکيه عهدا سنڌين لاءِ مخصوص ڪرائڻ لاءِ هلچل هلائيندا سون.

۲۰. سنڌي ان کي شمار ڪندا سون جو دائمي طرح سنڌ ۾ رهندڙ سنڌي زبان ڄاڻندڙ ۽ پاڻ کي سنڌي قوميت جو فرد شمار ڪندو هجي.

۲۱. جملي مرڪزي سروسز ۽ سنڌ کي چوٿون حصو نوڪريون ڏيارڻ لاءِ جدوجهد ڪندا سون. خاص ڪري خارجيه سروسز ۾.

٢٢. واپڊا، اي. ڊي. سي، پي. آء. ڊي. سي، پي. آء. اي. سي. آء. سي، ادارا ختم ڪري صوبن جي حوالي ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسون.

٢٣. سنڌ اندر اسٽيشنن، آفيسن، ريلوي ٽڪيٽن، نوٽن وغيره تي سنڌي اکرن لڳائڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسون.

٢٤. ڪراچي ۽ حيدرآباد وغيره شهرن مان رستن تان غيرسنڌي نالا مٽائي سنڌي نالا رکائڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسون.

٢٥. سنڌ ۾ چار يونيورسٽيون برپا ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسون خيرپور، ٽنڊو ڄام اگريڪلچرل يونيورسٽي، انجنيئرنگ ۽ ميڊيڪل يونيورسٽي.

٢٦. سنڌ جي موجوده ٻن ريڊيو اسٽيشن ڪراچي ۽ حيدرآباد تان ٩٠ سيڪڙو سنڌي پروگرام ڪرائينداسون ۽ خيرپور ۾ نئين ريڊيو اسٽيشن برپا ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسون.

٢٧. سنڌ جي هرهڪ رهاڪوءَ کي روزگار مهيا ڪرائڻ جو ذمو حڪومت کان پورو ڪرائينداسون.

مٿيون سيئي گهرون سنڌي عوام جو چارٽر شمار ڪري ان جي سرانجامي لاءِ هر طرح جي ڪوشش ڪندا ايندا سون، جيستائين ڪم اهي پوريون ٿين. انهن پروگرام ۾ جيڪي ويساهه رکن سي ”خادم سنڌ“ ٿي ڪم ڪن ان تحريڪ ۾ داخل ٿي، ساٿين کي پروگرام کان واقف ڪرڻ جي لاءِ تبليغ ڪن.

خادم سنڌ کي هيٺيان پنج ڪم ڪرڻا پوندا

١. ڪم ڪرڻ وقت ٽوپي (هڪ طرف سائي، هڪ طرف ڳاڙهي وچ ۾ اجرڪ) پائڻي پوندي.

٢. ”جيئي سنڌ“ جي نقش جو ٻلو سيني تي لٽڪائڻو هوندو.

٣. مٿي ذڪر ڪيل ستاويهن (٢٧) مقصدن جي تبليغ ۽ ان جي سرانجاميءَ لاءِ جدوجهد ڪرڻ جو عهد ڪرڻو پوندو.

٤. پنهنجي گهر جي مٿان ”جيئي سنڌ تحريڪ“ جو جهنڊو

لڳائڻو پوندو. جنهن ۾ ٽوپيءَ وارا ٽيئي رنگ، سنڌ جو نقشو ۽ جيئي سنڌ لکيل هوندو.

۵. مهيني ۾ ٻه دفعا جاين تي جيئي سنڌ جو نقش لکڻو پوندو.

نوٽ:- جي زالون ان تحريڪ ۾ داخل ٿينديون تن کي ٽوپي بدران ڪلهن ۾ اجرڪ ۽ سائو چولو اوڍڻو پوندو.

ٺهراءُ نمبر ١

سنڌي شاگردن، دانشورن، عوامي نمائندن ۽ عام ماڻهن جو هي مجموعو سنڌ سرڪار ۽ پاڪستان جي صدر کان پرزور مطالبو ٿو ڪري ته:

جنهن صورت ۾ ملڪ جي ورهاڱي کان پوءِ پاڪستان جي قيام بعد سنڌ مان لڏي ويل ٽيرهن لکن هندن جي جاءِ تي اڪيئي ٽيهه لک مهاجرن اچي سنڌ ۾ سڪونت اختيار ڪئي آهي، ۽

جنهن صورت ۾ گذريل ٢٥ سالن اندر مرڪزي سرڪار ۾ مهاجرن جي اثر ۽ رسوخ هئڻ ڪري سنڌ جي لڏي ويل هندن جي زمين، واپار، ڪارخانن ۽ نوڪرين تي هنن قبضو ڪري سنڌ جي اصل رهاڪن کي سندن جائز حقن کان محروم ڪيو آهي، ۽

جنهن صورت ۾ هنن زبردست پريس ۽ پروپيگنڊا ذريعي اڪثر نوڪرين، واپار، ڪارخانن، بئنڪن ۽ ٻين ادارن تي هڪ هٽي قائم ڪري اصل سنڌين کي سندن حقن جي حصول ۾ رنڊڪون ٿي وڌيون آهن ۽ جنهن صورت ۾ هنن منظم سازش جي ڪري اڪيئي سنڌ جي زبان ۽ ڪلچر کي ختم ڪرڻ لاءِ هر طرح جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ باوجود ان جي هنن منظم سازش ڪري سنڌين تي سياسي تسلط ۽ اقتصادي استحصال ڪرڻ خاطر بنگلا ديش جي بهارين کي هتي لڏائي آڻي ويهارڻ لاءِ پرزور پروپيگنڊا شروع ڪئي آهي.

ان مان اسان کي خطرو محسوس ٿو ٿئي ته سنڌ جي اصلوڪن

باشندن کي اڪثريت مان بدلائي اقليت بڻائڻ ۽ سنڌ تي سياسي تسلط ۽ اقتصادي استحصال قائم ڪرڻ جو ارادو آهي ۽

جنهن صورت ۾ سنڌ جي ايڪانامي سنڌو نديءَ جي پاڻيءَ گهٽجڻ، سرزمين سنڌ جي آباديءَ وڌڻ ۽ سمورين سرڪاري ۽ خانگي نوڪرين تي اڳ ۾ ٻاهران آيلن جو تسلط ٿي ويل آهي ۽

جنهن صورت ۾ مغربي پاڪستان جا ٻيا صوبا پنجاب، بلوچستان ۽ سرحد وڌيڪ مهاجرن کي وٺڻ لاءِ تيار ٿيڻ جي خلاف اڳ ۾ احتجاج ڪري چڪا آهن. تنهن صورت ۾ اسان کي خطرو آهي ته بينگال کان وڌيڪ مهاجرن جي هتي اچڻ جو سمورو بوجهه سنڌ تي پوڻو آهي

انڪري اسان پرزور مطالبو ٿا ڪريون ته بهارين ۽ ٻين مهاجرن کي بنگلا ديش مان هتي اچڻ تي بندش وڌجهي ۽ آئنده سنڌ کان ٻاهر جي رهاڪن کي سنڌ اندر زمين خريد ڪرڻ، ڪارخانا جاري ڪرڻ، خانگي يا سرڪاري نوڪرين ڏيڻ ۽ تجارت ڪرڻ تي بندش وڌي وڃي.

ٻي صورت ۾ سنڌ جا رهاڪو سنڌن سياسي موت، اقتصادي استحصال ۽ ڪلچرل خاتمي جي خطري کان بچڻ لاءِ هر طرح سان حق بجانب ٿيندا ته اهڙي آمد خلاف سڌو قدم کڻڻ لاءِ مجبور ٿي ان کي روڪين.

نهراءُ نمبر ٢

سنڌي شاگردن، دانشورن، عوامي نمائندن ۽ ٻين ماڻهن جو هي مجموعو سنڌ سرڪار ۽ صدر پاڪستان کان پرزور مطالبو ٿو ڪري ته:

جنهن صورت ۾ سنڌ ديس جي اصلوڪي سنڌي زبان هزار سالن جي قديم زبان آهي ۽

جنهن صورت ۾ اها زرخيز هئڻ کان علاوه سنڌ جي تهذيب، ڪلچر حيات ۽ ادب جي ذخيري جي حامل آهي ۽

جنهن صورت ۾ اسان کي تجربي بعد معلوم ٿيو آهي ته ٻاهران

لڏي آيل مهاجرن جي منظم سازش آهي ته سنڌين جي زبان، تهذيب، سنڌي روايات ۽ ادب کي ختم ڪري سندن زبان، ڪلچر ۽ ادب کي اسان تي مسلط ڪن.

تنهنڪري سنڌ جا رهاڪو پرزور مطالبو ٿا ڪن ته سندن انهن خدشن کي دور ڪرڻ لاءِ سرڪار کي:

(الف) سنڌي زبان کي واحد سرڪاري زبان تسليم ڪرڻ جو يڪدم اعلان ڪرڻ گهرجي.

(ب) سنڌ ۾ جملي سرڪاري نوڪري ڪندڙن لاءِ سنڌي سکڻ لازمي ٺهرايو وڃي. جيئن انگريزي حڪومت جي زماني ۾ سنڌ ۾ نوڪري ڪندڙن لاءِ سنڌي سکڻ لازمي هوندو هو.

(ت) سنڌ جي پنهي ريڊيو اسٽيشن تان ٩٠ سيڪڙو وقت سنڌي زبان ۾ نشر ڪرڻ کي ڏنو وڃي.

(ث) سنڌ ۾ ثانوي، هاءِ اسڪولن، ڪاليجن، يونيورسٽين ۾ سنڌي زبان کي لازمي سيکاريو وڃي.

(ج) آئنده لاءِ هر ماڻهوءَ کي سرڪاري نوڪرين يا ٻين ادارن ۾ سنڌي زبان ۾ ماهر هئڻ کان سواءِ نوڪري ڏيڻ تي بندش وڌي وڃي.

(ح) سنڌ ۾ رستن، ريلوي اسٽيشنن، آفيسن، ريلوي ٽڪيٽن ۽ نوٽن تي سنڌي زبان ۾ نالا لکايا وڃن.

(د) ڪراچي، حيدرآباد ۽ ڪن ٻين شهرن ۾ سنڌ جي تهذيب ۽ روايات کي مسخ ڪرڻ خاطر جي غير سنڌي نالا لکايا ويا آهن تن کي بدلائي سنڌي تهذيب ۽ روايات جا نالا لکايا وڃن.

(ذ) سنڌ اندر جملہ تعليم گاهن، تعليمي ۽ ڪلچرل ادارن تي ٩٠ سيڪڙو خرچ ڪيو وڃي. اسان سرڪار کي متنبہ ٿا ڪريون ته جيڪڏهن سرڪار ترت سنڌين جي مذڪور بالا عرضداشت جي پورائيءَ لاءِ قدم نہ کنيو ته اسان حق بجانب ٿينداسون ته ان لاءِ عالمگير تحريڪ هلائي انهن گهرن کي ڪامياب ڪرايون.

نهراءُ نمبر ٣

سنڌي شاگردن، دانشورن، عوامي نمائندن ۽ عام ماڻهن جو هيءُ مجموعو سنڌ سرڪار ۽ صدر پاڪستان کان پر زور مطالبو ٿو ڪري ته:

جنهن صورت ۾ ١٩٤٥ع جي سنڌ ۽ پنجاب جي وچ ۾ سنڌوندي ۽ ان جي متعلق ندين جي پاڻيءَ بابت ٿيل عهدنامي جي خلاف نوان براج ۽ ڊئم قائم ڪري سنڌ کي سندس جائز پاڻيءَ جي ورهاست کان محروم ڪيو ويو آهي،

تنهن صورت ۾ اسان جو پرزور مطالبو آهي ته پاڪستان سرڪار جلد از جلد اسان کي پنهنجو حصو پاڻي ڏيارڻ جو انتظام ڪري سنڌ کي غيرآباد ٿيڻ کان بچائي.

نه ته صورت ۾ سنڌ اندر بيچيني پيدا ٿيڻ جو قوي امڪان آهي.

نهراءُ نمبر ٤

سنڌي شاگردن، دانشورن، عوامي نمائندن ۽ عام ماڻهن جو هي مجموعو سنڌ سرڪار ۽ صدر پاڪستان کان پر روز مطالبو ٿو ڪري ته، جنهن صورت ۾ صوبه سنڌ ۾ گذريل ٢٤ سالن اندر ان جي تعليم، تعمير ۽ اقتصادي ترقيءَ مناسب قدم نه کڻڻ ۽ ون يونٽ جي عرصي اندر ان جي ترقيءَ جي راه ۾ رڪاوٽ وجهڻ ڪري هي صوبو هر صورت ۾ پست پئجي ويو آهي.

ان ڪري آئنده لاءِ سنڌ سرڪار کي سنڌ جي تعليمي ترقي، تمدني تعمير ۽ اقتصادي خوشحاليءَ لاءِ قدم کڻڻ، گهربل پيسا مهيا ڪرڻ واسطي هيٺين ٽيڪسن جي پيدائش سنڌ سرڪار جي حوالي ڪئي وڃي.

١. صوبه سنڌ اندر وصول ٿيندڙ انڪم ٽيڪس.
٢. ڪراچي بندر تان وصول ٿيندڙ ڪسٽمس.
٣. سنڌ مان وصول ٿيندڙ ايڪسائيز ڊيوٽي.

٤. سنڌ اندر وصول ٿيندڙ سيلس ٽيڪس.

بيءَ حالت ۾ اسان حق بجانب ٿينداسون ته انهيءَ حق جي حصول لاءِ پر زور تحريڪ هلايون.

ٺهراءُ نمبر ٥

سنڌي شاگردن، دانشورن، عوامي نمائندن ۽ عام ماڻهن جو هي مجموعو پاڪستان جي صدر کان پر زور مطالبو ٿو ڪري ته:

جنهن صورت ۾ اها حقيقت آهي ته سنڌ جي اڳوڻي ظالم ۽ سنڌي دشمن ڪمشنر مسرور حسن اچوڪي ڏينهن تي سنڌي شاگردن جي پر امن مظاهري تي لٺيون هڻائي، هنن کي رتو ڇاڻ ڪري جيلن ۾ موڪليو هو. هنن جو ڏوهه صرف سندن حقن جي گهر ڪرڻ هو.

ان حالت ۾ اهڙي ظالم ڪمشنر کي يڪدم نوڪري کان برطرف ڪري انڪوائري بعد سخت سزا ڏني وڃي.

٢. جنهن صورت ۾ موجوده حيدرآباد ڊويزن جي ڪمشنر جون سنڌي دشمن حرڪات زبان زد عام آهن، تنهن ڪري يڪدم هن کي سنڌ کان ٻاهر ڪڍيو وڃي ۽ انڪوائري ڪرڻ بعد جيڪڏهن مٿس تهمتون ثابت ٿين ته نوڪريءَ کان برطرف ڪيو وڃي.

* * *

سنڌ اسان جو ديس

هي بيان شاهه صاحب سنڌ جي گشت ۾ وڃڻ وقت حڪومت طرفان منع ٿيڻ تي پريس ڪانفرنس اڳيان ڏني ۽ ٻئي ڏينهن سنڌ جي گشت تي روانو ٿيو.

۳۱ جولاءِ ۱۹۷۲ع

عزيز دوستو!

سنڌ گهڻي عرصي کان وڏي مستقل مفاد قوتن جي هٿان استحصال جو شڪار رهي آهي. هن دفعي سنڌ کي اهڙي حالات ۾ پهچايو ويو آهي جو هن کي پنهنجي وجود جي بقاءَ لاءِ جنگ ڪرڻي پوندي.

مونکي وڏي ڏک سان چوڻو ٿو پوي ته سنڌ کي مشڪلاتن کان ڇوٽڪارو ڏيارڻ ۽ پاڪستان جي حدن اندر صحيح مقام ڏيڻ جي عيوض اهي ڪوششون ڪيون پيون وڃن ته جيئن سنڌ جي جاگرافيائي وحدانيت کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڪيس هڪ تاريخي ڪاري رات ۾ ڌڪيو وڃي.

تازين حالتن مان آسانيءَ سان معلوم ڪري سگهجي ٿو ته موجوده حڪومت ۽ سنڌ وطن جا ويري، سنڌ خلاف هڪ جامع سازش ۾ پاڻهن ۾ ٻيلي ٿي چڪا آهن. سندن مقصد سنڌ کي هڪ چالاڪ ۽ مسلسل طريقي سان هڪ وڏو ڇيهو رسائڻ آهي.

آءٌ اهو پنهنجو فرض ٿو سمجهان ته سنڌو ديس جي ماڻهن کي سندن وجود خلاف خطرن کان نه صرف آگاهه ڪريان پر کين ڪنهن مؤثر احتياط ڪرڻ لاءِ واٽون ڏسيان. آءٌ ان سان گڏوگڏ سنڌ جي ويرين کي پڌائڻ ٿو گهران ته ڪنهن به حالت ۾ سندن سنڌ دشمن سازشن کي عملي جامو پهرائڻ نه ڏنو ويندو.

مون هميشه جيئو آهي اردو سامراجي طبقي نه پاڪستان جي حقيقي مقصد کي تسليم ڪيو آهي ۽ نه ئي سنڌ ڌرتيءَ ۽ ان جي رهاڪن، جن کين لڳاتار ٢٥ سال پنهنجي پاليو آهي، سان وفادار ٿيڻ چاهين ٿا. سندن اَن ذهن ۽ 'ترڪ وطن' حرڪتن ئي بنگلا ديش کي اسان کان جدا ڪيو. جيڪڏهن هو پنهنجي اردو زبان کي پاڪستان جي واحد قومي زبان بنائڻ واري غير فطري تقاضا کي بنگلا ديش جي ماڻهن مٿان نه مڙهين ها ته جيڪر بينگال ڌرتيءَ تي بينگال جي ماڻهن جو خون نه وهي ها ۽ نه ئي بينگال جدا ٿئي ها.

بدقسمتيءَ سان انهن ساڳين ئي عناصرن پنهنجن غير انساني ارادن جو نشانو سنڌ کي بنايو آهي. تازو زبان جي مسئلي تي ٿيل فسادات نه صرف غير فطري پر مجرمانه هئا. بلڪ پر ڪابه اهڙي ڳالهه موجود نه هئي، جا کين اهڙين حرڪتن ڪرڻ لاءِ بهانو ٿي سگهي ٿي. سنڌ اسيمبليءَ مان پاس ٿيل بل هڪ ڪاغذ جي ٽڪري تي ناڪافي ٿيڻ کان وڌيڪ ڪجهه به نه هو. جنهن کي اسيمبليءَ جي ٦٢ ميمبرن مان ٥١ ميمبرن جي اڪثريت سان پاس ڪيو ويو هو.

سنڌ جي ماڻهن جي تاريخي تقاضا هئي ته موجوده حڪومت سنڌي زبان کي سنڌ جي واحد سرڪاري زبان وارو تاريخي حق وٺي ڏيندي. ليڪن اسان جي تعجب جي حد نه رهي جو آهو بل جو ڪمزور ۽ مڪمل طرح ناڪافي هو سو به هنن کان سٺو نه ٿيو ۽ هنن سنڌ جي جائز ۽ ڏکهي جدوجهد کي دٻائڻ لاءِ غنڊا گرديءَ جو سهارو ورتو. ان کان وڌيڪ تعجب خيز ڳالهه اها هئي ته انهن ساڳين عناصرن سنڌ جي پهراڙين ۾ به سنڌي قوم جي ماڻهن مٿان طرح طرح جا حملا ڪيا. سنڌ کي ايذي وڏي نقصان پهچائڻ کان پوءِ به کين تسڪين حاصل نه ٿي ۽ هو سنڌ کي وڌيڪ زخم پهچائڻ لاءِ پنهنجي غنڊا گرديءَ کي جائز قرار ڏيندا رهن ٿا.

پر اسان جي حيرانيءَ جي حد نه رهي جو جناب ذوالفقار علي ڀٽو پنهنجي صدارت بچائڻ خاطر وڃي سنڌ جي ويرين ۽ ٻين مستقل مفاد

سان گڏيو آهي، جن جو مقصد سنڌ کي استحصال جو شڪار بڻائڻ آهي.

آءٌ پنهنجي وطنين (سنڌين) کي آگاهہ ڪرڻ چاهيان ٿو تہ موجوده پاس ٿيل آرڊيننس جيڪو صدر ڀٽي جي هدايتن تي سنڌ جي گورنر جاري ڪيو آهي، ان سنڌ جي ماڻهن جي حقن واري جدوجهد کي تمام گهڻو نقصان رسايو آهي. ۽ اسان سنڌين جون ڪيتريون قيمتي جانيون ورتيون ويون آهن.

هن آرڊيننس ذريعي سنڌ کي ٻن ٻولين وارو صوبو بڻايو ويو آهي جو ڪو بہ غيرتمند سنڌي برداشت نہ ڪندو. هن آرڊيننس ۾ صدر ذوالفقار علي ڀٽي اردو سامراجين کي اها راهہ خلقي ڏني آهي، جنهن کي هو ڪراچيءَ کي سنڌ کان علحده ڪرڻ لاءِ استعمال ڪري سگهن ٿا.

صدر ڀٽي جا چند بيان اردو سامراجين کي سندن ڏکهي سنڌ دشمن سازش کان باز رکڻ کان قاصر آهن. اهو صرف منهنجو تجربو نہ آهي پر گذريل چند ڏينهن کان، حڪومت ۽ اردو سامراجي ٽولي درميان ٿيل عهد نامن ۽ آرڊيننس بابت اشتياق حسين قريشي ۽ شاهہ فريدالحق جا وضاحتي بيان منهنجي تجزئي کي ٽيڪو ڏين ٿا.

ٻئي طرف مسٽر ڀٽي طرفان انهن بيانن خلاف ڪنهن بہ ترديد جو نہ اچڻ اسان جي شڪن کي صحيح ثابت ڪري ٿو ۽ ظاهر ٿي رهيو آهي تہ هو صاحب بہ پنهنجي مادر وطن جي ويرين سان شريڪ آهي.

انهن واقعات هڪ اهڙي روايت ٺاهي آهي، جنهن مان ثابت ٿئي ٿو تہ سنڌ اندر خود مختياري سنڌ اسيمبليءَ وٽ نہ بلڪ چند هٿ ٺوڪين غنڊن جي هٿ ۾ آهي. هي آرڊيننس سنڌ اسيمبلي جيڪا خود صدر صاحب جي پنهنجي پارٽيءَ جي اڪثريت جي ٺهيل آهي، جي منهن تي هڪ چهٽ آهي.

ڀٽي صاحب انهن انتشار پسندن جي اڳيان جهڪندي سنڌ وطن جي ماڻهن سان غداري ڪئي آهي. هن پنهنجي صدارت بچائڻ لاءِ ڪيڏي نہ وڏي قيمت ادا ڪئي آهي. اها صدارت ڪيس وڌ ۾ وڌ

۾ مهينا ۾ هلائڻ نه ڏيندا.

اردو سامراجي جيڪي پنهنجي اڪوٽي مادر وطن سان قطع تعلقات ڪري سگهن ٿا، جيڪي ٢٥ سال مسلسل پاليندڙ محسنن سان غداري ڪري سگهن ٿا، آهي ڪنهن فرد واحد سان وفادار ٿي نٿا سگهن.

اِهَ ڏسي رهيو آهيان ته مستقبل ۾ سنڌ تي وڏا عذاب اچڻ وارا آهن ۽ آهي ان وقت ايندا جڏهن قومي اسيمبليءَ ۾ بنگلا ديش تسليم ڪرڻ واري معاملي کي آندو ويندو. اِهَ سمجهان ٿو ته صدر ڀٽو کي اهڙا قدم کڻندو جيئن رجعت پسندن کي راضي ڪري، بنگلا ديش بابت ووٽ وٺي سگهي.

اِهَ سنڌ جي ماڻهن جي قوت ۾ ويساهه رکندي اهڙن عنصرن کي آگاهه ڪرڻ گهران ٿو ته جيڪڏهن ڪا به اهڙي ڳالهه ڪنهن به ڪنڊ ۾ ڏٺي ويئي ته ان کي هڪدم روڪيو ويندو.

صدر ڀٽي جون موجوده پاليسيون ان ڳالهه جي نشاندهي ڪن ٿيون ته هو اردو سامراجين کي خوش ڪرڻ ۽ سنڌن سات وٺڻ خاطر مناسب قدم کڻڻ وارو آهي. جيئن صدر ڀٽي تازين حالتن ۾ چند غنڊن اڏو جهڪي پنهنجي ڪمزور هجڻ جو ثبوت ڏنو آهي. ان ڪمزوريءَ جو فائدو وٺندي، هو انتشار جو سهارو وٺي هن مان ڪو به ڪم ڪڍي سگهن ٿا.

اسان هن ڳالهه کان اڳ به ٢٢ جولاءِ تي جيئي سنڌ محاذ واري گڏجاڻيءَ ۾ ٺهرائن ذريعي آگاهه ڪيو هو ته مستقبل قريب ۾ اهي عناصر بنگلا ديش مان بهارين کي گهرائڻ واري تحريڪ هلائڻ چاهين ٿا ته جيئن هو سنڌ اندر اصل سنڌين کي اقليت ۾ بنائي سنڌ جا حاڪم ٿي ويهن. مونکي ته شڪ آهي ته صدر ڀٽي ڪٿي اهڙي ٺهراءَ تي ساڻن سمجهوتو نه ڪيو هجي. سنڌين اڳيئي اردو سامراجين هٿان گهڻا زخم کاڌا آهن ۽ هو ڪنهن به صورت ۾ بهارين کي هتي اچڻ نه ڏيندا. اِهَ ايمانداريءَ سان اها تجويز ڏيان ٿو ته سنڌين کي ايترو سوڙهو نه ڪيو وڃي جو اڳتي هلي تباهه ڪن نتيجا نڪرن.

ڇو ته اهو پڙهي تمام گهڻو صدمو پهتو آهي ته موجوده حڪومت غريب بينگال سرڪاري ڪاروبار تنوڙي پنهن شهرين کي سندن خواهش جي اظهار ڪرڻ جي جرم ۾ نوڪرين مان خارج ڪري، پگهارون بند ڪري، ڪاري وحشت ۽ ظلم جو شڪار بنايو ويو آهي. اهڙي قسم جا ڪيترا مضمون ۽ خط شايع ڪيا ويا آهن. سندن پگهارون بند ٿيڻ ۽ ويجهڙائيءَ ۾ وطن وري وڃڻ جي امڪانن جي غير موجودگيءَ ڪين عليل ۽ رحم جوڳين حالتن ۾ ڌڪي ڇڏيو آهي.

هي دنيا جي تاريخ ۾ هڪ قسم جو الميو ٿيندو. جيڪڏهن ڪين زندگي گذارڻ لاءِ وسائل مهيا نه ڪيا ويا ته هو بک ۽ افلاس جو نشانو بنجي ويندا.

آءٌ گهر ڪريان ٿو ته موجوده حڪومت کي اهڙن ستايلن انسانن لاءِ جوڳا قدم کڻڻ کپن. هي انساني مسئلو آهي. جيڪڏهن اهو حل نه ڪيو ويو ته ٻاهرين ملڪن اندر توڙي پر وارن سائين سامهون ذلت ۽ بدناميءَ جو ڪارڻ بنبو. اڳيئي گذريل سال دوران بينگال وارن واقعات ۽ بربريت اسان کي ڪافي خوار ڪيو آهي ۽ اسان وڌيڪ خواري برداشت ڪرڻ لاءِ تيار نه آهيون.

آءٌ اعتماد سان چوڻ چاهيان ٿو ته سنڌي قوم هاڻ جهالت جي اونداهين راتين مان نڪري رهي آهي ۽ وقت اچي ويو آهي ته هو پنهنجي خلاف سٽجندڙ سازشن کي قبول ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيندا. ڪين هاڻي "غداري وارن نعرن" سان گمراه ڪري نٿو سگهجي. اسين ڪافي پوئتي ڇڪا آهيون.

نئين دور جو صبح هن موهن جي دڙي جي پراڻي ڌرتيءَ تي آيري چڪو آهي. سنڌي زبان جي واحد سرڪاري زبان هجڻ وارو مقام اسان جو حق آهي. اڄ يا سڀاڻ اسان اهو حق ضرور وٺي رهنداسون.

هاڻ اسان سان وڌيڪ دغا ممڪن نه آهي. سنڌ اندر نئين صوبي بنائڻ واري سازش کي پوري قوت سان روڪيو ويندو. اسين پنهنجي پاڪ ڌرتيءَ تي ڪو به اسرائيل يا محمد پور ۽ ميرپور برداشت

ڀي ڪنداسون. هيءَ ڏرتي صوفين جي ڌرتي آهي.

آءٌ سڄائي سنڌ جي دوري تي وڃي رهيو آهيان. منهنجو مقصد سنڌ جي ماڻهن کي سنڌ خلاف ٿيندڙ سازشن کان آگاهه ڪرڻ آهي. ممڪن آهي موجوده حڪومت انهن حقيقتن کان خائف ٿي منهنجي ان دوري جي راهه ۾ رڪاوٽون ڪڙيون ڪري. پر مونکي اهڙين رڪاوٽن جي ڪابه پرواهه نه آهي. جيڪڏهن مون سان ڪوبه اهڙو واقعو پيش آيو ته هي سچ جو جهنڊو منهنجن ساٿين جي هٿن تائين پهچي ويندو ۽ هو ان جهنڊي جي وقار ۽ بلنديءَ خاطر آخري دم تائين جدوجهد ڪندا رهندا.

سنڌو ديش مهان

[ميرپور بٺوري ۾ ١٤ مئي تي جشن لطيف جي موقعي تي محب سنڌ محترم جي- ايم- سيد جي ڪيل صدارتي تقرير پيش ڪجي ٿي.]

محبان لطيف:

لطيف سنڌو ديش جي پنج هزار سالہ تاريخي ڪلچر جو علمبردار آهي. لطيف سنڌ جو روح روان آهي. سنڌ لطيف کانسواءِ بي جان آهي جيڪڏهن اوهان محب سنڌ ٿيڻ گهرو ٿا ته لطيف جي پيغام جي سچاڻپ ضروري اٿو. ان جو پتو هن مان پوندو ته:

(١) اوهان سنڌو ديش جي محبت رکندا هجو.

(٢) اوهان سنڌي قوميت جي نشي ۾ سرشار ٿيو.

(٣) اوهان کي سنڌي ٻوليءَ لاءِ پيار هجي.

مٿي ذڪر ڪيل ڳالهين کانسواءِ اوهان کي لطيف جي درٻار ۾ داخلا ملي نہ سگهندي. انهيءَ محبت جي ڪسوٽي هي ٿيندي تہ اوهان صدق دل سان وعدو ڪريو تہ:

(١) سنڌو ديش کي غيرن جي سياسي تسلط اقتصادي استحصال ۽ ڪلچرل غلبي کان بچائڻ لاءِ جدوجهد ڪندا.

(٢) سنڌين جي قومي يڪجهتي، فلاح ۽ بهبوديءَ لاءِ ڪوشان رهندا.

(٣) سنڌي زبان جي فروغ ۽ ترقيءَ لاءِ هيٺيان قدم کڻندا:

الف - سنڌو ديش جي واحد قومي ۽ سرڪاري زبان سنڌيءَ کي تسليم ڪرائيندا.

ب - سنڌ ۾ رهندڙ هرهڪ ماڻهوءَ لاءِ سنڌي زبان جو سکڻ لازمي ٺهرائيندا.

ت - سنڌي زبان جو ڄاڻڻ، سنڌ ۾ واپاري فرمن، ڪارخانن ۽ سرڪاري توڙي خانگي نوڪرين ۾ داخلا لازمي ڪرائيندا.

ث - پاڪستان جي قومي زبان اردوءَ جي عيوض سنڌيءَ کي بنائيندا.

ج - سنڌ اندر ريڊيو، ٽيليويزن اسٽيشن تان ٩٠ سيڪڙو وقت سنڌيءَ لاءِ مقرر ڪرائيندا.

ح - سنڌ ۾ سئنيمائن ۾ فلم ٨٠ سيڪڙو اردو ۾ ڏيکارڻ تي پابندي وجهندا.

دوستو! اوهان کي معلوم هوندو ته دنياوي ڪاروبار ۾ ٻه قوتون اثر انداز ٿين ٿيون، جن کي خير ۽ شر جي نالن سان سڏبو آهي. خير جي قوت مددگار، دوست ۽ فائديمند ثابت ٿي آهي ۽ شر جي قوت، مخالف دشمن ۽ نقصانڪار ثابت ٿي آهي. جيتوڻيڪ انهن قوتن کي دنيا جي هر ڳالهه ۾ دخل ٿئي ٿو. ليڪن انهن جي تميز نهايت اوکي آهي.

تاريخ تي نظر ڪندا ته معلوم ٿيندو ته سنڌ جي سياست ۽ اقتصاديات ۽ ڪلچر تي ٻه انهن قوتن اثر ڇڏيو آهي.

سنڌ جي دوست ۽ دشمن کي جيڪڏهن پرکڻو اٿو ته هيٺين ڪسوٽيءَ جي آڌار تي پرکي سگهو ٿا.

(١) جو ماڻهو جيئي سنڌو ديش (سنڌ زنده باده) ٿـي خوش ٿئي اهو دوست آهي. جنهن کي انهي نعره تي چـڙ اچي يا شرم ٿئي سو دشمن ڄاڻو.

(٢) جو ماڻهو جيئي سنڌي قوم (سنڌي قوم زنده باد) تي خوش ٿئي، اهو دوست آهي، جو انهي نعره جي مخالفت ڪري يـا ان تي ڪاوڙجي اهو دشمن سمجهڻ گهرجي.

(٣) جنهن ماڻهوءَ کي سنڌيءَ جي واحـد سرڪاري ۽ قومي زبان بڻائڻ تي خوشي ٿئي اهو دوست آهي. جو ماڻهو سنڌيءَ تي اردو کي ترجيح ڏئي، اهو دشمن آهي. بدقسمتي سان سنڌين ۾ دوست جي تميز گهٽ هئڻ ڪري مخالفن ۽ ڌارين جي ايجنٽن ۾ روز بروز اضافو ٿيندو وڃي.

مثلاً :

(١) سنڌ جا ڪيترا ڏسڻا وائسڻا ماڻهو مخالف طـاقتن کـان مرعوب ٿي، مجلسن ۾ جتي ٩٥ سيڪڙو سنـڌي ڳالهائيندڙ موجـود هجن ۽ صرف پنج سيڪڙو اردو دان حضرات هجن ته انهن کي راضي ڪرڻ جي غرض سان اردوءَ ۾ تقرير ڪندا آهن. چي، 'هو سنڌن مافي الضمير سنڌيءَ ۾ پوريءَ طرح ادا ڪري نٿا سگهن.'

(٢) ڪيترا معتبر اهـڙا به آهـن جو سنڌن مجلسن ۾ ڪن شخصن جي زنده باد يا جيئڻ جا نعرا لڳن ٿا ته خوش ٿين ٿا پر جي آتي ڪنهن جيئي سنڌ، جو آواز ڪڍيو ته ڪاوڙ کان منهن ڳاڙهو ٿيو وڃين ڄڻ ته ڪنهن کين گار ڏئي ڇڏي، انهي رويي مان حوصلو پرائـي هڪ عالم کي ايتري قدر چوڻ جي جرئت ٿي ته جيئي سنڌ معنيٰ 'مري پاڪستان.'

(٣) حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ ۾ رهندڙ ڪيترن سنڌ جي مخالفن سنڌ جي دوستن طرفان ديوارن تي لکيل نعري "جيئي سنڌ" کي ڪاٽي ان جاءِ تي "صرف ڪهو جيئي پاڪستان" لکيو. ان تي سنڌي نسل

جا ڪي اهڙا ۽ ساٿيو آهن جي رنج ٿيڻ بدران انهي لاءِ خوش ٿين ٿا جو انهن کي مخالفن وٽ مرغوب ٿيڻ جو شوق دامنگير آهي.

(۴) سنڌ جي ڪلچر کي مٽائڻ لاءِ ڌارين ماڻهن سنڌن دور تسلط ۾ سنڌ جي ريلوي اسٽيشنن، سائين بورڊن، رستن، پٽڙن وغيره تي اردوءَ ۾ نالا لکي ڇڏيا آهن، جي مضحڪه خيز ٿي پيا آهن ۽ رستن تان اڳيان نالا مٽائي پيا ٻاهرين جا نالا لکي ڇڏيا آهن. سنڌ جا ڪي صاحب، اقتدار ۾ اچڻ بعد ۾ سنڌن آقائن کي رضامند ڪرڻ لاءِ انهي ظلم جو سدباب نٿا ڪن.

(۵) سنڌ جي پنج هزار سالن جي تاريخ جي رهاڪن کي باوجود زبان، وطن، ڪلچر، تواريخي روايتن، سياسي ۽ اقتصادي مفاد هئڻ جي، قوم سڏڻ تي ناراض ٿين ٿا. ليڪن ۲۵ سال مهاجر پنجابي مستقل مفاد جي ايجاد ڪرده مسلم قوم جي نالي ۾ سنڌي قوم کي ختم ڪرڻ جي سازش ۾ شريڪ ٿيڻ کي عيب نٿا ڄاڻن.

(٦) سنڌ جي ڪلچر، سياست ۽ اقتصادي مفاد جي حفاظت لاءِ آواز اٿاريندڙن کي علائقائي تعصب رکندڙ پارٽ جا ايجنٽ سڏي ڪچلڻ جا دڙڪا ڏين ٿا. انهن ڳالهين تي غور ڪرڻ بعد اوهان سمجهي سگهندا ته سنڌ ۽ لطيف جو مخالف ڪير آهي ۽ دوست ڪير آهي؟

صرف لطيف جي ميلي تي حاضري ڏيڻ ڪافي نه آهي پر لطيف جي پياري سنڌ جي مذڪور بالا ڳالهين سان محبت رکڻ ضروري آهي.

هن وقت سنڌ دوراهي تي پهتل آهي. هڪ رستو تنزل ڏي نيندو ۽ ٻيو ترقيءَ ڏي. اهو اوهان تي ڇڏيل آهي ته ڪهڙو رستو اختيار ڪريو.

آخر ۾ آءٌ اوهان کي چند شاهه صاحب جا بيت پڙهائي ان تي غور ڪرڻ لاءِ عرض ڪندس.

ديسي سيڻ ڪجن، پرديسي ڪهڙا پرين!

هتي ڌاريا آهي شمار ڪبا جي ۲۵ سالن جي باوجود ۽ سنڌي

ٻولي نہ سگھيا آهن. شاهه صاحب سنڌ کي ديس سڏيو آهي، ان ۾ رهاڪن لاءِ محبت جي هدايت ڪئي اٿس.

ڏريان ٿي ڏاريا، مت مٺيءَ جا نہ ٿيا!

هتي انهن ماڻهن جو ذڪر ڪري ٿو جي سنڌ ۾ رهڻ جي باوجود سنڌين ۾ سمائجي انهن جي زبان ۽ ڪلچر اختيار ڪرڻ لاءِ تيار نہ آهن بلڪ ان کي ورهائڻ جا گهاٽ گهڙي رهيا آهن.

حيف تنين کي هوءِ، وطن جن وساريو!

هتي وطن وسارڻ وارا اهي شمار ڪيا جي ڌارين جي مصنوعي انڪار- وطن تي ايجاد ڪيل نظرين ۾ گمراه ٿي هزارن ورهين جي سنڌو ديش کي وسارين ٿا.

اي نہ مارن ريت، جيئن سيڻ مٽائين سون تي!

هتي شاهه صاحب انهن ماڻهن کي مخاطب آهي جي ڌارين جي اقتدار ۽ عزت تي موهجي سنڌ ۽ سنڌين کي وسارڻ لاءِ تيار ٿين ٿا.

قسمت قيد ڪيام، نہ تہ ڪير اچي هن ڪوٽ ۾!

هتي شاهه صاحب سنڌين کي ڌارين جي سياسي غلامي، اقتصادي استحصال ۽ ڪلچرل غلبي هيٺ اچڻ جو احساس ڏياري ٿو.

جيها جي تيها، مون مارو مڇيا.

هتي شاهه صاحب سنڌين جي ڪسمپرسي ۽ ٻين عيبن جي باوجود بنا شرط محبت جو اظهار ڪري ٿو.

منهن جي آس اها، ڪڏهن ڪيرائيندي ڪوٽ کي؟

هتي شاهه صاحب سنڌين جي سياسي غلامي اقتصادي استحصال ۽ ڪلچرل غلبي کان آزاد ٿيڻ جي دعا گهري ٿو.

شاهه لطيف سنڌي هو. هن جا هيرو ۽ هيروئنيون بہ سنڌي هئا مومل راڻو، عمر مارئي، ليلان چنيسر، سسي پنهون سڀ سنڌي ۽ غير مسلم هئا. هن ڪڏهن بہ مسلم قوم جو نالو نہ ورتو. دوستو!

جيئو تہ جيئي لطيف، جيئي سنڌس سنڌڙي، جيئن ان جا ٻارون ۽ انهن جي مٺڙي سنڌي ٻولي جيئي سنڌ.

سنڌ جي گشت وقت ڀورين آگسٽ ۱۹۷۲ع
تي رات جو ميرپور ٻٺوري ۾ ڪيل تقرير

عزيزو. اسلام عليڪم:

پوڙهپڻ ۽ سڄي ڏينهن جي ٿڪاوٽ جي باوجود يوسف جي خريدارن جي لسٽ ۾ نالي لکائڻ خاطر اچي اوهان جي خدمت ۾ حاضر ٿيو آهيان.

حقيقت ۾ عزيزم حفيظ قريشيءَ جي تقرير کانپوءِ منهنجي تقرير جي ضرورت نه هئي. ليڪن اوهان جي اصرار تي چند الفاظ چئي رهيو آهيان.

اڄ جڏهن به ميرپور ٻٺوري ۾ ايندو آهيان ته هن سر زمين جو مون تي اثر پوندو آهي. ڇونه پوي! هي شهر قديم سومرن جي گاديءَ، شاه عبدالڪريم بلڙي ۽ شاه عنايت صوفي جي مرڪز ۾ آهي.

سڄاول وارو سيد حاجي عبدالرحيم شاه منهنجو سياسي سرپرست ٿي رهيو هو.

هن شهر جي رهاڪو سيٺ محمد جعفر خواجه کان مون سياست جا ابتدائي سبق سکيا هئا، تنهنڪري هتي رواجي سوالن تي گفتگو ڪرڻ جي عيوض اهم مسئلن تي روشني وجهان ٿو.

گذريل ٣٠ سالن کان وٺي جي چند ڳالهيون سنڌ جي تباهيءَ جو باعث بڻيون آهن ان مان مکيه هي ڳالهه آهي تہ مهاجر پنجابي مستقل مفاد اسان کي نظرياتي طور بي وقوف بڻائي ڌوڪو ڏئي گمراه ڪيو آهي. اسان ڏسي وائسي ٻن قومن واري نظرئي کي مڃي پاڻ کي مصيبت ۾ ڦاسايو آهي.

ان گناه جو ٻين کان وڌيڪ آءُ گناهگار آهيان.

اسان ٻنا سمجهه سوچ جي نظرئي پاڪستان يا مسلمانن جي جدا قوم جي نظريه ۾ اعتبار رکي وڏو ڌوڪو کاڌو آهي.

ان نظرئي مطابق قوميت جو مدار عقيدن جي آڌار تي رکيو ويو هو.

ڪو وقت هو جو دنيا ۾ عقيدن جي بنياد تي ٺهيل جماعتن کي قوم جي نالي سان سڏيو ويندو هو. جهڙوڪ: هندو قوم، ڪرستان قوم، مسلمان قوم وغيره. اهي جماعتون بين الاقوامي حيثيت رکندڙ هيون. انهن جو ڪنهن خط زمين، زبان، ڪلچر، سياسي ۽ اقتصادي مفاد سان واسطو نہ هو.

تاريخ پڙهي ڏسندا تہ معلوم ٿيندو تہ مذهبن جي نالي ۾ صلح سانت جي عيوض بدامني ۽ فساد زياده ٿيا آهن.

اسان کي هندوستاني مسلم اقليت صوبن جي مسلمانن ۽ پنجابي مستقل مفاد طرفان ٻڌايو ويو تہ هندوستان هندو ۽ مسلمان ٻن قومن جو ملڪ هو.

اسان بہ عقل ۽ تجربي جي گهٽتائي سبب گمراه ٿي وياسون. گهڻي تجربي بعد مس مس ساڻهن کي پتو پوڻ لڳو آهي تہ اهو نظريو غلط هو ۽ مذڪور بالا مستقل مفاد پاڪستان تي سنڌن تسلط قائم ڪرڻ لاءِ ايجاد ڪيو هو.

مذهبي بنياد تي قوم جو نظريو دنياوي حقيقتن جي خلاف ۽ تاريخي ڪسوٽيءَ تي بيڪار ثابت ٿيو آهي. اقوام متحده ان کي تسليم نہ ڪيو آهي.

دنيا ۾ اسرائيل کانسواءِ ٻيو ڪوبه ملڪ ان ۾ اعتماد نٿو رکي.

پاڪستاني حڪومت ماڻهن کي ڏوکي ڏيڻ لاءِ مذهبي بنياد تي قوم جي نظرئي جو اظهار ڪري ٿي. ليڪن دنيا ۾ اقوام متحده ۾ پاڪستاني قوم سڏائي ٿي. اهي ٻئي ڳالهيون غلط آهن. نڪو مسلمان قوم جو وجود آهي، نڪو پاڪستان جا رهاڪو هڪ قوم آهن.

مسلمانن ۾ ٣٥ کن فرقا آهن. جن مان هرڪو پاڻ کي حق تي سڏي ٿو ۽ ٻين کي ناحق تي سڏي ٿو.

ڪجهه وقت ٿيو ته پنجاب ۾ قاديانين خلاف هلچل هلائي ويئي ته هو مسلمان نه آهن. جنهنڪري فساد ٿيا ۽ ڪيترين جانيون ضايع ٿيون. ان تي صوبي سان پاڪستان سرڪار مارشل لا لاڳو ڪري ٻهترين ججن، جسٽس محمد منير ۽ جسٽس رستم ڪياني تي مشتمل ٽربيونل مقرر ڪري فسادن جي ڪارڻن بنسبت انڪوائري ڪرائي، انهي ٽربيونل ڪيترن مولوين جا بيان ورتا ۽ هنن کان پڇيو ته مسلم قوم ڇا کي ٿو چئجي ۽ اسلامي نظام ڪهڙو ٿيندو آهي؟

جج پنهنجي رپورٽ ۾ لکن ٿا ته "اڪثر مولوين هڪ ٻئي جي خلاف ڳالهايو سڀني جا خيال متضاد هئا. جيڪڏهين سڀني جي ڳالهين تي اعتبار ڪبو ته پوءِ ملڪ ۾ ڪوبه ماڻهو صحيح مسلمان نه رهندو."

مسلمانن جي جداگانه قوم جو نظريو مذهب اسلام جي بنياد تي وحدت خيال ۽ عمل جي آڌار تي ايجاد ڪيل هو. ليڪن ڇتائي ڏسبو ته مسلمانن جو معاشرو مختلف خيالن ۽ عملن جو جمِ غفير آهي.

منجهن هڪڙا عالم ٻيا جاهل، هڪڙا زاني، شرابي، چور ۽ ظالم هئا ته ٻيا پرهيزگار، بااخلاق، منصف مزاج ۽ عادل هئا.

ان حالت ۾ وحدت خيال ۽ عمل يڪسان نه هئڻ ڪري هو ڪهڙي طرح واحد قوم سڏائڻ جا حقدار ٿي سگهن ٿا.

قرآن شريف ۾ لکيل آهي ته بهشتي ۽ دوزخي ٻئي برابر نه هئا يعني چڱا ۽ برا هڪجهڙا ٿي نٿا سگهن.

علامه عنايت الله مشرقي سندس تذڪره ۾ انهي مسئلي ڏي لکيو آهي ته مسلم قوم جي اهڙي تشريح غلط آهي. چاڪاڻ ته اسلام جي صحيح سمجهاڻيءَ مطابق هر صالح ماڻهو مسلمان هو. پوءِ ڪٿي هو ڪهڙي به مذهب سان واسطو رکندڙ ڇجي. ۽ هرغيرصالح ماڻهو غيرمسلم هو. ان لڪٿيموجب دنيا جو هر صاحباخلاق عيسائي، يهودي، هندو مسلمان شمار ٿي سگهي ٿو.

پر هتي جو استحصالي، ظالم ۽ بداخلاق مسلمان علامه جي تعبير موجب مسلمان نه هو.

هن قرآن شريف مان ثابت ڪيو ته ”جيڪو ماڻهو الله جي وجود، انسان ذات جيروشن مستقبل (آخرت) ۾ اعتماد زکندڙ ۽ چڱا عمل ڪندڙ هو. اهو نجات جو حقدار هو.

ظالم، استحصالي ۽ چور کي صرف مسلمان سڏائڻ ڪري مسلم قوم جو فرد شمار ڪرڻ غلط هو. تنهنڪري مسلمانن جي جدا گانه قوم جو نظريو غلط ۽ غيرحقيقي هو. مذهب جي بنياد تي قوم جا نظريا فرسوده ٿي چڪا هئا تاريخ ان جي گواه آهي. اشوڪا ٻڌ ڌرم وارن کي مذهب جي ڌالي ۾ متحده ڪرڻ گهريو پر اهو تجربو ناڪام ثابت ٿيو.

هندن وڪرماجيت جي ڏينهن کان ويدڪ ڌرم جي بنياد تي ماڻهن کي متحد ڪرڻ گهريو پر ان مان پاڻ وڏيڪ ويڇا پيدا ٿيا.

هڪڙا اڇوت ۽ ٻيا پوتر سڏجڻ لڳا. جاتي ۽ ٻيل انهيءَ نقطه نگاه جي پيداوار آهن.

ان کانپوءِ ڪرستانن ماڻهن کي مذهب جي نالي ۽ پوپ جي اڳواڻي هيٺ متحد ڪرڻ گهريو، پر صليبي لڙاين ۽ باهمي جنگ جدال ان جا نتيجا نڪتا. مسلمان به ان جو ڪيئي بار تجربو ڪري چڪا آهن پر ان جا نتيجا ڪنهن کان اڪل نه آهن. رسول جي اولاد جي شهادت مذهب جي آڙ ۾ ٿي.

شيعن ۽ سنين جا جهڳڙا، مسلمان بادشاهن جي هٿان مسلمانن جو قتل تاريخ جو باب بڻيل آهي.

مهدين ۽ ترڪ خليفن جيڪي اتحاد اسلاميءَ ڪوششون ڪيون سي سڀ رائگان ويون.

هاڻ ان آزمايل ۽ فرسوده نظرئي کي دهرائڻ مان ڪو فائدو ٿيڻ وارو نہ آهي اسان ان ڏوڪي هيٺ اچي ماڻهن کي برغلائي وڏو ڏوهہ ڪيو آهي.

ان ڏوهہ لاءِ خدا جي سامهون توبهہ تائب ٿيون ٿا. هاڻ آءٌ علي الاعلان ظاهر ڪريان ٿو تہ مسلمانن جي جدا گانہ قوم جو نظريو ڏوڪو آهي.

قومن جو وجود عقيدن جي بنياد تي رکڻ غلط آهي، ڇو جو اهي بدلجي سگهن ٿا. قومون هزارن ورهين جي باهمي ميل ميلاپ بعد فطري طور پيدا ٿين ٿيون. ڪنهن خط زمين تي ڪيترا قبيلا ۽ ماڻهو گذر معاش جي ڳولا ۽ مختلف اسباب ڪري جدا جدا ملڪن مان لڏي اچي رهن ٿا. جي هزارن ورهين جي ارتقا بعد سندن جدا زبانون، ڪلچر، لوڪ ڪهاڻيون گڏجي. هڪ زبان. هڪ ڪلچر ۽ ساڳيا سياسي ۽ اقتصادي مفاد اختيار ڪري قوم بڻجن ٿا. اسان جي سنڌي زبان جو مثال وٺو. اها دراويدي، منگول، سامي، سنسڪرت ۽ ٻين ٻولين جي الفاظ جو گڏيل مجموعو آهي. قومن جا پنج ورثا ٿين ٿا.

۱- **وطن**- خط زمين کانسواءِ ڪابہ قوم وجود ۾ اچي نٿي سگهي.

۲- **ٻولي**- هر قوم کي پنهنجي ٻولي هئڻ ضروري آهي.

۳- **ڪلچر**- هر قوم پنهنجو ڪلچر پيدا ڪندي آهي.

۴- **تاريخي روايات**- هر قوم کي پنهنجون گذشتہ روايتون ٿينديون آهن.

۵- **سياسي ۽ اقتصادي مفاد**- هر ملڪ واري قوم سندس سياسي آزادي ۽ اقتصادي خوشحالي جي خواهان رهندي آهي.

اهڙن ورثن وارن قومن کي اقوام متحده ۾ قبول ڪيو آهي.
اسان جي ملڪ جي جملي خرابين ۽ مصيبتن جو ڪارڻ نظريہ پاڪستان آهي. يعني مذهب جي بنياد تي قومي وجود.

انهي نظرئي جي آڌار تي ڌاريا سنڌين جي مٿال سياسي تسلط، اقتصادي استحصال ۽ ڪلچرل غلبو رکيو ويٺا آهن.

آءٌ صاف ظاهر ڪريان ٿو تہ سنڌي وطن، زبان، ڪلچر، تواريخي روايات، سياسي ۽ اقتصادي مفاد جي بنياد تي هڪ جدا قوم آهن. اسان نہ مسلم قوم آهيون نہ پاڪستاني قوم آهيون. بلڪ سنڌي قوم جا فرد آهيون.

قومون ٢٥ سالن ۾ نہ ٺهنديون آهن. پاڪستان ڪي نہ هڪ زبان آهي، نہ هڪ ڪلچر آهي، نہ ساڳيا تاريخي روايات آهن.

ان ۾ شامل ڪيل ملڪ ۽ ان جا رهاڪو اڪثري هڪ ٻين جي مخالف پئي رهيا آهن.

سنڌي ۾ چوڻي آهي تہ:

"جڏهين ڪڏهين سنڌڙي، تو ڪي قنڌارون جو ڪو"

"پنجابي هڪ تہ پائنج ڏون، جي ڏون تہ اهو جهڳوا هو تون."

جيڪڏهين انهن خطن جي رهاڪن ۽ همجنسي ۽ هم نوائي هجي ها تہ اهي چوڻيون نہ ٺهن ها:

بلوچ، پٺاڻ، پنجابي ۽ سنڌي جدا قومون آهن. قوم وڏي هجي يا ننڍي، سڀني کي اقوام متحده ۾ هڪ جيترو حق مليل آهي.

رشيا، امريڪا، انڊيا ۽ چين دنيا جون وڏيون قومون آهن پر انهن کي اقوام متحده ۾ هڪ هڪ ووٽ مليل آهي. ۽ يمن، ڪويت، جهڙين ننڍين قومن کي بہ هڪ هڪ ووٽ آهي.

اسان سنڌي مسلمان قوم يا پاڪستاني قوم انڪري سڏائڻ لاءِ تيار نہ آهيون جو انڪري پاڪستان جا رهاڪو هڪ قوم شمار ٿيڻ سبب سنڌي اقليت ۾ ٿي پنجابي اڪثريت جي ماتحت ٿي پوندا. اسان بنيادي غلطي ڪري پاڪستان قائم ڪرايو،

"تر جي ڳتي سئو ڇوٽون ڪائي" هاڻ ان جو نتيجو ڀوڳي رهيا آهيون.

هاڻ اسان جي قومي وجود کان انڪار ڪيو وڃي ٿو. تنهنڪري اسان کي صاف چوڻ گهرجي ته پاڪستان چئن قومن جو ملڪ آهي.

جيڪڏهن سوني کي گڏ رکڻو اٿو ته نظريه پاڪستان جي ڏوڪي کي ورڻي نه ڏهرايو. لڳيءَ سان پائيواري هلي نه سگهندي. صحيح مومن ٻيو دفعو ڏوڪو نه کائيندو آهي.

اسان سچ چوندا رهنداسون. سچل سرمست فرمايو آهي ته:

سچ ٿا مرد چون، ڪنهن کي وٽي نه، وٽي،
ڪوڙيءَ دوستيءَ جو دم ڀڻي نه، ڀڻي.

پاڪستان ڏهڻ ڪانپوءِ مون کي سچ چوڻ ڪري ۱۳ سال جيل يا نظربنديءَ ۾ رکيو ويو آهي. زندگي خبر نه آهي ڪيتري آهي. آءٌ خدا ۽ سنڌين ۽ انسانذات اڳيان شرمسار ٿيندس. جيڪڏهن لالچ يا ڊپ ڪري جنهن ڳالهه کي سچ سمجهان ٿو، ان کي لڪايان.

جيڪڏهين هن وقت به پاڪستان جي بنيادي غلطيءَ کي درست نه ڪيو ويو ته آمريڪا جا مليل هٿيار. سامراجي وارن جون فتوائون، قيد ۽ نظربنديون، بينگال جهڙا قتل عام پاڪستان کي بچائي نه سگهندا.

اسان کي دنيا جي حقيقتن کي مدنظر رکي ان موجب هلڻ گهرجي. وقت آيو آهي ته نظريه پاڪستان کي ڦٽو ڪري پاڪستان کي چئن قومن جو ملڪ تسليم ڪجي.

اسان جدا قوم ۽ ملڪ سڏائڻ بعد باهمي تعاون ڪري سگهون ٿا جهڙي طرح جرمني، فرانس، انگلينڊ ۽ اٽلي پاڻ ۾ وڙهڻ بعد هاڻ تعاون ڪري رهيا آهن.

اهڙيءَ طرح سنڌين کي سندن حق ڏيڻ بعد کين پاڪستان ۾ شامل رکي سگهجي ٿو. پر انهن کي زوريءَ اڪثريت جي ماتحت رکڻ هڪ قسم جي جدا ٿيڻ لاءِ ترغيب ڏيڻ جي برابر آهي.

پروارا مسلمان ملڪ ڏسو. عرب باوجود هڪ ٻولي ڳالهائڻ، هڪ مذهب رکڻ جي به گهر گهر جدا آهن. ڪويت، يمن، لبنان، عراق، شام، مصر، اردن ۽ سوڊان سڀ ملڪ علحده آهن. اسلام ۾ مڃڻ جي باوجود به هو گڏجڻ نٿا گهرن.

اسان مسلمان ٿيڻ ڪري ڪهڙو ڏوهه ڪيو جو پنهنجي جدا گانه قوميت کي ختم ڪري مهاجر پنجابي سامراج جي ماتحت رهون.

خود پاڪستان جي لاهور واري ٺهراءَ مطابق به سنڌين کي آزاد ۽ خودمختيار رياست جو حق مليو هو. پر هاڻ چو اها آزادي، اسلام ۽ پاڪستان جي نالي ۾ سلب ڪئي وڃي ٿي.

هاڻ اسان سنڌين لاءِ ٻه رستا کليل آهن.

هڪ ته اسلام ۽ پاڪستان جي ڏوڪي هيٺ مهاجر پنجابي سامراج جي غلاميءَ هيٺ رهي ريڊ انڊين وانگر ختم ٿي وڃون.

ٻيو ته پنهنجي پيرن تي بيهي سياسي آزادي، اقتصادي خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقيءَ جي زندگي اختيار ڪريون.

هڪڙو اونده جو رستو آهي ٻيو سوجهري جو.

جدا قومن مان خود شناسيءَ جو احساس ختم ٿي وڃي ٿو. اهي صفحه هستيءَ تان ميٽجيو وڃن.

هي بقائي اصلح جو زمانو آهي. ان ۾ صالح قومون زنده رهنديون ۽ ناصالح فنا ٿي وينديون.

جيڪڏهين اوهان ڪمزور ۽ نااهل آهيو ته اوهان ختم ٿي ويندا ۽ اوهان جي جاءِ ٻيون قومون اچي پرينديون.

اوهان تاريخ جي ان موڙ تي بيٺا آهيو جتي عقل ۽ همت وارا لکها ماڻهو اوهان تي اسلام، پاڪستان ۽ مسلم قوم جي نعرن سان سياسي تسلط ۽ اقتصادي استحصال لاءِ اچي نازل ٿيا آهن.

تنازع‌للبقا جو ميدان آهي. هاڻ ڪٿو يا هارايو. اهو موقع اٿو.
مون کي نهايت ارمان ٿيندو جيڪڏهين اوهان پنهنجي پنجن
هزارن ورهين جي قومي ورثن جي باوجود، جنهن کي نه ايراني، نه
يوناني، نه عرب، نه مغل ۽ نه انگريز مٽائي سگهيا. سوڙهين پٽلونن ۽
پان ڪائڪن هٿان شڪست کائي وڃو.

منهنجو جهنڊو بلند رهندو

[سنڌ جي سائين، سنڌ جي عظيم فرزند ۽ ايشيا جي عظيم مفڪر محترم جي. ايم. سيد ٣ آگسٽ تي ١٢ بجي پرڳڙي هائوس ۾ هڪ يادگار اجتماع ۾ هيءَ تاريخي تقرير ڪئي.]

حيدرآباد ٣ آگسٽ جيئي سنڌ محاذ جي رهنما محترم جي-ايم-سيد اڄ چيو ته اردو دانن رات منهنجي مڪان جيڪو قاتلانہ حملو ڪيو تنهن ۾ پنجاب جو عظيم فرزند دوست محمد پراچہ شهيد ٿي ويو. پراچہ مرحوم هميشه ڀلا شاه ۽ لطيف جي پيغام جي اتحاد لاءِ زور ڏيندو رهيو هو. پر هن ڏٺو ته شايد منهنجي ناچيز ڪوشش ڪو نتيجو پيدا ڪري نہ سگهي. انهيءَ ڪري هن انهيءَ اتحاد کي پنهنجي رت سان زنده ڪيو آهي.

هاڻي سنڌ ۽ پنجاب جو اتحاد، لطيف ۽ خواجہ فريد جو سنگم ناقابل شڪست آهي، ڇو ان جي جڙن ۾ هڪ شهيد وفا جو مقدس

رت شامل آهي. محترم سيد صاحب چيو ته سنڌ دشمن ائين سمجهيو آهي ته جي - ايم - سيد کي ختم ڪرڻ سان سنڌ جو آواز ختم ٿي ويندو، پر هن وقت سنڌ جي گهر گهر ۾ جي - ايم - سيد پيدا ٿي چڪا آهن.

جي- ايم- سيدصاحب، زبان‌جي‌بل مٿان‌جاري ڪيل آرڊيننس‌تي سخت نڪته چيني ڪندي هن ڳالهه تي حيرت ظاهر ڪئي ته پيٽي صاحب پنهنجي اقتدار جو مدو ۾ چار مهينا وڌائڻ لاءِ سنڌ جي دشمن جا هٿ مضبوط ڪيا. سيد صاحب چيو ته مون هميشه ٻڌايو آهي ته اردو ڳالهائيندڙن پاڪستان کي قبول نه ڪيو آهي ۽ نه وري اهي سنڌ جي سرزمين جا وفادار آهن. پر هاڻي سنڌي سجاڳ ٿي چڪا آهن ۽ هيءَ سنڌن حق آهي ته سنڌي زبان کي پوري ريت سنڌ جي واحد سرڪاري ٻولي بنائين. هاڻي وڌيڪ سنڌين کي دٻائي نه سگهبو. جناب جي- ايم- سيد چيو ته جيڪڏهن موجوده سنڌ کي ڪٽي ڪو الڳ صوبو بنائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته ان جو سخت مقابلو ڪيو ويندو. اسان سنڌ ۾ ڪو اسرائيل ٺاهڻ جي اجازت هرگز نه ڏينداسين ۽ نه هن صوفين ۽ پرهيزگارن جي سرزمين تي ڪو محمدپور ۽ ميرپور (بنگال ۾ پناهگيرن جون ۾ ڪالونيون) برداشت ڪيو ويندو. پنهنجي تقرير ۾ محترم سيد صاحب چيو ته ذاتي فائدا رکندڙن هميشه سنڌ کي لٽيو آهي، ۽ اهڙي حالت تي پهچايو آهي جو اڄ سنڌ کي پنهنجي وجود کي بچائڻ جي جنگ ڪرڻي پئي آهي. سيد صاحب فرمايو ته وڏي افسوس جي ڳالهه آهي جو سنڌ جي مشڪلات ۽مصيبتن کي ختم ڪرڻ ۽ هڪ پاڪستان جي دائري ۾ رهي ان کي قانوني حيثيت ۽ مقام ڏيڻ بجاءِ ان جي حدن کي بدلايو پيو وڃي، ۽ هن ڳالهه جون ظاهر ظهور نشانيون موجود آهن ته حڪومت ۽ سنڌ جا دشمن سنڌ جي خلاف گهرين سازشن ۾ مصروف آهن اهي حالت ۾ منهنجو فرض آهي ته آءٌ سنڌ جي‌عوام کي‌انهن سازشن کان واقف ڪريان.

جيڪڏهن بنگلاديش ۾ هو اردوءَ کي سرڪاري زبان بنائڻ

جو ظالمانہ مطالبو نہ ڪن ها تہ بنگلا ديش اڄ بہ پاڪستان جو حصو هجي ها، ۽ اتي ايترو قتل عام نہ ٿئي ها. ائين ٻيو ڏسجي، تہ انهن ماڻهن هاڻي پنهنجو ڌيان سنڌ ڏانهن ڪيو آهي. سيد صاحب چيو: ٻوليءَ تي هنگاما نہ رڳو ظالمانہ پر مجرمانہ هئا. جن لاءِ ڪوبہ جواز نہ هو، بلڪ پر ڪابہ اهڙي ڳالهہ نہ هئي جيڪا اردوءَ وارن لاءِ خوف جو سبب بڻجي. اهو بل هڪ اهڙي قانوني شيءِ هو جنهن کي پاڻ مان ايڪونجاہ جمهوري طريقي سان چونڊيل اسيمبلي ميمبرن پاس ڪيو هو. حالانڪ انهيءَ بل ذريعي سنڌ جي عوام جو اهو مطالبو پورو ٿي نہ ٿيو تہ سنڌيءَ کي سنڌ جي واحد سرڪاري زبان بنايو وڃي. انهيءَ بل سان انهيءَ مطالبي جو صرف هڪ حصو پورو ٿيو ٿي. پر مون کي افسوس آهي تہ اردوءَ جا ڳالهائيندڙ، هن ڌرتيءَ جي فرزندن کي ايتري رعايت ڏيڻ لاءِ بہ تيار نہ آهن! انهن پنهنجي منصوبي کي پورو ڪرڻ لاءِ هر قسم جي غنڊہ گردي ڪئي. انهيءَ سلسلي ۾ سڀ کان وڌيڪ ڏک ڏيندڙ ڳالهہ هيءَ هئي، تہ هو سنڌ جي اندر جارح رهيا ۽ حالت اها آهي جو هنن سنڌين کي جيڪي زخم رسايا، تن مان هو مطمئن نہ آهن، بلڪ پنهنجي غنڊہ گرديءَ کي جائز ثابت ڪري، سنڌين جي قتن تي لوڻ ٻرڪي رهيا آهن. مونکي حيرت آهي تہ صدر يحيٰي رڳو پنهنجي اقتدار جو وقت وڌائڻ خاطر سنڌ جي دشمنن ۽ مفاد پرستن جا هٿ وڌيڪ مضبوط ڪيا.

آءٌ مجبور آهيان هن ڳالهہ تي تہ پنهنجي عوام کي ٻڌايان تہ راولپنڊيءَ ۾ صدر يحيٰي طرفان ڪوٺايل 'مذاڪري' کانپوءِ گورنر سنڌ جيڪو آرڊيننس جاري ڪيو آهي، ان مان سنڌين جي حقن کي زبردست ۽ ناقابل تلافي نقصان پهتو آهي. جنهن مقصد لاءِ سنڌين طويل جدوجهد ڪئي هئي ۽ متعدد جانيون قربان ڪيون هيون.

انهيءَ آرڊيننس ذريعي سنڌ کي "ٻن زبانن" وارو صوبو تسليم ڪيو ويو آهي، جنهن کي ڪوبہ سنڌي ڪنهن بہ صورت ۾ قبول ڪرڻ لاءِ تيار نہ آهي. انهيءَ آرڊيننس جو سڀ کان وڌيڪ پيانڪ

پهلو هي آهي ته انهيءَ ذريعي صدر ڀٽي هڪ اهڙو هٿيار اردو ڳالهائيندڙن جي هٿ ۾ ڏنو آهي، جنهن جي ذريعي هو ڪراچيءَ کي باقي سنڌ کان ٽوڙڻ جي منصوبي تي ڪم ڪندا رهن.

سيد صاحب چيو ته، هن سان ڪوبه فرق پيدا نٿو ٿئي ته صدر صاحب ڪراچيءَ جي جدائيءَ جي ڪيتري مخالفت ڪري ٿو. چو ته، اردو ڳالهائيندڙ پنهنجي انهيءَ پراڻي مطالبي تان هٿ نه کڻندا.

جيئي سنڌ جي معمر رهنما چيو ته، آرڊيننس جي اها توجيهه نه رکو منهنجي آهي، پر شاه فريدالحق ۽ ڊاڪٽر قريشيءَ جي تازن بيانن منهنجي انهيءَ نڪتي کي ثابت ڪري ڏيکاريو آهي ۽ انهن سڀني شڪ شبهن جي تصديق ٿي ويئي آهي. ٻيو بد ترين مثال جيڪو هن آرڊيننس جي ذريعي قائم ٿيو آهي، سو هيءَ آهي ته سنڌ ۾ اقتدار اسيمبليءَ وٽ نه، پر ڪن پارٽي تي هلڙ بازي ڪندڙن وٽ آهي. هي آرڊيننس سنڌ اسيمبليءَ جي منهن تي هڪ بي شرمائيءَ واري 'چماٽ' آهي. انهيءَ اسيمبليءَ جي منهن تي، جنهن جي گهڻائي صدر ڀٽي جي پنهنجي پارٽيءَ جي ميمبرن تي مشتمل آهي. مظاهرا ڪندڙن جي سامهون هٿيار ڦٽا ڪري، صدر ڀٽي سنڌين سان ڪيل واعدن سان غداري ڪئي آهي.

سنڌي نيشنلزم جي قائد چيو ته، صدر ڀٽو اردو ڳالهائيندڙن جي حمايت حاصل ڪرڻ گهري ٿو، ليڪن اهي ماڻهو، جيڪي انهيءَ سر زمين سان غداري ڪري سگهن ٿا، جنهن انهن جي پرورش ڪئي، سي ڀٽي سان ڪيئن وفادار ٿي سگهن ٿا؟

سيد صاحب چيو ته آءٌ مستقبل ۾ سنڌ لاءِ وڏيڪ پريشانيون ڏسي رهيو آهيان، جڏهن بنگلاديش کي تسليم ڪرڻ جو معاملو قومي اسيمبلي ۾ پيش ٿيندو، سونکي خطرو آهي ته، صدر ڀٽو رجعت پسندن کي خوش ڪرڻ ۽ بنگلا ديش کي تسليم ڪرڻ لاءِ انهن جي حمايت حاصل ڪرڻ ۽ ووٽ وٺڻ لاءِ سنڌين خلاف ظالمانه اقدام ڪندو. صدر صاحب جي موجوده پاليسيءَ جو مقصد اردو ڳالهائيندڙ ناقابل

اعتبار ماڻهن جون وفاداريون حاصل ڪرڻ آهي . حالانڪ هن وقت جڏهن تہ صدر صاحب پنهنجو پاڻ کي ڪمزور ثابت ڪري چڪو آهي.

اردو ڳالهائيندڙ پنهنجي هر ڳالھ، تشدد جو مظاهرو ڪري حاصل ڪري سگهن ٿا. ويجهڙائيءَ ۾ اهي ماڻهو بنگلا ديش جي بهارين کي هتي آڻڻ جو مطالبو ڪندا تہ جيئن هو سنڌ ۾ پنهنجي آبادي وڌائي هن زمين جي اصل فرزندن کي ٿوراڻي ۾ تبديل ڪري سگهن . مونکي خطرو آهي تہ يئو انهيءَ لاءِ پهرين کان ئي تيار ٿي ويو آهي.

سنڌي اڳ ۾ ئي پناهگيرن هٿان ڪافي ڪجھ ڀوڳي چڪا آهن ۽ هاڻي هو بهارين جو آڻڻ ڪنهن بہ قيمت تي برداشت نہ ڪندا. آءٌ مخلصانہ تجويز پيش ڪندس تہ سنڌين کي هاڻي وڌيڪ تنگ نہ ڪيو وڃي، ورنہ سنگين نتيجا نڪرندا . سنڌ جي قومي رهنما چيو تہ مونکي انهن بنگالي سرڪاري ملازمن جي حالت تي ڏک ٿو ٿئي جن بنگلاديش وڃڻ لاءِ پنهنجي رضامندي ڏيکاري آهي. انهن ماڻهن جي بيان مطابق انهن کي نوڪرين مان ڪڍي سندن پگهار روڪيا ويا آهن. جنهن ڪري ڪين شديد مشڪلات کي منهن ڏيڻو پيو ٿو. ان ڪري آءٌ مطالبو ٿو ڪريان تہ انهن ماڻهن کي بنگلاديش وڃڻ تائين مناسب الائونس ڏنو وڃي . هي هڪ خالص انساني مسئلو آهي، جيڪو نہ صرف ٻاهرين دنيا ۾ اسان جي پوزيشن کي متاثر ڪندو پر آئينده لاءِ اسان جي لاڳاپن تي بہ اثر وجهندو. بنگلاديش ۾ گذريل سال جي واقعن ۽ حادثن اسان کي اڳي ئي ڪافي بدنام ڪيو آهي ۽ وڌيڪ بدنامي اسان برداشت نہ ڪنداسين .

جناب شاھ صاحب چيو تہ هاڻي سنڌي سجاڳ آهن . هو اڳيئي گهڻو ڪجھ ڀوڳي چڪا آهن . سنڌيءَ کي سنڌ جي واحد سرڪاري زبان بنائڻ سنڌين جو حق آهي، جنهن کي هو جلد يا دير سان ضرور حاصل ڪندا . هاڻي انهن کي وڌيڪ دٻائي نٿو سگهجي.

تحريڪ آزادي جي پوڙهي جرنيل چيو تہ آءٌ سنڌ جي دوري

ٿي وڃي رهيو آهيان ته سڀني کي سنڌ جي دشمنن جي ناپاڪ ارادن کان واقف ڪريان. ٿي سگهي ٿو ته حڪومت منهنجي راهه ۾ رڪاوٽون وجهي، ليڪن انهيءَ ڳالهه کان آءٌ پريشان نه آهيان. جيڪڏهن مون کي ڪجهه ٿي ويو ته سنڌ جي استقلال جي جدوجهد جو جهنڊو منهنجي ڪنهن ٻئي ساٿيءَ جي هٿ ۾ هليو ويندو جيڪو مقصد حاصل ڪرڻ تائين بلند رهندو، انشاءَ الله تعاليٰ.

جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جو اجلاس (۴-۳-۱۹۷۳) منعقده حاجي عبدالله هارون ڪاليج ڪراچي

عزيز دوستو!

ڪراچيءَ جو شهر هن وقت تائين تقريباً ڏاڍيون ڀيو معلوم ٿئي ٿو. ان ۾ اوهان جي هيڏي ميڙ ۾ اتساهه منهنجي دل کي خوش ڪيو آهي.

هن موقعي تي چند ڳالهيون اوهان جي ڌيان تي آڻڻ گهران ٿو اميد ته اوهان ان تي توجهه ڏيندا. سوال ٿئي ٿو ته ملڪ جڏهن نازڪ دور مان گذري رهيو آهي، اوهان شاگردن ۽ دانشورن کي ڇا ڪرڻ گهرجي.

ان لاءِ جدا جدا ماڻهن طرفان هيٺيان رستا ڏسيا وڃن ٿا:

(۱) ڪن جو چوڻ آهي ته موجوده حڪومت جي سنڌ دشمن پاليسين بابت عوام کي واقف ڪري سنڌ جي حقن جي حفاظت ۽ حصول لاءِ ماڻهن کي تيار ڪرڻ گهرجي.

(۲) ٻين جو چوڻ آهي ته اسان جي ساري پست حاليءَ جو باعث مهاجر پنجابي مستقل مفاد هو انڪري انهن جي استحصال کان جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

(۳) ٽين جو چوڻ آهي، سرمائيدار، زميندار ۽ ڪاموري طبقي ملڪ جو رت چوسي ڇڏيو آهي، انهن جي چنبي کان آزادي حاصل ڪرڻ گهرجي.

. هنجي راءِ موجب اوهان کي هن وقت انهي ٿنهي ڳالهين مان هڪ طرف توجهه ڏيڻ جي عيوض هيٺين ڳالهين طرف ڌيان ڏيڻ گهرجي:

(۱) هڪ مخلص ڪارڪنن جو گروهه پيدا ڪري سنڌ جي سياسي آزادي، اقتصادي خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقيءَ لاءِ ڪين تعليم تربيت ڏئي ساري سنڌ جي ڪثير تعداد شاگردن ۽ دانشورن کي همخيال بنائڻ جي ڪوشش ڪجي.

(۲) ان واسطي ڪارڪنن ۾ ذهني تبديلي آڻي اخلاقي قدر سيکاريا وڃن.

پوءِ ڪارڪنن کي ٻن گروهن ۾ ورهائي ڪم ڪرڻ گهرجي.

هڪڙو گروهه شاگردن ۽ دانشورن کي همخيال بنائڻ لاءِ ڪوشش ڪري.

ٻيو گروهه دل و جان سان پڙهي مستقبل ۾ ملڪي تعمير ۽ ترقيءَ ۾ حصي وٺڻ لاءِ تيار ٿئي.

جيڪي ڪارڪن ٻين کي همخيال بنائڻ جو ذمو کڻن تن کي ملڪي مسئلن بابت پنهنجا ذهن صاف ڪرڻا پوندا.

جن مسئلن بابت اوهان کي پنهنجا ذهن صاف ڪرڻا آهن سي هيٺيان ٿي سگهن ٿا:

(۱) قوم جي مختلف نظرين جي معلومات حاصل ڪري صحيح نتيجن تي پهچڻ.

(۲) اسان جو وطن ڪهڙو آهي؟ ان جا اسان تي ڪهڙا حق آهن! ان تي راءِ قائم ڪرڻ گهرجي.

(۳) ملڪ جي قومي زبان ڪهڙي هئڻ گهرجي؟ ان جي حفاظت ۽ ترقيءَ لاءِ ڪهڙا قدم کڻڻ ضروري آهن؟

(۴) اسان جو ڪلچر ڪهڙو آهي؟ ان جي تحفظ ۽ فروغ لاءِ ڇا ڪجي؟

(٥) آئين سازيءَ ۾ ڪهڙيون ڳالهيون بنيادي آهن؟ ڪهڙيون فروعي آهن؟

(٦) ڪهڙا سامراجي مفاد اسان جو استحصال ڪري رهيا آهن ان جي سدباب لاءِ ڪهڙا رستا اختيار ڪرڻ گهرجن؟

(٧) قوم پرستي يا نيشلزم ڇا ڪي ڇنجي ٿو؟ ان جي راهه ۾ ڪهڙيون رڪاوٽون آهن؟

(٨) سيڪيولر ۽ مذهبي نظام حڪومت جي وچ ۾ تفاوت ۽ انهن جا نفعا ۽ نقصان؟

(٩) صحيح جمهوريت ڪهڙي ٿيندي ۽ ان جي حصول لاءِ ڪهڙا طريقا موثر ٿي سگهن ٿا؟

(١٠) سوشلزم ڇا آهي؟ اسلامي سوشلزم ۾ ڪا ٿيندي آهي؟ سوشلزم ڪهڙي طرح ۽ ڪڏهن رائج ڪري سگهبي؟

(١١) اسلامي آئين ۽ نظام جي معنيٰ ڪهڙي آهي؟ اهي موجوده دور ۾ رائج ٿي سگهن ٿا يا نه؟ جي ها ته ڪهڙيءَ طرح؟

(١٢) سنڌو ديش جي معنيٰ ڇا آهي؟ ان جي مخالف ۽ موافق دليل، ان جا فائدا ۽ نقصان؟

(١٣) سياستدانن جا ڪيترا قسم آهن؟ انهن جي مختلف قسمن جي تشريح ۽ ڀيٽ يا موازنه؟

(١٤) سنڌي قوم جي ثبوت ۾ دليل، ان جي فائدي جون ڳالهيون ۽ ان جي راهه ۾ رڪاوٽون؟

(١٥) پاڪستان ۽ سنڌ جي وچ ۾ ڪهڙا تعلق هئڻ گهرجن؟

(١٦) پاڪستان جي موجوده سياسي پارٽين جا مقاصد ۽ سندن سنڌي مفاد لاءِ ڪار منصبي (رول) ڪهڙو آهي؟

(١٧) موجوده حڪومت جي پاليسي ۽ ڪردار ڪي سنڌي مفاد جي آئيني ۾ پرکڻ.

(١٨) ٻاهرين حڪومتن جهڙوڪ، آمريڪا، چين، روس، يارت بابت اسان جي پاليسي ۽ روش ڪهڙي هئڻ کهرجي؟

(١٩) پئن اسلامزم چا آهي؟ ان جا فائدا ۽ نقصان؟

(٢٠) سياسي اخلاق چا آهي ۽ اهو ڪهڙيءَ طرح اختيار ڪري سگهبو؟

اوهان مان شاگرد ۽ دانشور ڪن جاين تي گڏ يا هفتي ۾ ٻه دفعا مذڪور بالا سوالن تي بحث مباحثہ ڪري انهن جي سمجهڻ جي ڪوشش ڪن. جي پاڻ ۾ ڪنهن فيصلي تي پهچي نہ سگهن تہ پختہ داغ سياسي مفڪرن کان معلومات حاصل ڪن.

مسلم هاسٽل حيدرآباد ۾، ٤-مارچ ١٩٧٣ع شام ٽي شاگردن جي جلسي کي خطاب

عزيز دوستو:

گذريل سال جي موقعي تي مون سنڌي مطالبن جو چارٽر توهان جي معرفت حڪومت پاڪستان جي خدمت ۾ پيش ڪيو هو.

ان کي ٻارنهن مهينا گذري ويا آهن ته، نه سرڪار ان جي پورائي لاءِ ڪوشش ڪئي آهي نه اوهان ئي ان جي حصول لاءِ ڪو ڪار نمايان ڪيو آهي. اسان جڳي جو تتي آهيون. رواجي طرح دنيا ۾ اهو دستور ٿي ويو آهي ته هر مسئلي جي خامي ۽ ڪوتاهي جو ٻار پنهنجي عيوض ٻين تي اڇلايو وڃي ٿو. ممڪن آهي اسان وري به ساڳي غلطي ڪريون،

هن وقت تائين ملڪ ۽ قوم جي ڪوتاهين جو ڪارڻ ٻن ڌرين کي قرار ڏنو ويو آهي:

١. حڪومت وقت،

٢. استحصالي طبقو.

هن دفعي آءٌ اوهان جو توجه انهن ٻنهي تي بوجو وجهڻ جي عيوض پنهنجي ڪوتاهين طرف ڏيارڻ گهران ٿو. قرآن ۾ آهي ته

”ان الله لا يغير ما بقوم حتي يغيروا ما في بانفسکم“

(يعني- خدا سائين ان وقت تائين ڪنهن قوم جي حالت نٿو بدلائي جيستائين ان ۾ پنهنجي حالت بدلائڻ جو مادو پيدا نه ٿيو آهي.)

آءٌ تسليم ڪريان ٿو ته اسان قديم سنڌ جي رهاڪن جي حالت

پست پيل آهي، اسان کي تعليم، تندرستي، جاءِ رهائش، گذر معاش جي ذريعن جهڙوڪ زمين، ڪارخانن، واپار، نوڪرين وغيره ۾ حسب دلخواه سهوليتون ميسر ٿي نه سگهيون آهن. هاڻ سوال آهي ته ان لاءِ جوابدار ڪير آهن؟

هن وقت تائين مون اوهان ۾ قوت مقابله پيدا ڪرڻ واسطي بار پين تي پئي اڇلايو آهي، پر هاڻي جڏهن مونکي اوهان مان ڪن جي صلاحيت ۾ قربانيءَ جي جذبي جو يقين پيدا ٿيو آهي، تنهن توهان کي تصوير جو ٻيو رخ ڏيکارڻ کان نٿو هٻڪان.

دنيا بقائي اصلح جي جدوجهد ۾ مشغول آهي. هر فرد، هر جنس، هر قوم ۽ ملڪ زندگيءَ جي بقا لاءِ مقابلي ۾ رڌل آهي. اسان سنڌ جا قديم باشندا به ان عام قانون کان مستثنيٰ ٿي نٿا سگهون.

برصغير جي ورهاست ۽ پاڪستان جي قيام بعد اسان کي گهڻن آسرن ۽ اميدن ۾ نا اميدي نصيب ٿي آهي.

ڪو وقت هو جو اسان سنڌي عوام جي مشڪلاتن جو باعث هندو مستقل مفاد کي سمجهندا هئاسون. ليڪن ان جي هٽڻ بعد به حالتون درست نه ٿيون ته پنهنجي راءِ بدلي ملڪ جي جدا جدا حڪومتن جي ڪارڪنن کي ان پست حاليءَ لاءِ جوابدار سمجهڻ لڳاسون. ۲۴ سالن ۾ ۱۱ مرڪزي حڪومتون تبديل ٿيون آهن، پر انهن جي تبديليءَ سان به ملڪ جون حالتون نه سڌريون آهن.

سنڌين مان ڪيترا سنڌي انهيءَ پست حاليءَ جو ڪارڻ زميندار، تاجر، ڪاموري، پير ۽ ملا کي سمجهن ٿا ته ٻيا ٻاهران آيل مهاجر، پنجابي مستقل مفاد کي ان جو باعث شمار ڪن ٿا، ته ٽيان مورڳو ٻاهرين سامراجي حڪومتن جي دست اندازيءَ کي ان لاءِ جوابدار ٺهرائين ٿا. اڄ آءٌ اوهان کي اندر ۾ جهاتي پائي صحيح حقيقت سمجهڻ لاءِ توجه ڇڪائيندس.

جي انهيءَ پست حاليءَ جو ڪارڻ رڳو هندو مستقل مفاد هجن ها ته انهن جي وڃڻ بعد حالتون درست ٿي وڃن ها، پر حالتون نه

سڌرڻ ڪري اسان چئي سگهون ٿا ته ساري خرابيءَ جو باعث صرف اهي نه هئا. جي انهيءَ اسان جي پستيءَ جو ڪارڻ پاڪستان جون حڪومتون هجن ها ته حڪومتون تبديل ٿينديون رهيون آهن، انهيءَ تبديليءَ بعد حالتن ۾ ٿورو اچڻ گهرجي ها، پر نه آيو آهي تنهنڪري رڳو انهن کي جوابدار ٺهرائڻ به صحيح نه ٿيندو.

اها ڳالهه برابر آهي ته ۲۰ لک مهاجر ۸ لک پنجابي ۱۰ لک پٺاڻ ٻاهران لڏي اچي سنڌ جي معيشت تي حاوي ٿيا آهن.

انهن جي اچڻ ڪري اسان جي زمين، واپار، ڪارخانن، نوڪرين ۽ ٻين سياسي ۽ اقتصادي ڳالهين تي بلاشبه اثر پيو آهي.

پر اسان کي ڏسڻو آهي ته اهي زور بار هتي آيا آهن يا فطري قانون مطابق ڪنهن خال ڀرڻ لاءِ آيا آهن.

جيڪڏهن ڪنهن خال ڀرڻ لاءِ نه آيا هجن ها ته بروقت تصادم ٿئي ها پر اهو نه ٿيو ۽ هو مٿ ماٿ مٿيءَ ۾ معاشري ۾ سمائجي رهيا آهن.

هاڻ بقائي اصلح جي قانون مطابق اسان کي سندن مقابلي ۾ جڏهن پنهنجي پست حالي جي پروڙ پوڻ لڳي آهي تڏهن حسب عادت ڏوهه مٿن اڇلايون ٿا بهتر اهو ٿيندو ته اندر ۾ جهاتي پائي پنهنجو قصور به ڏسون.

هندو مستقل مفاد اسان جي عوام جو استحال چو ٿي ڪيو. اسيمبليءَ ۾ ميمبر ته سنڌي مسلمانن جا گهڻا هئا. جيڪڏهن ذاتي اقتدار ۽ مفاد خاطر سنڌي مسلمان ميمبر پاڻ ۾ وڙهي هندو ميمبرن جا محتاج بڻيا ته ان ۾ ڏوهه نه صرف وڏيرا ڪلاس مسلمان ميمبرن جو هو پر مسلم ووٽرن جو به هو جن کين چونڊي موڪليو ٿي. ووٽر واقعي سياسي شعور کان عاري هئا. ڪڏهن پير جي نالي ۾، ڪڏهن سردار ۽ زميندار جي اثر هيٺ، ڪڏهن پئسي جي لالچ تي، ڪڏهن اسلام جي نالي ۾، ڪڏهن عوام جي دوکي هيٺ گمراه ٿي ووٽ پئي ڏنا آهن. پر اسان جي مڊل ڪلاس ۽ پڙهيل طبقو ڇا ڪيو.

مڊل ڪلاس ۾ سنڌي ڪامورا، ننڍا واپاري، ڊاڪٽر، وڪيل وغيره اچي وڃن ٿا. پڙهيل ۽ دانشور طبقي ۾ شاگرد، اديب، استاد ۽ صحافي وغيره شامل هئا.

اچو ته نظر پائي ڏسون ته انهيءَ معاملي ۾ هن ڪهڙو ڪردار ادا ڪيو آهي. اوهان ڄاڻي ڏسندا ته هنن جو نه ذهن صاف هو نه اخلاق درست هو.

ذهن جي صاف نه هئڻ ڪري هنن مسلم ليگ ليڊرن کي اسلام جو علمبردار تسليم ڪيو ۽ پيپلس پارٽي جي ليڊرن کي عوامي نمائنده شمار ڪيو.

اخلاق جي درستي نه هئڻ ڪري هنن ابتدا کان وٺي هر صاحب اقتدار گروه جي پوئلڳي ڪري پنهنجا مقصد حاصل پئي ڪيا آهن. رشوت خوري، بليڪ مارڪيٽي، ذخيره اندوزي، نوڪرين جو حصول، خوشامد سندن مکيه ڪارناما هئا.

اهي ئي ڪارڻ آهن جنهنڪري اسان پوئتي پيل آهيون.

هن وقت اسان جي شاگرد ۽ دانشور طبقي جي ڪجهه حصي ۾ واقعي قومي بيداري ۽ سياسي شعور پيدا ٿيو آهي. پر اسان جا اهي ڪارڪن پنهن جي طبقي جي رهيل ماڻهن جي ذهن صاف ڪرڻ ۽ اخلاق جي درستي جي عيوض گهڻو توجهه اڳي وانگر پين تي ڏوهه اڇلڻ طرف ڏئي رهيا آهن.

آءٌ سمجهان ٿو ته وقت آيو آهي ته اهو طريقو بدلي پنهن جي درستي طرف توجهه ڏيڻ گهرجي.

شاگرد ۽ دانشور اسان جي قومي تحريڪ جا روح روان آهن. مستقبل ۾ سنڌ جي سياسي آزادي، اقتصادي خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقيءَ جو مدار هنن تي آهي ۽ ملڪي ذميوارين جو بار به سندن ڪلهن تي پوڻ وارو آهي.

ان لاءِ مونکي معاف ڪندا جيڪڏهن ڪي ڪوڙيون حقيقتون اوهان جي سامهون پيش ڪريان.

هڪ طرف لکها پاهريان ماڻهو تعليم، پيسي، ذهني ۽ هنري صلاحيت وارا اچي ملڪ تي تسلط ڄمائي ويٺا آهن. ته، ٻي طرف اوهان جي مٿاهين طبقي ۽ سياستدانن جيڪو ذهني صلاحيت ۽ سياسي اخلاق جو ڏيوالو ڏيکاريو آهي سو توهان جي اکين جي سامهون آهي.

هن وقت اوهان جو فرض اهو هئڻ گهرجي ته، اعليٰ تعليم حاصل ڪريو، ذهني صلاحيت پيدا ڪريو، پاڻ مان معاشري جو بهترين گروه پيدا ڪريو.

ليڪن ڇا ٿو ڏسان ته تعليم حاصل ڪرڻ وارن جو گهڻو تعداد آرٽس ۽ لاڪاليجن ۾ پريو پيو آهي جنهن وسيلي نه ايتريون نوڪريون ملي سگهنديون، نه وڪالت پيشي مان نفعو حاصل ٿيندو. سائنس، انجنيري، ميڊيڪل ڪاليجن ۾ جيڪي شاگرد داخل ٿين ٿا تن بابت پڌي رهيو آهيان ته سال جو گهڻو حصو گهمڻ ڦرڻ ۾ گذارين ٿا آخر جا مهينو ٻه پڙهي امتحان ۾ ڪامياب نه ٿيڻ جي خوف کان ڪاپي ڪري امتحان پاس ڪرڻ گهرن ٿا.

اهي شاگرد پاهران آيل صالح ماڻهن سان ڪهڙو مقابلو ڪري سگهندا جي ممتحنن کي پستول ڏيکاري ڇرن جا دڙڪا ڏيئي ڪاپي ڪري امتحان پاس ڪرڻ جو ڪردار ادا ڪن ٿا يا مارڪن جي گهٽتائي جي حالت ۾ بک هڙتالون يا اسٽرائيڪ ڪن ٿا.

خدا جو شڪر ڪريو جو مهاجرن ۽ پاهران آيل ماڻهن جو ڪثير تعداد اڃان انڪار وطن جي بنياد تي قومي نظريه ۾ وسواه رکيو ويٺو آهي. سنڌ کي وطن سمجهي ان جي مفاد کي بيروني مفاد تي ترجيح ڏيڻ نه سکيو آهي. نه اڃا سنڌي زبان ۽ ڪلچر کي قبول ڪيو آهي.

ڊڄو ان ڏينهن کان جڏهن اهي ماڻهو پاڻ کي سنڌي قوم جو جزو سمجهي، سنڌ کي وطن تسليم ڪري سنڌي زبان ۽ ڪلچر کي پنهن جو ڪري ويندا. پوءِ اوهان وٽ مقابلي لاءِ ڪاٻ شيءِ نه رهندي.

خدا سائين قرآن ۾ فرمائي ٿو ته:

ان الارض لله يرثها من يشاء من عباده

يعني زمين خدا جي ملڪيت آهي، انجو وارث پنهن جي بندن مان انهن کي ڪندو جن کي گهرندو. ٻي جاءِ تي ائين بہ فرمايل آهي تہ خدا جا پسنديده صالح بندا ئي ٿي سگهن ٿا.

دنيا ۾ ڪيتري قومون عاد، ثمود وغيره آيون. صالح نہ هئڻ ڪري صفحہ هستي تان متجي ويون. قدرت ڪنهن جي طرفدار نہ آهي. اوهان بہ جي صلاحيت پيدا نہ ڪندا تہ اوهان کي نئي مقابلي ۾ ڪوبہ بچائي نہ سگهندو. ذهني صلاحيت ۽ اخلاقي درستي زندگيءَ جي مقابلي ۾ ڪارآمد شيون آهن.

سنڌ سان وابستگي، زبان سان محبت، قديم روايات ۽ ڪلچر سان دلچسپي اوهان جا مشعلِ راهِ هئڻ گهرجن.

سنڌ کي اتحاد انساني، امن عالم، ترقي نوع انسان لاءِ پيغام آهي، اوهان کي ان پيغام جو مشنري ٿي ڪم ڪرڻو آهي.

مونکي معلوم ٿيو آهي تہ شاگردن مان ڪي حڪومت جا پوئلڳ ۽ ڪي مخالف آهن. اها ڳالهہ ٺيڪ نہ آهي. اوهان کي پنهنجو وقت پڙهڻ ۽ صحيح معاملي فهمي جي معلومات لاءِ صرف ڪرڻو آهي.

توهان کي هن وقت نہ وزير بڻجڻو آهي نہ انهن جو دوالي بند ٿيڻو آهي، حڪومت ۾ ڪير هجن يا نہ هجن ان سان اوهان جو واسطو نہ هئڻ گهرجي.

گاءِ رفت خر آمد مرا ازين چہ سود

مير صاحب گورنر ٿيو تہ چا، جي نڪتو تہ ڪهڙي وڏي ڳالهہ ٿي. هو نہ عوام خاطر حڪومت ۾ داخل ٿيو هو نہ اسلام واسطي نڪتو آهي. اوهان کي سنڌ جي مسئلن سان واسطو رکڻ گهرجي. آل پاڪستان جا مسئلا انهن کي نيبهہ هجن، جن کي اقتدار جي بک هجي.

موجوده حڪومت خلاف متحده محاذ جو بنيادِ شخصي ۽ فروعي اختلافن تي مبني ڏسڻ ۾ اچي ٿو، نظريہ پاڪستان، اسلامي آئين ۽

مضبوط مرڪز بڻيت مخالف محاذ جي اڪثر ميمبرن ۽ حڪومت جي پاليسي ۾ اختلاف ڪونہ آهي.

اسان موجوده حڪومت جي ڪيترن ڪارنامن مان راضي نہ آهيون پر تعجب، مسلم ليگ، جميعت ۽ جماعت اسلامي جي گڏيل چون چون جي مربي مان ڪابہ اميد رکي نٿا سگهون. جيڪڏهن موجوده حڪومت جا ليڊر سٺي صحبت، نيڪ صلاحڪار رکي، اخلاق درست ڪري انتقامي ڪاروائين کان گوشو ڪن تہ گهڻو ڪجھ ڪري سگهن ٿا. پر اهو سندن ڪم آهي. بهتر ائين آهي تہ اسان پڻ کي مشوره ڏيڻ يا ڏوھ مڙهڻ عيوض پاڻ کي درست ڪرڻ ۽ اخلاق مدارڻ طرف توجھ ڏيون.

اسان کي هاڻ نيگيٽو (منفي) ڳالهين ڪرڻ بدران پازيٽو (مثبت) ڳالهيون ڪرڻ گهرجن. جيڪڏهن اسان ملڪ جي سياسي آزادي، اقتصادي خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقيءَ لاءِ ڪم ڪرڻ گهرون ٿا تہ پاڻ کي ان ڪم لاءِ تيار ڪرڻو ائٿون.

١- انڪري عام ماڻهن وٽ وڃي جلسن ۾ تقريرون ڪرڻ عيوض شاگردن ۽ دانشورن کي پاڻ ۾ ملي مختلف مسئلن تي بحث مباحثا ڪري پنهنجي برادري جا ذهن صاف ڪرڻ گهرجن.

٢- ڪاليجن ۽ يونيورسٽين کي ذهني عبادتگاهون سمجهي انهن کي سياسي سازشن جا مرڪز نہ بنائڻ گهرجي.

٣- سنڌي شاگردن کي ملڪ جي تعمير ۾ حصي وٺڻ لاءِ پوري طرح پڙهي مقابلي ۾ امتحان پاس ڪرڻ لاءِ تيار ٿيڻ گهرجي.

٤- ڪاليجن ۽ يونيورسٽين اندر سرڪاري عهديدارن ۽ مخالف ليڊرن کي شاگردن سان سياسي ڳالهيون نہ ڪرڻ گهرجن.

٥- شاگردن کي سمورو وقت پنهنجي پڙهڻ ۾ مشغول رهڻ گهرجي، سواءِ انهن شاگردن جي، جن کي آئينده هلي ملڪ جي قسمت بدلائڻ لاءِ مکيہ بهرو وٺڻ جي خواهش آهي پر انهن کي بہ ڇٽي جي جي وقت ۾ اهي ڪم ڪرڻ گهرجن.

٦- مون کي پڻ ڏاڍي تعجب لڳو آهي ته اڪثر ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جا سنڌي شاگرد پوري طرح انگريزي ۽ ڳالهائي نٿا سگهن، ٨٠ سيڪڙو شاگرد ڪتابن پڙهڻ جي عيوض ڪچهرين ۾ وقت گذاري امتحانن کان اڳ سال جو گهڻو پاڱو گهمندا وتن ٿا.

٧- مونکي هي ڏاڍي ۽ تعجب ٿئي ٿو ته ڪاليجن، يونيورسٽين ۽ اسڪولن ۾ حڪومتي ڪارندن جي سفارشن تي استادن رکڻ ڪري تعليمي معيار گهٽبو وڃي.

٨- شاگردن کي معمولي ڳالهين تان ڪلاسن جو بائيڪاٽ يا بک هڙتالون بند ڪرڻ گهرجن، اهڙي طرح سندن مجموعي قوت جي اثر کي گهڻو نقصان پهچي ٿو.

٩- سرڪار کي سڀني ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ ملٽري ٽريننگ ڪمپلسري ڪرڻ گهرجي، جي سرڪار ان طرف توجهه نه ڏي ته ادارن جي منتظمين طرفان اهڙو انتظام ٿيڻ گهرجي.

١٠- شاگردن ۽ دانشورن کي حڪومت کي عرض ڪرڻ يا ان جي مخالفت ڪرڻ جي عيوض ملڪي حقن جي حفاظت ۽ حصول لاءِ منظم ٿيڻ گهرجي.

ڪجهه ڳالهيون آءٌ حڪومت وقت جي ڌيان تي آڻڻ ۽ گهران ٿو اميد ته هو غور ڏئي پڙهندا.

١- هر جمهوري ملڪ ۾ مذهب، سياسي نظريي ۽ عقائد جي علحده رکڻ ۽ پرچار ڪرڻ جي اجازت ٿئي ٿي، ايتري قدر جو جيڪڏهن ڪو ماڻهو مذهب بدلائي ٿو ته ان تي به اعتراض ڪونه ڪيو وڃي ٿو، ليڪن هتي پاڪستان ۾ گهڻي وقت کان وطن، زبان، ڪلچر، تاريخي روايات، سياسي ۽ اقتصادي مفاد جي بنياد تي قوميتن جي نظريي رکڻ ۽ انجي اظهار ۽ سيڪيولر طريقهء حڪومت جي عقيده رکڻ وارن خلاف حڪومتن طرفان بندش وڌي وڃي ٿي. اهي طريقا هاڻ بند ڪرڻ گهرجن ورنه اهي تحريڪون پردي پنيان وڃي خوفناڪ نتيجن جو باعث بڻيون.

٢- شاهوڪارن، زميندارن خلاف گفتگو ڪرڻ تي اعتراض

ڏٺو ڪيو وڃي پر برسراقتدار پارٽين خلاف گفتگو ڪرڻ وارن تي انتقامي ڪارروايون ڪرڻ جو دستور بند ٿيڻ گهرجي ٻي صورت ۾ جمهوريت بحال ٿي نه سگهندي.

٣- جهڙي طرح پاڪستان جي بقا ۽ تحفظ لاءِ گفتگو ڪرڻ جي اجازت آهي اهڙي طرح سنڌ، بلوچستان وغيره حصن جي قومي تحفظ، سياسي آزادي، اقتصادي خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقيءَ جي ب اجازت هئڻ گهرجي، مستقل مفاد طرفان صوبن جي مفاد لاءِ گفتگو کي غدارانه تحريڪ يا خلاف پاڪستان تحريڪ جا بهتان رکي دٻائڻ جو دستور بند ٿيڻ گهرجي.

٤- جهڙي طرح جمهوريت جي بقا لاءِ اڪثريت جي راءِ کي اهميت ڏني وڃن ٿي. اهڙي طرح شخصي آزادي، لساني قوميتن جي بحالي کي ب اهم سمجهڻ گهرجي.

٥- صدر پيٽي کي سنڌس پارٽيءَ کي وڌائڻ عيوض جنهن ۾ طرح طرح جا خوشامدڙيا گڏ ٿي ويا آهن. پارٽيءَ ۾ سلجهيل صلاحڪارن، صحيح ڪارڪنن ۽ بااخلاق ماڻهن جي گڏ ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

٦- صدر صاحب وقت بوقت نظريه پاڪستان، اسلامي حڪومت ۽ مضبوط مرڪز جي هام هڻي ٿو. جيڪڏهن واقعي ائين آهي ته نعپ، مسلم ليگ، جماعت اسلامي، جميعت علماءَ جي مخالفت نه ڪرڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته انهن کان وڌيڪ مذڪوره بالا نظرين جو حامي ڪيس مشڪل ملندو.

هاڻ چند الفاظ مخالف محاذ جي خدمت ۾ ب عرض ڪندس.

اوهان مان اڪثر گروه نظريه پاڪستان، اسلامي حڪومت ۽ مضبوط مرڪز جي هام هڻندڙ آهن. جيڪڏهن واقعي ائين آهي ته صدر پاڪستان پيٽي جي مخالفت ڇڏي ڏيو ڇاڪاڻ ته ان کان وڌيڪ مذڪوره بالا مقاصد جو حامي مشڪل ملندو.

(الف) جناح صاحب سنڌس پهرين آئين ساز اسيمبلي جي تقرير

۽ نظريه پاڪستان ڪي ختم ڪيو هو ليڪن ڀٽي صاحب نظريہ پاڪستان سان وفاداريءَ جو حلف ڪنيو آهي.

(ب) هن صاحب باوجود غيرفرقيوارانہ جماعت جي ليڊر هئڻ جي آئين ڪي اسلامي بنائڻ جو وعدو ڪيو آهي.

(ت) هي صاحب مرڪزي حڪومت کي مضبوط بنائڻ جهڙي مسئلي تي اوهان جو ساٿي آهي.

(ث) هي صاحب پيپلس پارٽيءَ جي اڪثريت بنگلا ديش جي تسليم ڪرڻ جي فائدي ۾ هئڻ جي باوجود اوهان مان جماعت اسلامي ۽ مسلم ليگ وغيره جماعتن جي رضامندي خاطر اڃا بنگلا ديش کي تسليم نٿو ڪري.

(ح) مخالف پارٽيءَ وارؤ، اوهان جيڪڏهن پاڪستان کي موجوده صورت ۾ بچائڻ گهرو ٿا تہ هن جي حڪومت سان تعاون ڪريو. ڇاڪاڻ تہ هي پاڪستان جي بچائڻ جي آخري اميد اٿو.

(ج) هر ذي فهم ماڻهو سمجهي سگهي ٿو تہ باوجود مذڪوره بالا ڳالهين جي بہ اوهان هن جي مخالفت ڪريو ٿا، سا ڪن مڪي، اصولي ڳالهين تي مبني نہ آهي بلڪ اقتدار جي حصول يسا فروعي ڳالهين سبب آهي. تنهنڪري اوهان کي دوباره پنهنجي روش تي غور ڪرڻ گهرجي تہ پنهنجي مقصدن جي حمايت ڪريو ٿا يا موروثي ان کي نقصان پهچائي رهيا آهيو.

سنڌي شام جي موقعي تي

محترم جي- ايم- سيد جي ڪيل تقرير

٣١ مارچ ١٩٧٣ع

عزيز دوستو:-

اوهان سان شام ملهائڻ ياقوتي ڪائڻ جي برابر آهي. هيءَ وقت تي ضروري ٿئي ٿو ته ڪجهه پڌجي ۽ ڪجهه ٻڌائجي. مون اوهان کي ٤ مارچ تي آگاهه ڪيو هو، ته سکهوٽي وقت اچڻ وارو آهي جڏهين اوهان تي وڏين جوابدارين جو بار پوي. تنهن لاءِ اوهان کي تيار ٿيڻو آهي، صرف صالح ۽ لائق ماڻهو ان امتحان مان ڪامياب ٿي نڪرن ٿا. جيل ۾ وڃڻ ۽ لٺيون جهلڻ سولو ڪم آهي، پر جوابداري جو بار سنڀالڻ اوکو آهي. ان ڪم جي سرانجامي لاءِ اوهان کي مخلص ڪارڪنن جو گروهه پيدا ڪرڻو پوندو. جي سنڌ جي سياسي، سماجي، اقتصادي، مسئلن کي پوريءَ طرح سمجهي سگهن ۽ سندن ذهن صاف ٿيڻ بعد هم خيال ڪارڪنن جو تعداد وڌائين.

اوهان کي هيٺين مسئلن تي غور فڪر بعد صحيح نتيجن تي پهچڻو آهي: .

(١) قومي نظريي:-

جي مختلف تصورن جي معلومات حاصل ڪرڻ بعد هڪ نظريي

ڳي قبول ڪرڻو آهي. آءُ غور فڪر ۽ تجربي بعد اُن نتيجي تي پهتو آهيان، ته سنڌ جا رهاڪو زبان، ڪلچر، تواريخي روايات، سياسي ۽ اقتصادي مفاد جي بنياد تي جدا قوم آهن، ۽ قومن جي حق خودارادي جيءَ آڌار تي سنڌي سياسي، اقتصادي ۽ ڪلچرل آزادي، خوشحالي ۽ ترقي لاءِ پاڻ فيصلا ڪرڻ جا حقدار آهن.

(٢) سنڌو ديش:-

برصغير پاڪ هند ۾ هزارن ورهين کان جداگانه تاريخي ملڪ رهيو آهي ۽ دنيا جي ٻين ملڪن وانگر کيس پنهنجي مستقبل جي فيصلي ڪرڻ جو هرڪو حق آهي.

(٣) سنڌ جي زبان:-

زمانه قديم کان سنڌي زبان رهي آهي. اها پاڪستان ۾ سڀ کان زياده جهوني ۽ شاهوڪار زبان آهي. ان ڪري ملڪ جي سرڪاري ۽ قومي زبان ٿيڻ جو ان کي هرڪو حق آهي.

(٤) ملڪي آئين سازي:-

جي مسئلي کي سمجهڻ لاءِ ٻهرين ان ڳالهه جو فيصلو ڪرڻو پوندو، ته آئين هڪ قوم جي بنياد تي ڏاهيو وڃي ٿو يا چئن قومن جي بنياد تي- ٻهرين نظريه مطابق سنڌي اقليت ۾ ٿي پين اڪثريت وارن صوبن جي ڪثرت راءِ جا محتاج ٿيندا. ٻئي مطابق ڪوبه آئين سنڌين جي رضامندي کان سواءِ نهي نه سگهندو.

(١) هڪ قومي نظريه جي آڌار تي اڪثريت وارو صوبه سنڌس تعداد پيسي ملٽري ۽ سول سروس جي آڌار تي سنڌ تي حاوي رهندو. جنهن ڪري هو سنڌ جي پيسي ۽ سنڌ تي مسلط رهندو.

(٢) ان نظريه جي آڌار تي سنڌ جي ڪمائي، ٽيڪس، زمين، ڪارخانه ۽ نوڪرين تي ٻين ملڪن جو استحصال رهندو.

(۳) ان نظريہ جي آڌار تي هتان پيسا ڪمائي ماڻهو ٻاهر کڻي ويندا.

(۴) ان نظريہ جي آڌار تي نظريہ پاڪستان، اسلامي آئين، مضبوط مرڪز جي چٽيي مان نڪري نہ سگهندا سون.

(۵) ان نظريہ جي آڌار تي ٻاهرئين معاملا، واپار، بئنڪن، ريلوي، پوسٽ، ريڊيو، ٽيليويزن ٽيليگراف، ڪاٽين، اقتصادي ادارن تي مرڪزي حڪومت جو قبضو رهندو.

(٦) ان نظريہ جي آڌار تي دفاع، خارجہ معاملات ۽ ڪرنسي کان سواءِ ٻين ڪاتن تي بہ مرڪز کي اختيار رهندا.

(۷) ان نظريہ جي آڌار تي مرڪزي اسيمبلي ۾ سنڌين کي آبادي جي لحاظ تي نمائندگي ملندي.

(۸) ان نظريہ جي آڌار تي مرڪزي حڪومت جي نوڪرين ۾ سنڌين کي هن وقت وانگر صرف هڪ سيڪڙو نوڪريون ملنديون.

(۹) ان نظريہ جي آڌار تي سول سروس مرڪزي حڪومت جي هٿ ۾ رهڻ ڪري صوبائي خودمختياري اجائي ٿي پوندي.

(۱۰) ان نظريہ جي آڌار تي ملڪ جي قومي زبان غير ملڪي زبان اردو ٿيندي.

(۱۱) ان نظريہ جي آڌار تي ملڪ ۾ مذهب ۽ سياست گڏيا رهندا.

(۱۲) ان نظريہ جي آڌار تي پر وارن ملڪن سان مخاصمت جي پاليسي جاري رهندي.

(۱۳) ان نظريہ جي آڌار تي ٻين صوبن جي ماڻهن کي سنڌ ۾ ڪالونائيز ڪرڻ جي ڇوٽ هوندي.

(۱۴) ان نظريہ جي آڌار تي سوشلزم پوري طرح رائج ٿي نہ سگهندو.

(٥) سنڌي ڪلچر :-

سنڌين ڪي گڏريل ڇهن هزارن ورهن جي تاريخ آهي جنهن جي بنياد تي هنن پنهنجو قومي ڪردار ۽ ڪلچر ڏاهيو آهي. اهي اسان جا قومي ورثا آهن انهن کي وساري نه ـ ون آيل ماڻهن جي ڪلچر ۾ سمائجي وڃڻ اسان لاءِ پاڻ وسارڻ جي برابر ٿيندو.

(٦) سامراجي مفاد جو استحصال :-

اسان کي ان ڳالهه بابت به ذهن صاف ڪرڻا آهن، ته اهي ڪهڙا مستقبل مفاد آهن جي اسان جو استحصال ڪن ٿا. ٿوري غور بعد پتو پوندو ته مهاجر پنجابي مستقل مفاد اسان جي سياسي آزادي سلب ڪريو ويٺا آهن. اسان جي اقتصاديات تي قابض آهن اسان جي ڪلچر تي غلبه ڪري ويا آهن، ان جي سدباب لاءِ ويچار ڪرڻو اٿو.

(٧) قوم پرستي ڇاکي چئجي ٿو:-

متي چئي آيو آهيان ته اسان سنڌين جي جدا گانه قوم ۾ مڃون ٿا، پر ڏسڻو آهي ته سنڌي قوم پرستيءَ جا بنيادي متا ڪهڙا آهن ؟ منهنجي نظر ۾ اهي هيٺيان تي سگهن ٿا :

(الف) سنڌ جي جدا ملڪ هئڻ ۾ ويساهه رکڻ.

(ب) پاڪستان هڪ ملڪ نه بلڪ ڇهن جدا ملڪن جو مجموعو آهي ۾ اعتماد رکڻ.

(ت) سنڌي، وطن، زبان، ڪلچر، تواريخي روايات، سياسي ۽ اقتصادي مفاد جي بنياد تي جدا قوم آهن.

(ث) سنڌي جدا قوم جي حيثيت ۾ پنهنجي مستقبل بابت فيصلي ڪرڻ جو حق رکن ٿا.

(ج) سنڌي قوم پرستيءَ جي راهه ۾ رڪاوٽون ـ نظريه پاڪستان،

اسلامي نظام حڪومت ، مضبوط مرڪز ۽ پاڪستان جا مجموعي مفاد - آهن .

(٨) سيڪيولر نظام حڪومت :-

ساري دنيا ۾ حڪومتي نظام سيڪيولر بنيادن تي ٻڌل آهن ، ۽ هتي پاڪستان ۾ هڪ سامراجي مستقل مفاد عوام جو توجه ملڪ جي حقيقي مسئلن کان هٽائڻ لاءِ اسلامي نظام حڪومت جو راڳ ڳائي رهيو آهي . ان جو مقصد عقل جي عيوض مذهب جي نالي ۾ ملا جي اثارتي هيٺ حڪومت هلائڻ آهي، جي اڪثر سرمائيدار ۽ حاڪم جا ايجنٽ ٿي ڪم ڪن ٿا.

(٩) صحيح جمهوريت ڇا آهي:-

صحيح جمهوريت ۾ هيٺين ڳالهين جو هجڻ ضروري آهي :

(الف) ان ۾ هڪ قوم جو ٻي قوم تي سنڌس اڪثريت - قابليت، تشدد، پيسي ۽ ذهن جي آڌار تي تسلط قائم نه رهي.

(ب) جنهن ۾ هڪ گروه يا طبقو ٻئي گروه يا طبقي جو اقتصادي استحصال نه ڪري سگهي ۽ ملڪ جي جملي ماڻهن کي هڪ جهڙا موقعا ۽ حق حاصل هجن.

(ٿ) جنهن ۾ شاهوڪار ڪارخانيدار، ملا ۽ پير کي سياست ملڪ ۾ دست اندازي ڪرڻ تي بندش هجي .

(١٠) سوشلزم ڇا آهي:-

ان جو مقصد ملڪ جي جمله پيداوار جي ذريعن ، ورهاست ۽ پيسي تي عوامي حڪومت جو تسلط هجڻ آهي، جا ان کي ماڻهن جي مجموعي مفاد لاءِ ڪتب آڻيندي . ان ۾ شخصي ۽ طبقاتي استحصال جا رستا محدود ڪيل هوندا آهن . ان جو بنياد حقائق دهر ۽ عقل

جي بنياد تي ٿيل آهي. مذهب ۾ شخصي ۽ طبقاتي مفاد کي تحفظ ڏنو وڃي ٿو، جنهن ڪري سوشلسٽ معاشري جي حصول ۾ رڪاوٽ پوي ٿي، اسلامي سوشلزم ٺهندڙ ئي ڪونه آهي.

(١١) اسلامي آئين ۽ اسلامي نظام حڪومت:-

ملڪ جو آئين معاشري جي حالتن مطابق ٺاهيو ويندو آهي. ساڳي طرح نظام حڪومت به حقائق ملڪ جي آڌار تي هلايو وڃي ٿو. تنهنڪري اسلامي آئين يا نظام حڪومت ٺهندا ئي ڪونه آهن. جيڪي اهڙي گفتگو ڪن ٿا، سي يا دوکيباز يا بيوقوف آهن.

(١٢) سنڌوديش جي معنيٰ ڇا آهي:-

سنڌوديش جي معنيٰ سنڌوطاس جي موجوده سنڌ ملڪ واري ايراضي آهي. اهو ملڪ هزارن ورهين کان پنهنجي علحده حيثيت قائم رکي آهي. سنڌ ۽ سنڌوديش ۾ تفاوت اهو آهي، ته سنڌ ۾ ساري انڊس ويلي وارو ملڪ اچي وڃي ٿو، پر سنڌوديش ۾ صرف موجود سنڌ جي ايراضي آهي. جيئن بنگال جي معنيٰ ايرندو ۽ الهندو بنگال آهي ۽ بنگلا ديش جي معنيٰ صرف ايرندي بينگال وارو آزاد ملڪ آهي.

سنڌو ديش جي نالي وٺڻ مان اسان جو مقصد ان خط زمين جي سياسي آزادي، اقتصادي خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقي ٿئي ٿو، جا هن وقت صوبي سنڌ تي مشتمل آهي.

(١٣) سنڌي قوم جي تڪميل:-

اها حقيقت آهي ته سنڌ جا رهاڪو علحده قوم سڏائڻ لاءِ حقدار آهن. پر ان ڳالهه کان به انڪار ڪري نٿو سگهجي ته هڪ فعال باغيرت ۽ يڪ جهت قوم بڻجڻ لاءِ جنهن قومي عصبيت جي ضرورت ٿئي ٿي، اها اڃان پيدا ڪري نه سگهيا آهيون. ان جي راه ۾ جي رڪاوٽون آهن، تن جي دور ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻي پوندي.

ملان، پير، وڏيرو، غلام صفت مڊل ڪلاس جي اڪثريت ان ۾ رڪاوٽون آهن.

(١٤) پاڪستان ۽ سنڌ:-

سنڌ پاڪستان کانسواءِ رهي سگهي ٿي، پر پاڪستان سنڌ کانسواءِ قائم رهڻ مشڪل آهي. پاڪستان جي قيام جو مدار حڪمران طبقي جي سنڌ سان برتاءُ تي آهي. جيڪڏهن هنن سنڌين موجوده ذهنيت ۾ تبديلي آڻي سنڌ ۽ سنڌين جي وجود کي تسليم نه ڪيو ۽ انهن کي سنڌين واجبي حق نه ڏنا، ته دنيا جي ڪابه طاقت پاڪستان کي قائم رکي نه سگهندي.

(١٥) پاڪستان جون سياسي پارٽيون:-

پاڪستان ۾ موجوده سياسي پارٽيون سواءِ جيئي سنڌ ۽ خدائي خدمتگار جي سڀ آل پاڪستان جماعتون آهن. اهي بنيادي طرح نظريه پاڪستان جي بنياد تي ٻڌل آهن. جنهن ۾ سنڌ ۽ ٻين صوبن جي جداگانه حيثيت جو انڪار ڪيل آهي. انهن ۾ سنڌي قوم پرست جو داخل ٿيڻ سنڌ جي موت جي وارنٽ تي صحيح ڪرڻ جي برابر ٿيندو.

(١٦) حڪومتن جي پاليسي:-

سنڌين کي هر حڪومت جي پاليسي پرکڻ لاءِ ڪي ڪسوٽيون مقرر ڪري ان مطابق فيصلو ڪرڻو پوندو. منهنجي نظر ۾ هيٺيون ڳالهيون آهن، جن جي آڌار تي اوهان حڪومتن جي پاليسي بابت راءِ ظاهر ڪري سگهو ٿا:

١- نظريه پاڪستان ۾ اعتماد رکندڙ حڪومت سنڌين کي ڪڏهين به فائدو پهچائي نه سگهندي.

٢- مضبوط مرڪز ۾ اعتماد رکندڙ حڪومت سنڌ جي دشمن ٿيندي.

٣ - اسلامي آئين يا اسلامي نظام حڪومت ۾ مڃيندڙ حڪومت سنڌ لاءِ نقصانڪار ٿيندي.

٤- اصولن تي هلڻ بجاءِ اقتدار جي قيام کي ترجيح ڏيندڙ حاڪم سنڌ جا خيرخواه ٿي نٿا سگهن .

٥- سنڌين جي جدا گانہ قوم ۽ سنڌوديش کان انڪار ڪندڙ حڪومت سنڌ دشمن شمار ڪري سگهجي ٿي .

(١٧) سنڌين لاءِ مفيد خارجہ پاليسي :-

ٻاهرين ملڪن مان آمريڪا اسرائيل تان ٻار جهڪو ڪرائڻ خاطر پاڪستان کي ڀارت سان وڙهائڻ گهري ٿو ۽ هو سنڌس هٿيارن جي نيڪال لاءِ جنگجويانہ پاليسي جو حامي آهي. روس جي دشمني خاطر پاڪستان تي مهاجر پنجابي تسلط قائم رکڻ جو حامي آهي، چين ايشيا ۾ پنهنجي تسلط قائم رکڻ خاطر ۽ ايشيا جي طاقت کي ايشيا ۾ ڪمزور ڪرڻ لاءِ ڀارت دشمني اختيار ڪئي آهي. انهيءَ ڪري هو امريڪا جي پوئلڳي ۾ هلي ٿو. تنهن ڪري سنڌين لاءِ ڪنهن به حڪومت جي انهن سان دوستي نقصانڪار ثابت ٿيندي. ڀارت، روس، افغانستان، ايران ۽ عرب ملڪن سان دوستي سنڌ جي مفاد وٽان آهي.

(١٨) پٽن اسلامزم :-

هي نظريو فرسوده ۽ بيڪار ٿي چڪو آهي . آئينده مختلف ملڪن سان تعلقات سيڪيولر بنيادن تي ڪرڻ گهرجن . انهي نظريہ ۾ اعتماد رکڻ سان اڻ سڌيءَ طرح سنڌين کي سامراجي سازشن ۾ ڦاسائڻ برابر ٿيندو .

(١٩) سياسي اخلاق :-

سياست ۾ جهڙي طرح مڪيہ اصول مقرر ڪرڻ ضروري آهي .

اهڙي طرح انهن اصولن تي عمل ڪرڻ به لازمي آهي- هي ڳالهه ياد رکڻ جهڙي لائق آهي، ته جي ماڻهو شخصي اخلاق برقرار رکي نٿا سگهن، انهن کان اصولي اخلاق جي اميد رکڻ پنهنجي پيرن کان پير ڪهڙڻ جي برابر آهي. ابن الوقتي ۽ ڦرڻي پاليسي عارضي طرح ڪن شخصن کي وقتي فائدو ڏئي سگهي ٿي، ليڪن قومن ۽ ملڪن جي ديرپا مفاد لاءِ نقصانڪار ثابت ٿيندي.

(٢٠) ذهني قابليت ۽ صلاحيت:-

ڪي به افراد يا گروه يا قومون حڪومت هلائڻ جون اهل ٿي نه سگهنديون، جيستائين انهن ۾ ذهني صلاحيت پيدا نه ٿي آهي. انهي کانسواءِ حاصل ڪيل اقتدار پاڻي جي ڦوٽي برابر آهي. جو هوا جي جهٽڪي سان ختم ٿي سگهي ٿو. تنهن ڪري جيستائين اوهان زمين جا وارث ٿيڻ گهرو ٿا ته، سياسي اخلاق ۽ ذهني صلاحيت جا حامل ٿيو.

(٢١) سياستدانن جا قسم:-

سياستدان ٻن قسمن جا ٿين ٿا:

هڪڙا پرئڪٽيڪل پاليٽيشن. سياست عملي جا پوئلڳ جي عارضي ڪاميابي يا اقتدار جي حصول لاءِ اصولن کي قربان ڪن ٿا. ٻيا آئيڊيلسٽ سياستدان، جي ملڪ ۽ قوم جي مجموعي نفعي لاءِ ڪي اصول مقرر ڪريو ان مطابق هلن ٿا ۽ ٻين کي ان تي هلڻ جي ترغيب ڏين ٿا انهن وٽ عارضي ڪاميابي يا اصولن کي قربان ڪرڻ بعد اقتدار جو قيام بي معني شيون آهن.

اهي ۽ ٻيا اهڙا سوال آهن جن بابت اوهان کي ذهن صاف ڪرڻا پوندا. بجاءِ ان جي جو اوهان ٻاهر نڪري حڪومت جي پاليسي يا ڪن پارٽين جي فائدي يا مخالفت لا ڪم ڪريو، بهتر ائين

آهي ته شاگرد برادريءَ جي ذهن صاف ڪرڻ لاءِ سندن تعليم ۽ ترغيب لاءِ وقت صرف ڪريو.

اوهان کي دعوت ڏجي ٿي ته ۱۲ شاگردن جا گروپ هفتي ۾ گهٽ ۾ گهٽ هڪ ڀيرو ملن. ڪن لاءِ موڪل وقت ملڪي مسئلن، سياسي نظرين ۽ اخلاقي ڳالهين جي وچ ۾ تميز حاصل ڪرڻ لاءِ مون وٽ سان ۾ رهي ڪچهري ڪري تربيت حاصل ڪري سگهن ٿا.

مٺان روهه رتيون ٿئين

سپيريئر سائنس ڪاليج خيرپورميرس ۾ ٢٠ اپريل ١٩٧٣ع تي محترم جي. ايم. سيد جي ڪيل تقرير

عزيز دوستو!

اسلام عليڪم ـ آءٌ اوهان جو نهايت شڪرگذار آهيان جو هيڏي پنڌ تان مون کي گهرائي مرحبا ڪئي اٿو. مون وٽ ان جي عيوض سواءِ چند جملن جي ٻيو ڪجهه ڪ آهي، جنهن سان اوهان جي شڪرگذاري ڪري سگهان.

عزيزو ـ آءٌ سمجهان ٿو ته اوهان مون سان محبت ان ڪري ڪريو ٿا جو مون کي سنڌ ۽ سنڌين سان محبت آهي.

ان ڳالهه کي مدنظر رکندي اوهان کي عرض ڪندس ته اوهان جيڪڏهن واقعي سنڌ ۽ سنڌين جي خدمت ڪرڻ گهرو ٿا ته، ان لاءِ ٻن ڳالهين جي سڃاڻپ نهايت ضروري اٿو.

(١) سنڌو ديس ڇا آهي؟

(٢) سنڌي قوم جون وصفون ۽ فرائض ڪهڙا آهن.

اوهان ضرور اها توقع رکندا هوندا ته انهن سوالن جي حل ڪرڻ ۾ آءٌ پنهنجي سمجهه آهر توهان جي مدد ڪريان. هاڻ ٻڌو ته ان بابت منهنجو رايو ڪهڙو آهي. منهنجي نظر ۾ سنڌو ديش (١) فطرت جي پيداوار (٢) قديم ۽ (٣) لازوال ملڪ آهي.

سنڌو ديس جي فطري پيدائش

سڪره ارض تي برصغير هند ۾ سنڌو ديس هڪ مستقل جاگرافيائي خطي جي حيثيت رکي ٿو. ان جو وجود قدرت جي پيداوار آهي، ان جون روايتون تاريخي آهن، سنڌو درياهه ان جي جسم جي شريان آهي، عربي سمنڊ ان جو پاسبان آهي، ان جا پهاڙ، ڊنڊيون، جبل، پٽون، ميدان طبعي ارتقا ڪري وجود ۾ آيل آهن. سنڌس زمين زرخيز، ماڻهو سڀاجهڙا ۽ محبتي آهن، مخالفن لاءِ ڦهري تلوار ۽ دوستن لاءِ ٿڌو گهڙو آهن.

اشداء علي الكفار رحماء بينهم

جو زنده مثال آهن. هتي جا رهاڪو، هتي جي زبان هتي جو ڪلچر، قومي ڪردار، زرعي ۽ معدني پيداوار هزارن ورهين جي قدرتي ارتقا جي پيداوار آهن. هر شيءِ جا فطرت جي پيداوار آهي سا اسلام جي قانون مطابق ٺهيل سمجهڻ گهرجي. هتي جا تهذيب ۽ تمدن ماڻهن جي ضرورتن ۽ زماني جي حالتن موجب قانون ارتقا مطابق هر وقت نون نيابن ذريعي تازا ۽ نوبنو بنيا آيا آهن.

سنڌين جي ذهني ساخت جذبه آزادي، جمهوريت، رواداري ۽ مساوات جي خمير سان ٺهيل آهي. ان ڪري ٻي ڪنهن ڌارين رهبري يا هدايت جي ضرورت نه آهي. هو ڪنهن جا غلام ٿي رهڻ لاءِ تيار نه آهن، پوءِ اها غلامي مٿن مذهب جي نالي ۾ ڇو نه مڙهي وڃي يا پاڪستان ۽ مسلم قوم جي دليي ۾ مسلط ڪئي وڃي.

’ايءَ نه مارن ريت جيئن سيڻ مٽائين سون تي‘.

ڪيترن ئي حملي آورن تلوار جي زور تي مٿن تسلط قائم ڪري اچي راڄ ڪيو آهي. ايراني، يوناني، عرب، پٺاڻ، مغل ۽ انگريز فاتح ٿي آيا ليڪن اهي سڀ هليا ويا. سنڌ، سنڌس زبان ۽ ڪلچر سميت اڃا تائين موجود آهي. هي سچ جي پڙي آهي جنهن حوادث زماني جا گهڻا لوڏا ڪاڏا آهن پر ٻڏي نه آهي. هن وقت سنڌس مٿان پيشڪ نامناسب هوائون ۽ ڪارا ڪڪر ڇانيل آهن. پاڪستان جو

آئين، ان جي ترقيءَ ۽ آزاديءَ جي راهه ۾ ڦهاڙ بڻيل آهي. ڀٽ ڌڻيءَ جو روح ڪيس پڪاري رهيو آهي:

'اُٺو ٽڪر ٽر متان روهه، رتيون ٿئين'.

سنڌو ديس جي قدامت

سنڌ جي قدامت جو پنجن هزار سالن کان تاريخي ثبوت ملي ٿو. ان کي پهرين دراوڙين، پوءِ آرين بعد ۾ سامين ۽ منگول نسلن آباد ڪري تهذيب ۽ تمدن جو مرڪز بڻايو. آمريءَ جو دڙو، ڪوٽ ڏيجي دڙو، موهن جو دڙو وغيره ان جي شهادت ڏين ٿا. سنڌو درياهه تان ملڪ تي نالو سنڌو پيو. ان جي زبان سنڌي آهي، جا دراوڙي، آريا، سامي ۽ منگول زبانن جي ملاوت سان ٺهيل آهي. سنڌي زبان جي قدامت جا ثبوت ڇهن هزار سالن کان ملي سگهيا آهن. موهن جي دڙي جي رسم الخط جي تشخيص کان پوءِ ممڪن آهي اڃان به زياده ان جي قدامت جو سراغ ملي وڃي.

هتي دنيا جا مختلف مذهب ۽ فلسفا پاڻ ۾ ملي مفيد مرڪب بڻيا آهن.

سنڌ دنيا لاءِ محبت ۽ امن جو پيغام بر آهي. سنڌ حب الوطني وفا، قرباني، مهمان نوازي رواداري، ۽ غيرت جي صفات جو مخزن آهي. سنڌس مٽي اسان لاءِ خاڪ شفا آهي. سنڌس پاڻي آب ڪوثر آهي. ان جي هر شيءِ باعث رحمت آهي. پيغمبر خدا کي سر زمين سنڌ کان ٿڌي هير لڳي هئي، ان ڪري ان جون دعائون مٿس وسن پيئون. سنڌ جا دوست اسان جا دوست آهن ۽ ان جا دشمن اسان لاءِ ڌاريان آهن.

سنڌ جي دائميت:

انساني ساخت جون شيون عارضي ٿين ٿيون، پر قدرت جون پيدا ڪيل چيزون دائمي ۽ پائدار ٿين ٿيون. پاڪستان ۲۵ ورهين جي پيداوار آهي. ان جي مقابلي ۾ سنڌ هزارها سالن جي فطري ارتقا

جو ماحاصل آهي، سنڌ پاڪستان کان اڳ ۾ هئي ۽ پوءِ ۾ رهي سگهي ٿي، ان جي وجود کي پارسي، يوناني، عرب، مغل، انگريز سامراج ختم نه ڪري سگهيا، هاڻ جڏهن ڪي سامراجي يا انهن جا ايجنٽ ڪيترو نه انهي جي تباهي لاءِ ڪوشش ڪن ته به هيءَ سلامت رهڻي آهي.

سنڌي قوم جون وصفون ۽ فرائض

سنڌ جا رهاڪو جديد نظريه قوم مطابق وطن، زبان، ڪلچر، تواريخي روايات، سياسي ۽ اقتصادي مفاد جي بنياد تي جدا قوم آهن. ليڪن بدقسمتي اها آهي ته اسان جي خاسين ڪري هو محڪوم، مسڪين ۽ پست حالت ۾ رهجي ويا آهن.

سنڌي محڪوم ڪيئن آهن؟

(١) هزارها سال آزاد ۽ خود مختيار قوم رهڻ جي باوجود هن وقت اسان کي هڪ خود ساخته اقليت ۾ تبديل ڪيو ويو آهي.

(٢) اسان جي ملڪ مان وصول ٿيندڙ ساڍا ٽي سو ڪروڙ روپين جي ٽيڪسن کي اسان کان ڪسي اڪثريت جي حوالي ڪري ان جي پوري فائدي کان محروم ڪيو ويو آهي.

(٣) سنڌ ۾ ٻين ملڪن کان منصوبه جي ماتحت ماڻهو آڻائي انهن کي آباد ڪري، اسان جي اڪثريت کي تبديل ڪرڻ جي منظم سازش ٿي رهي آهي، اسان جي ماڻهن کي محروم رکي ٻاهران ايندڙن کي نوڪريون، ڪارخانا، واپار، بئنڪن، زمين جو سهولتون ميسر ڪري ڏنيون وڃن ٿيون.

(٤) اسان جي ٻاهرين مثالن، بئنڪن، ريلوي، پوسٽ ۽ ٽيليگراف، ريڊيو ۽ ٽيليويزن، ڪسٽمن، اقتصادي ادارن تي مرڪزي حڪومت کي قابض ڪيو ويو آهي جنهن ۾ باوجود اسان جي صدر ۽ ٻن وزيرن هئڻ جي اسان کي هڪ سيڪڙو به نمائندگي نصيب نه ٿي آهي.

(٥) اسان جي ٻن هزار سالن جي قديم ۽ شاهوڪار زبان مٿان

هڪ نوزائيده ۽ گهٽ معيار جي غير ملڪي زبان ڪي مسلط ڪيو ويو آهي.

(٦) اسان کي پنهنجي تهذيب، تمدن ۽ قوميت جي آزادانه پرچار ۾ رنڊڪون وڌيون وڃن ٿيون.

(٧) سنڌ مان هندن جي لڏي وڃڻ بعد انهن جي زمين، واپار، ڪارخانا، اسڪولن ۽ جاين تي جنهن جا جائز وارث سنڌي هئا، ڌارين کي آڻي مسلط ڪيو ويو آهي ۽ سنڌين کان انهن جا قبضا ڇڏايا ويا آهن.

سنڌي مسڪين ڪيئن آهن؟

(١) سنڌ ۾ سرڪاري نوڪرين، ڪارخانن، واپار، بئنڪن، اقتصادي ادارن اندر حڪومتن جي پاليسي مطابق ٻاهرين جي مسلط هئڻ ڪري لکها سنڌي بي روزگار رهن ٿا.

(٢) لکها سنڌي خانہ بدوش ۽ ڪچين جهوپڙين ۾ رهندڙ آهن انهن لاءِ حڪومتن طرفان ڪجهه نه ڪيو ويو آهي ليڪن ٻاهران آيل ماڻهن کي شهر ۽ جايون اڏائي آباد ڪرايو ويو آهي.

(٣) حڪومت جي محڪمي نوڪرين ۽ عهدن تي غير سنڌين کي ترجيح ڏيڻ ڪري سنڌي مالي طرح غريب ۽ سياسي طرح محڪوم رهيل آهن، لکها سنڌي بي زمين رهيا پيا آهن.

(٥) سنڌ مان وصول ٿيندڙ سياڻا ٽي سو ڪروڙ روپين جي ٽئڪس کي مرڪز جي حوالي ڪرڻ ڪري سنڌي انهي جي فائدي کان محروم ٿيڻ ڪري غريب رهن ٿا.

(٦) ڪروڙها روپيا ٻاهريان ماڻهو سنڌ مان ڪمائي هر ماهه سنڌ کان ٻاهر موڪلي، سنڌي معيشت کي نقصان پهچائي رهيا آهن.

(٧) مرڪزي نوڪرين ۾ سنڌين کي هڪ سيڪڙو به نوڪريون نصيب نه ٿيون ٿين، باوجود ان جي جو مرڪزي خزانہ جا ٨٠ سيڪڙو ٽيڪس سنڌ مان وصول ٿين ٿا.

سنڌي پست پيل آهن، ڇو ته: باوجود هن حقيقت جي ته سنڌي جديد نظريه قوميت مطابق جدا گانه قوم آهن هو محڪوم، مسڪين ۽ پست پيل آهن، ان ڳالهه کان انڪا ڪري نٿو سگهجي.

جيڪڏهن غور ڪري ڏسندا ته ان جا ڪارڻ هيٺيان آهن:

(١) ماڻهن ۾ قومي شعور پيدا نه ٿيو آهي.

(٢) مٿاهين طبقي جي خود مطلبي ۽ ظلم.

(٣) عوام جي وهم پرستي.

(٤) باهمي اختلاف ۽ انتشار.

(٥) بزدلي.

باوجود انهن سڀني عيبن جي درويشن جي دعائن سان خداوند تعاليٰ سنڌين تي مهربان آهي. اها سندس مهرباني آهي جو سنڌ جا ٻه سنڌي وزير پاڪستان سرڪار ۾ مکيه عهدن تي قائز آهن اها سندس مهرباني آهي جو ون يونٽ ٽٽي ويئي آهي ۽ سنڌ جي حڪومت سنڌي وزير اعليٰ جي هٿ ۾ آهي.

انهن مهربانين جي هوندي به، اسان جي نااهلي ڪري سنڌ جي مصيبتن ۾ گهٽتائي ڪانه آئي آهي. ان جا سبب معلوم ڪندا ته پري ناهن،

(١) اوهان کي معلوم آهي ته سنڌي وزيرن سنڌ اسيمبليءَ ۾ جهڙو تهڙو سنڌي زبان بابت بل پيش ڪري پاس ڪرايو، ليڪن ٻاهرين ماڻهن ۽ اخبارن اها هائي گهوڙا مچائي جو ساڳين وزيرن ۽ صدر جي سنڌي هئاڻ لاچار ٿي گادي وڃائڻ جي خوف کان بل کي بدلائي ڇڏيو. سنڌي ميمبرن ۽ سنڌي عوام ان لاءِ ڪجهه نه ڪيو.

(٢) اوهان کي معلوم آهي ته سنڌي ميمبرن ذاتي وير وڻڻ، سندن پوزيشن مضبوط ڪرڻ ۽ ذاتي فائدا حاصل ڪرڻ کان سواءِ ڪو به ملڪ ۽ عوام جي ڀلائي جو ڪم نه ڪيو آهي، ته به عام ماڻهو مختلف سببن ڪري هنن کي چونڊيندا اچن ٿا.

(٣) اوهان کي اهو پتو آهي ته سڀئي اخبارون ڏارين ڄڻين هٿ ۾ هئڻ ڪري عام راءِ کي موڙي سگهن ٿيون، تنهن ڪري خود سنڌي سياستدان به انهن کان ڊڄن ٿا.

(٤) اوهان کي معلوم آهي ته جڏهن کهڙي صاحب ڪراچي مرڪز جي حوالي ڪرڻ کان انڪار ڪيو ۽ جناح هن کي ڊسمس ڪيو ۽ ٻيا وزير نامزد ڪيا ته سڀ ٻيا سنڌي ميمبر وڃي نون وزيرن سان مليا.

(٥) اوهان کي معلوم آهي ته جڏهن عبدالستار پيرزادي ون يونٽ ٺاهڻ کان انڪار ڪيو ۽ مرڪزي سرڪار ان جي وزارت کي ڊسمس ڪري کهڙي کي وزير اعليٰ نامزد ڪيو ته سڀ سنڌي ميمبر وڃي، هن سان مليا، نه رڳو ايترو پر ون يونٽ ٺاهڻ لاءِ ووٽ ڏنائون.

(٦) اوهان کي اهو معلوم هوندو ته جن ميمبرن ون يونٽ ٺاهڻ لاءِ ووٽ ڏنو هو، انهن جي اڪثريت کي عام ماڻهن ووٽ ڏئي وري چونڊيو آهي.

اهڙين حالتن هيٺ اسان جي سنڌي صدر ۽ وزيرن کي ڪهڙو لاچار ٿيو آهي جو پنهنجي گادي خطري ۾ وجهي سنڌين جي حقن لاءِ لڙن.

نتيجو اهو نڪتو آهي جو مرڪزي حڪومت جو صدر سنڌي ۽ سنڌ جو وزيراعليٰ سنڌي هئڻ جي باوجود پاڪستان جي آئين ۾ سنڌ کي نقصان پهچايو ويو آهي.

ريڊئي ۽ ٽيليويزن تان سنڌين کي پورو وقت نٿو ملي. سنڌ ۾ زمينون، جايون، ڪارخانا، نوڪريون غير سنڌين جي حوالي آهن.

قديم سنڌي زبان مٿان غير ملڪي زبان مسلط ٿيو وڃي آهي. سنڌي نوڪرين لاءِ ڌڪا کائيندا وتن ۽ غير وطني هر هڪ عهدي تي حاوي آهن. انهي سڀني خامين لاءِ جوابدار اسان پاڻ آهيون

جيڪڏهن اسين سچا ڪ هجون ها ته ڇو اسان جا سياستدان ۽ عهديدار ڌارين جي پاليسي مطابق هلن ها.

جيڪڏهن اوهان واقعي چاهيو ٿا ته سنڌ کي سياسي آزادي، اقتصادي، خوشحالي ۽ ڪلچرل ترقي نصيب ٿئي، ته خدا کي حاضر ناظر ڄاڻي واعدو ڪريو ته:

(١) اوهان خود مطلبي ڇڏي سنڌي قوم پرستيءَ جي رڳ رڳ ۾ قرباني ڏيڻ لاءِ تيار آهيو.

(٢) اوهان باهمي اختلاف ڇڏي سنڌي اتحاد لاءِ ڪوشش ڪندا.

(٣) ڌارين جي خوف ۽ خطره کان نه ڊڄي سنڌوديس ۽ سنڌي قوم جي زنده باد جو نعرو هڻندا رهندا.

(٤) شخصي پوئلڳي کان قومي مفاد جي سوالن کي ترجيح ڏيندا.

(٥) سنڌ، سنڌي قوم، سنڌي ٻوليءَ ۽ ڪلچرل آزادي، خوشحاليءَ ۽ تحفظ لاءِ هر قرباني ڏيڻ کان پوئتي نه هٽندا.

اِن طرح عزم ڪرڻ بعد اوهان جو صدر، اوهان جا وزير، اوهان جا ميمبر ڌارين کي رضامند ڪرڻ کان باز اچي ويندا، نه ته ڌارين جي اشاري تي نوڙ ۾ سنڌيءَ جي موچڙو ۽ سنڌيءَ جو هوندو.

هن وقت هيءَ حالت آهي جو ڌارين جي هڪ ڌڪي سان سنڌي ٻولي جي بل ۾ ترميم ڪري اردو کي سنڌي سان گڏ سرڪاري زبان بنايو ويو آهي ۽ ٻارهن سال اردودان ڪامورن کي سنڌ ۾ رهڻ جي باوجود سنڌي سکڻ معاف ڪيو ويو آهي.

٢- ٻي ڌڪي سان سنڌي گورنر ڪڍي غير سنڌي گورنر سنڌ تي نامزد ڪيو ويو آهي.

٣- ٽين ڌڪي سنڌين کي پاڪستاني آئين ۾ ٢١ سيڪڙو اقليت بنائي انهن جا ٣٥٠ ڪروڙ ٽيڪس جا پئسا اڪثريت جي حوالي

ڪري هڪ غير ملڪي اردوءَ کي زبان بنا مقبوليت جي ملڪ جي قومي زبان بڻائي ويئي آهي.

۴- چوٿين ڏڙڪي سان بنگال مان ۲۶، هزارها بهارين کي آڻائي سنڌ ۾ ضم ڪرائي آبادي جي توازن کي نقصان پهچائڻ جو امڪان آهي.

۵- پنجين ڏڙڪي سان ڪراچي کي جدا صوبو ڪري ڏئي سنڌ جي ٻسي ڪرڻ جو خطرو آهي.

فاعتبروا يا اولي الابصار

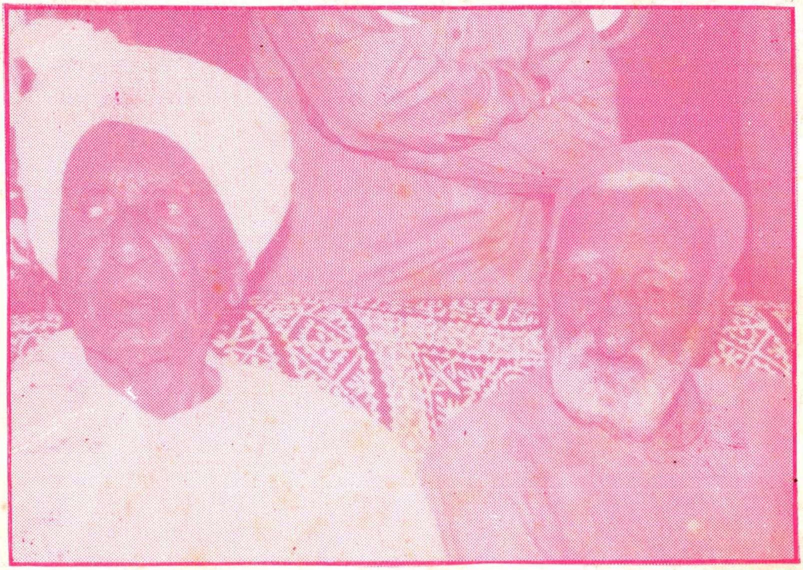

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندَڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪٽي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنیٰ e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعویٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا

ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اُهو به ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيلا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ به مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي به ٿِيـن. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پـو ٻيو اهـم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَنَ کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَسَ پٽاندڙ وڌ کان وَڌ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکَڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن به رُڪاوٽَ کي نه مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........
... ...
هي بيتُ اَٿي، هي بَم ـ گولو، جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ جي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڄڪلهہ ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي پنهنجو حق، فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪي جو ٻيجل بوليو)